

Belgisch humanitarisme: andere naam, zelfde imperialisme?

Een onderzoek naar het Belgische discours rond mensenrechten en ontwikkelingssamenwerking (1960-1975)

Flo Van den Broeck

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
Master in de Geschiedenis

Promotor: prof. dr. Patrick Pasture

Academiejaar 2018-2019

241.045 tekens

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de Faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

DANKWOORD

Met het schrijven van dit dankwoord leg ik de laatste hand aan mijn masterproef, het eindpunt van mijn opleiding Geschiedenis. Bij het afronden van dit werk kreeg ik de opportuniteit om stage te lopen bij de Permanente Vertegenwoordiging van België bij de Verenigde Naties in de sector humanitaire zaken, ontwikkelingssamenwerking en migratie. Deze stage kon niet beter aansluiten bij het thema van mijn thesis. Ik ben dan ook zeer dankbaar dat ik mijn masterproef heb kunnen afwerken in deze omgeving, die mij veel interessante inzichten heeft bijgebracht. Niettemin zou het mij nooit gelukt zijn zonder enkele belangrijke mensen, die mij enorm gesteund en geholpen hebben. In de eerste plaats gaat mijn dank uit naar mijn promotor, professor Patrick Pasture, voor de excellente begeleiding. Aan zijn feedback en tips heb ik enorm veel gehad tijdens het gehele schrijven en onderzoeksproces. Zijn verrijkende expertise bleek onmisbaar voor de totstandkoming van deze thesis. Tot slot wens ik graag mijn vader en Victor te bedanken voor het dagenlange naleeswerk, de kritische opmerkingen, aanmoediging en steun.

Flo Van den Broeck

Genève, juni 2019.

INHOUDSOPGAVE

LIJST VAN AFKORTINGEN	5
INLEIDING	6
1. TERMINOLOGIE	16
1.1 ONTWIKKELING: EEN KOLONIALE VERDERZETTING?	16
1.2 HUMANITARISME: IMPERIALE ECHO'S?	22
1.3 MENSENRECHTEN: EEN UNIVERSELE HERUITVINDING	25
2. EEN STRATEGISCHE 'HUMANITAIRE IDENTITEIT'	31
2.1 POSTKOLONIALE ONTWIKKELINGSSAMENWERKING: EEN VALSE START	31
2.2 EVRM: EEN AMBIGUE BELGISCHE HOUDING	42
2.3 EEN HUMANITAIR KOUDE OORLOGSWAPEN	50
3. OP WEG NAAR EEN AUTHENTIEK HUMANITARISME?	60
3.1 ADIEU CONGO: VERBREDING VAN HET BELGISCHE GEZICHTSVELD	60
3.2 CHRISTELIJKE WORTELS	71
3.3 "EUROPA VAN DE MENS"	77
CONCLUSIE	89
BIBLIOGRAFIE	96

LIJST VAN AFKORTINGEN

ABOS	Algemeen Bestuur van de Ontwikkelingssamenwerking
ACS	De landen in Afrika, het Caribisch gebied en de Stille Oceaan met een speciale band met de Europese Gemeenschap
AMBZ/DA	Archief van de FOD Buitenlandse Zaken/Diplomatiek Archief
BSP	Belgische Socialistische Partij
CEE	<i>Communauté économique européenne</i>
CRISP	Centrum voor socio-politiek onderzoek en informatie
CVP	Christelijke Volkspartij
CVSE	Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa
DOS	Dienst Ontwikkelingssamenwerking
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EG	Europese Gemeenschap
EHJ	Europese Hof van Justitie
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EU	Europese Unie
EVRM	Europees Verdrag tot bescherming van de mens en de fundamentele vrijheden
GASM	Geassocieerde Afrikaanse Staten en Madagaskar
KADOC	Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
ONU	<i>Organisation des Nations Unies</i>
PCB	<i>Parti communiste belge</i>
PSC	<i>Parti social chrétien</i>
UVRM	Universele Verklaring van de Rechten van de Mens
VN	Verenigde Naties
VU	Volksunie

INLEIDING

“Tous nos traités européens [...] font allusion au caractère commun de nos institutions démocratiques, à la primauté que nous reconnaissons au droit, à la nécessité de respecter les droits de l’individu. Assurément, je suis le premier à reconnaître et à regretter que cet idéal ne se traduise pas toujours dans les faits. [...] La plupart des gouvernements, sinon tous, ne se rendent pas du tout compte de la solidarité qu’ils ont assumée à cet égard.” (Henri Rolin, 1962)¹

Deze woorden sprak Henri Rolin, lid van de Belgische Socialistische Partij (BSP), op 21 maart 1962 in de Senaat naar aanleiding van een debat rond het ‘Europese politieke ideaal’. Uit zijn discours bleek duidelijk irritatie met betrekking tot hoe (West-)Europa zich trachtte voor te doen en zich vervolgens werkelijk gedroeg. Hoewel een traditionele zuil van de Europese identiteit refereert naar mensenrechten, kwamen de zogenaamde ‘universele mensenrechten’ in de praktijk doorgaans enkel de Europese belangen ten goede en waren deze uitsluitend van toepassing op Europeanen. Bovendien behoorde de term ‘mensenrechten’, toen nauw verbonden met de opkomende begrippen burgerschap en natiestaat, oorspronkelijk niet tot de lidmaatschapsvoorwaarden van de Raad van Europa. De oplopende koloniale spanningen sinds het midden van de jaren 1950 hadden de Europese machten belet om mensenrechten te benadrukken in hun discours. Gradueel kwamen deze toch in de jaren 1960 en zeker in de jaren 1970 naar voor als hoeksteen van een Europese identiteit en van een Europese internationale politiek. Deze aandacht voor mensenrechten en de creatie van nieuwe supranationale mechanismen kwamen er echter niet enkel om ‘het Westen’ te beschermen tegen het communisme en het fascisme, maar het was zeker ook een poging om te breken met een duister verleden.²

De ironie, echter, is dat de barbaarsheid van de Europese geschiedenis het ruwe materiaal werd waarop een nieuw beeld van Europa gecreëerd was als gevorderd, bekwaam en beschaafd. De nadruk werd immers eerder op ervaring gelegd in plaats van op schuld voor het koloniale verleden. De West-Europese staten namen zo de verantwoordelijkheid op voor de rest van de wereld om oorlog en lijden tegen te gaan, wat opnieuw verwijst naar de superioriteit ten opzichte van externe ‘anderen’.³ Een “Europa van de mens”⁴, om het met de woorden van Jean Kevers van de *Parti social chrétien* (PSC) te benoemen, was dan ook enkel mogelijk door het eigen koloniale verleden te negeren en te vervangen door een nieuw discours. De grootmachten besloten ‘voortgang’ en

¹ Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 21 maart 1962, 899.

² PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 556-557; DURANTI, *The Conservative Human Rights Revolution*, 3.

³ FORCHTNER en KØLVRAA, ‘Narrating a ‘new Europe’, 397.

⁴ Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 maart 1972, 430.

‘moderniteit’ te gaan uitdragen aan de in hun ogen ‘achtergestelde’ bevolkingsgroepen. Volgens politicoloog Michael Barnett kan dit vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog tot het einde van de Koude Oorlog gezien worden als ‘neo-humanitarisme’, aangezien het bescherming bood aan meer bevolkingsgroepen die tevoren werden verwaarloosd of beschimpt.⁵

Europese politieke toespraken van de jaren 1960 gaven voormalige koloniale grootmachten de kenmerken van ‘verantwoordelijkheid’ en ‘solidariteit’ tegenover de voormalige kolonies.⁶ Ook België trachtte een meer ‘humanitaire’ identiteit aan te nemen, waarbij het land het vooral als een morele verplichting zag om zijn voormalige kolonie Congo te helpen. Het nieuwe humanitaire discours stond niettemin in sterk contrast met de militaire verovering, economische uitbuiting, diplomatieke manipulatie, culturele denigratie en vernietiging tijdens het Belgische koloniale beleid.⁷ Het voormalig koloniale rijk was altijd zeer belangrijk voor België geweest, aangezien het toeliet om een belangrijke rol te spelen op het internationale toneel. Congo was bijgevolg een bron van zorg voor Belgische politici en diplomaten, die het fortuin van België opdreven en aantastten.⁸

Na de dekolonisatie van Congo leek het Belgisch imperialisme echter voorgoed plaats te maken voor een hernieuwde focus op ontwikkelingssamenwerking en het promoten en beschermen van mensenrechten. Hoewel het paste in het beeld van het “Europa van de mens”, contrasteerde het sterk met het koloniaal verleden.⁹ Het Belgische koloniale beleid was voordien steeds gebaseerd geweest op twee principes: de afwijzing van de vorming van een inheemse elite en de afscherming van Congo tegen buitenlandse invloeden. Chaos, ellende en uitbuiting van de massa’s, omwille van een bewust Belgisch koloniaal beleid, gaven een goed beeld van het verschrikkelijke lot dat de Congolese bevolking onderging.¹⁰ België maakte hieraan niettemin abrupt een einde door zichzelf een nieuwe ‘humanitaire’ identiteit aan te meten. Hoe was het mogelijk dat België zo snel een nieuwe identiteit kon aannemen en het zo snel van richting kon veranderen binnen het buitenlands beleid? Klopt het zelfs wel dat de Belgische acties gebeurden vanuit een humanitaire overweging, zoals politici lieten uitschijnen, of dienden deze als een dun laagje om de oude machtspolitiek te verdoezelen? Het beeld dat Belgische koloniale ambtenaren hadden gecreëerd van de Congolezen als ongeciviseerd, barbaars en aldus zonder recht op mensenrecht, leek plots uit de herinnering te zijn gewist door het nieuwe Belgische discours.

Deze masterproef tracht dan ook een genuanceerd antwoord te bieden op volgende onderzoeksvraag: hoe definieerde België zichzelf als humanitaire actor na de dekolonisatie van

⁵ BARNETT, *Empire of Humanity*, 107-108.

⁶ HUBER, ‘Dialogue avec le Tiers Monde’, 21.

⁷ MACDONALD, ‘Lord Vivian’s tears’, 122.

⁸ VANTHEMSCHE, *Belgium and the Congo*, 101.

⁹ KEVERS, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 maart 1972*, 430.

¹⁰ VANTHEMSCHE, *Idem*, 201.

Congo en in hoeverre is dat Belgisch humanitarisme van 1960 tot 1975 dan te begrijpen als een verlengstuk dan wel als een breuk ten aanzien van de koloniale praktijk? Aangezien het een nieuwe periode markeert voor België na het verliezen van haar kolonie Congo, werd 1960 als beginpunt voor deze thesis genomen. Als eindpunt lag 1975 voor de hand met ten eerste het Tindemansrapport als een belangrijk moment in de zoektocht naar een nieuwe Europese identiteit. Leo Tindemans, de Belgische premier van 1974 tot 1978, heeft daarbij een prominente rol gespeeld in de positionering van de Europese Gemeenschap (EG) in de postkoloniale wereldorde. Ten tweede sloten de negen lidstaten van de EG en de voormalige kolonies in Afrika, de Caraïben en het Stille-Zuidzeegebied (ACS) in datzelfde jaar de Conventie van Lomé af. Dit nieuwe samenwerkingskader draaide niet meer om een 'associatie', maar om een 'unilateraal voorkeursstelsel' dat geleidelijk veranderde in het voordeel van de ACS-staten. Het nieuwe discours vanaf 1975 betekende een duidelijke breuk, ook voor België aldus.

Deze natie kan verder gezien worden als een ideale testcase om mensenrechten, de ontwikkelingsproblematiek en eventueel een relatie tussen beiden van naderbij te bekijken. Beide begrippen vormden een belangrijk onderdeel van de nieuwe Belgische humanitaire identiteit. Na de dekolonisatie ontstond er naast een Belgisch mensenrechtendiscours ook een nieuwe aandacht voor de ontwikkelingsproblematiek. Hoewel het land zich voordeed als voorloper met betrekking tot humanitarisme, was er niettemin een ambigue relatie met haar onafgewerkte dekolonisatie te bemerken. De plotse dekolonisatie zorgde voor een onafgewerkt verhaal, waarbij het verleden nooit echt werd uitgeklaard. Toch slaagde België erin een belangrijke rol te blijven spelen op het internationale toneel met betrekking tot Europese integratie en identiteit.

Met behulp van een onderzoek naar het Belgische discours rond mensenrechten en ontwikkelingssamenwerking is het vervolgens mogelijk om het Belgische 'humanitarisme' bloot te leggen en te achterhalen in hoeverre dit overeenkwam met het 'oude' imperialisme. De focus met betrekking tot de ontwikkelingsproblematiek ligt hier vooral op Congo, vermits de aandacht van België ook voornamelijk naar deze voormalige kolonie ging. Toch was er op het einde van de jaren 1960 sprake van een opening naar andere landen, omwille van een verslechtering van de relaties met Congo. Belgische projecten in Marokko, Algerije, Kameroen en Cuba zijn daarom ook van belang binnen dit onderzoek, aangezien het bronnenmateriaal zich hier het meeste toe leende.

Hoewel mensenrechten een populair thema is binnen de historiografie, is de associatie met humanitarisme, of activiteiten ter verbetering van de mensheid, nieuw. De relatie met humanitarisme is echter niet altijd evident en het begrip staat ook niet volledig gelijk aan mensenrechten. Hoewel beiden geworteld zijn in een ideaalbeeld van menselijke waardigheid, weerspiegelt humanitarisme eerder een gevoel van mededogen en een verwachting van solidariteit,

terwijl mensenrechten wereldwijde normen veronderstellen. Beiden hebben een fragmentarisch verleden en zijn niet lineair geëvolueerd tot wat ze vandaag zijn. Hoewel humanitaire zaken strikt genomen niet onder de mensenrechten vallen, kunnen samenwerking met derdewereldlanden en noodhulp bij natuurrampen bijvoorbeeld wel gezien worden als humanitaire aangelegenheden die mogelijk een directe invloed hadden op de bevordering, ontwikkeling en eerbiediging van de mensenrechten in het algemeen.

In het historiografische debat zijn academici het echter niet eens over de relatie tussen humanitarisme en mensenrechten. Meer dan tien jaar geleden wekte cultuurhistorica Lynn Hunt met haar werk 'Inventing Human Rights' de indruk dat humanitarisme al van in de 18de eeuw verbonden was met mensenrechten. 'Empathie' heeft volgens haar altijd als fundament gediend voor mensenrechten.¹¹ Ook Brendan Simms en David J.B. Trim formuleren een gelijkaardig argument met hun werk 'Humanitarianism and human rights: A History'. Zij beweren niet enkel dat humanitaire interventies een lange geschiedenis hebben, maar dat deze interventies eveneens mensenrechteninterventies zijn. Overheden zouden volgens hen aan de basis liggen van humanitaire interventies om regeringen of organisaties tegen te houden om misbruik te maken van mensenrechten.¹² Door te stellen dat de theorie en de praktijk rond humanitaire interventies en mensenrechten reeds lang bestaan, gaan ze het debat aan met Samuel Moyn. Deze academicus merkt namelijk een breuk op bij de overgang van Europese rechten naar universele mensenrechten. Hij stelt meer bepaald dat mensenrechten pas vanaf de jaren 1970 geassocieerd kunnen worden met menselijke waardigheid.¹³ Voordien waren deze twee concepten gedissocieerd, aangezien mensenrechten toen eerder draaiden om burgerrechten. Hoewel de universele mensenrechten pas vanaf deze periode politieke relevantie kregen, gaat Moyn te ver door het ontstaan ervan voor te stellen als een soort van *big bang theory*. Hij verzet zich meer specifiek tegen het ontstaan van de moderne mensenrechten als een gradueel proces.¹⁴

Andere academici zijn daartegenover meer genuanceerd. Andrew Thompson ten eerste stelt dat het humanitaire discours lang gebaseerd was op het verlichten van menselijk lijden in plaats van het verdedigen van rechten. Een fusie van humanitarisme en mensenrechten is volgens hem analytisch moeilijk, aangezien de promotie van de ene soms ten koste is gegaan van de ander. In tegenstelling tot Moyn ziet hij de voorstelling van een 'universele mensheid' reeds in het interbellum, op het moment waarop humanitaire het liberaal internationalisme combineerden met imperiale heerschappij. De relatie tussen 'menselijke waardigheid' en mensenrechten bleef

¹¹ HUNT, *Inventing Human Rights*, 32.

¹² SIMMS en TRIM, *Humanitarian Intervention*.

¹³ MOYN, *The Last Utopia*, 220.

¹⁴ *Ibidem*, 86.

desondanks onstabiel.¹⁵ Voor Fabian Klose gaat de relatie tussen mensenrechten en menselijke waardigheid al eerder terug. Hij betoogt dat de afschaffing van slavernij en de daaraan verbonden praktijk om het af te dwingen reeds een significante ontwikkeling van de idee van de mensheid teweegbracht. Niettemin ziet hij een duidelijke discontinuïteit binnen het humanitarisme, dat evolueerde van een morele categorie naar een geaccepteerde norm in de internationale politiek in de negentiende eeuw en vervolgens in het internationale recht.¹⁶ Volgens Michael Geyer ontstond de term 'humanitaire interventie' pas tegen het einde van de negentiende eeuw. Geen enkele interventie was volgens hem echter op rechten gebaseerd.¹⁷ Ook Johannes Paulmann leverde een belangrijke bijdrage met betrekking tot de evolutie van humanitarisme. Volgens hem zorgde de ontmoetingen met niet-Europese culturen voor een 'Europees' humanitair discours en de noodzaak om een inclusief idee van 'de mensheid' te construeren. Humanitarisme draaide initieel niet om gelijkheid en had dan ook niets te maken met gelijke rechten. Zelfs nu is het mondiaal humanitarisme volgens hem nog een overdrijving.¹⁸ Er dient dan ook zorgvuldiger omgegaan te worden met termen binnen de geschiedenis van het humanitarisme. De studie van motivatie voor humanitaire acties vereist immers gevoeligheid voor het gebruik van taal, met name de categorieën waarmee mensen in het verleden over menselijk lijden dachten.

Hoewel voorgaande auteurs een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan het historiografische debat, heeft de mensenrechtengeschiedenis zich vandaag grotendeels geïsoleerd van bredere ontwikkelingen.¹⁹ Hoewel de Koude Oorlog, zoals gesteld door Stefan-Ludwig Hoffmann²⁰, en (de)kolonisatie, zoals bewezen door Lorenzo Ferrari²¹, een grote rol speelden in de ontwikkeling ervan, zijn deze elementen overdreven benadrukt. Dit dient onvoldoende als een kader om de ontwikkeling van mensenrechten in de naoorlogse periode te beoordelen, zonder het te verbinden met gevoelens van empathie.

Hoewel het aantal werken rond de relatie tussen ontwikkelingssamenwerking en mensenrechten toeneemt, ontbreekt een vernieuwde studie over België. Jeroen Borghs onderzocht meer dan tien jaar geleden evenwel de Belgische ontwikkelingssamenwerking. Met zijn masterthesis ging hij meer bepaald de evolutie na van het ontwikkelingsdenken van de Belgische dienst voor ontwikkelingssamenwerking van 1960 tot 1990. Hij ziet het Belgische humanitarisme duidelijk als een

¹⁵ THOMPSON, 'Humanitarian interventions, past and present', 342.

¹⁶ KLOSE, "A War of Justice and Humanity", 169-186; KLOSE, 'The emergence of humanitarian intervention', 1-27.

¹⁷ GEYER, 'Humanitarianism and human rights', 48.

¹⁸ PAULMANN, 'Humanity – Humanitarian Reason – Imperial Humanitarianism, 288-304.

¹⁹ PASTURE, 'The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire', 37; HUNT, *Inventing Human Rights*.

²⁰ HOFFMANN, 'Human Rights and History'.

²¹ FERRARI, 'The European Community as a promoter of human rights in Africa and Latin America.

breuk na de dekolonisatie, waarvoor hij vooral het argument van educatieve hulp aanhaalt. De ervaringen op educatief vlak tijdens de koloniale periode percipieert hij als positief, aangezien de onderwijsactiviteiten zich hierna verder ontwikkelden. Aangezien België deze hulp ook uitbouwde in andere landen dan de voormalige kolonies, kan het volgens hem niet zomaar gezien worden als een verderzetting van de koloniale periode. Een verschil dat hij verder opmerkt, is een verschuiving van educatieve hulp aan het basisonderwijs naar hulp aan het hoger onderwijs in de jaren 1960.²² In zijn onderzoek is er echter weinig aandacht voor continuïteit, die moeilijk te vinden is door de exclusieve focus op uitgaven van de Belgische dienst voor ontwikkelingssamenwerking. Een vernieuwd onderzoek met de focus op het Belgische discours is dan ook onontbeerlijk, aangezien dit meer nuance kan aanbrengen. Met betrekking tot mensenrechten besluit hij dat de opkomst van ontwikkelingshulp, verbonden aan politieke voorwaarden, pas opgang maakte in de jaren 1990. Vóór de val van de Berlijnse muur stonden deze volgens hem nog niet op de agenda.²³ Hoewel hij zijn onderzoek in een ruimer kader plaatst door ook de internationale ontwikkelingssamenwerking in rekening te brengen, dient er meer belang gehecht te worden aan de rol die België speelde op het Europese toneel met betrekking tot identiteitsvorming.

Terwijl België niet gelijkgesteld kan worden met EG en daarom een speciale aandacht verdient, geeft de literatuur over de EG en de historiografie rond Europese identiteitsvorming een duidelijker beeld. Véronique Dimier overbrugt met haar werk 'The Invention of a European development aid bureaucracy' de kloof tussen onderzoeksvelden die elkaar zelden overlappen: Europese zaken en post-imperiale studies.²⁴ Het behandelt meer bepaald een ontbrekende schakel in de bestaande literatuur over de continuïteit tussen koloniaal en ontwikkelings- of postkoloniaal beleid in Afrika en in Europa.²⁵ Deze masterproef volgt grotendeels de logica van Dimier, die in haar onderzoek aangeeft dat de 'humanitaire' (West-)Europese postkoloniale identiteit nog steeds koloniaal was ingesteld. Ze beargumenteert dit door te stellen dat politieke strijd en heersende machtsevenwichten tussen groepen deze identiteit in stand hielden. De postkoloniale agenda veranderde volgens haar enkel als gevolg van druk van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) en de Wereldbank in de jaren 1980 en 1990.²⁶ Ook Giuliano Garavini beschrijft een continuïteit met betrekking tot de Europese identiteit. Deze was onlosmakelijk verbonden met de heerschappij over de rest van de wereld, wat niet minder was tijdens het Koude Oorlogstijdperk dan het een eeuw eerder was geweest. Hoewel de tweede

²² BORGHS, *De Evolutie in het Belgische Ontwikkelingsdenken*, 109.

²³ *Ibidem*, 7.

²⁴ DIMIER, *The Invention of a European development aid bureaucracy*.

²⁵ BERMAN en LONSDALE, *Unhappy Valley*; COOPER, *Decolonization and African Society*; LÉBOVICIS, *Bringing the Empire Back Home*.

²⁶ DIMIER, *Idem*, 209.

ontmoeting tussen Noord en Zuid een westerse solidariteit kenmerkte, bleef de inzet voor de verdediging van de relaties met Afrikaanse naties sterk. Dit ging dan ook ten koste van meer geavanceerde posities met betrekking tot de algemene behoeften van “het Zuiden”.¹¹ Lorenzo Ferrari, ten slotte, analyseerde de redenen waarom de EG zich in de jaren 1970 precies bezighield met de ondersteuning en bevordering van mensenrechten buiten Europa. Hij kwam tot de conclusie dat dit deel uitmaakte van de poging van de EG om haar eigen onderscheidend vermogen als internationale actor te benadrukken. Tot op zekere hoogte was een verbetering van de mensenrechtensituatie in derdewereldlanden slechts een marginale doelstelling van het mensenrechtenbeleid van de EG zelf.²⁷

Deze literatuur over identiteitsvorming blijft tot op vandaag relevant, aangezien de Europese maatschappij, en zeker België, worstelt met de herinnering aan het koloniale verleden. In dat licht hoopt dit onderzoek, enerzijds, de ambigue relatie tussen humanitair België en de onafgewerkte dekolonisatie van Congo te verklaren en anderzijds, de mensenrechtengeschiedenis te verbinden met humanitarisme.

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, is een diversiteit aan archiefmateriaal aangewezen. Op die manier worden immers de verschillende lagen en dimensies van het Belgische discours zichtbaar. Niet alleen is het zo mogelijk om te achterhalen welk imago België zich graag wilde aanmeten, maar ook de drijfveren van Belgische politici en diplomaten op het vlak van buitenlands beleid worden op die manier duidelijk. Ten eerste waren relevante archiefstukken zoals toespraken, correspondentie, rapporten en nota's terug te vinden in het diplomatiek archief van Buitenlandse Zaken. Met betrekking tot mensenrechten werden hier dossiers over het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, de Raad van Europa en de VN-Commissie voor mensenrechten geconsulteerd. Om het internationale discours van België over mensenrechten te achterhalen, lagen de Raad van Europa en de Verenigde Naties het meest voor de hand. Voor ontwikkelingssamenwerking ging de aandacht uit naar dossiers met betrekking tot verschillende Belgische samenwerkingsprojecten of hulpprogramma's. Aangezien de focus bij dit onderzoek ligt op het Belgische politieke discours, werd er geen aandacht geschonken aan het werk van ngo's of prominente internationale instellingen zoals de Wereldbank of het Internationaal Monetair Fonds. Zowel met betrekking tot mensenrechten als tot ontwikkelingssamenwerking werden er geen resoluties of beleidstukken gehanteerd, aangezien het onderzoek zich uitsluitend toelegt op het discours.

²⁷ FERRARI, *Sometimes Speaking with a Single Voice*, 172-197.

Naast het diplomatiek archief werden ook het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (KADOC) en Parlementaire Handelingen geconsulteerd. In het KADOC ging de aandacht uit naar de persoonsarchieven van Maurice Dewulf, Leo Tindemans, Alfred Bertrand, Jan de Meyer, André Dequae en Jef Van Bilsen. Deze personen waren het meest aangewezen op basis van hun functie als minister, volksvertegenwoordiger, senator of op basis van de relevantie van de inhoud van hun archief voor dit onderzoek. Ten slotte nemen de Parlementaire Handelingen van de Senaat een belangrijke plaats in, gezien deze duidelijk de politiek-ideologische doeleinden weergeven van de verschillende Belgische politici. Om het aantal bronnen niet te doen oplopen, werd ervoor gekozen om de Handelingen van de Kamer buiten beschouwing te laten. De aandacht ging bijgevolg enkel uit naar het discours van de verschillende senatoren. Als ‘reflectiekamer’ worden de verschillende meningen hier duidelijker weergegeven, aangezien er langer wordt stilgestaan bij wetsvoorstellen en wetsontwerpen. Daarbij is de Senaat meer relevant, omdat hier vooral maatschappelijke en ethisch gevoelige wetgeving wordt uitgewerkt.

Met betrekking tot de archiefstukken rond mensenrechten, focust dit onderzoek hoofdzakelijk op België binnen de Raad van Europa, een organisatie die dit jaar precies zeventig jaar bestaat. Hoewel Europese lidstaten vandaag mensenrechten actief promoten als kernwaarden en daarbij verwijzen naar het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (EVRM), hebben de zogenaamde ‘koloniale clausules’ ervan in feite grotendeels de universaliteit van mensenrechten vernietigd.²⁸ Met deze clausules was het namelijk mogelijk voor koloniale gebieden een speciale status te krijgen. Niettemin stelden de Europese Gemeenschappen zich na de dekolonisatie plots voor als de ultieme promotor en beschermer van universele mensenrechten en zijn deze ook vandaag een onmiskenbaar onderdeel van de Europese identiteitsvorming. De mensenrechten vormen daarbij een belangrijk deel van de zelfkritiek op de begane misdaden ten tijde van de Tweede Wereldoorlog.²⁹ Het donkere koloniale verleden van (West-)Europa lijkt volledig vergeten te zijn.

Ter aanvulling werden ook officiële uitgaven van de Raad van Europa gehanteerd voor de analyse van mensenrechten en de ontwikkelingsproblematiek. Aan de hand van ‘The Yearbook of the European Convention on Human Rights’ en ‘The Official Report of Debates of the Council of Europe’ is het mogelijk om zeer specifiek de evolutie van het mensenrechtendiscours na te gaan. Het jaarboek geeft belangrijke debatten weer van de Belgische Senaat, met betrekking tot internationale mensenrechten. Hierbij zijn ook de rapporten van de Raad van Europa aangewezen, gezien hierin eveneens de reacties van andere landen zichtbaar zijn. Via deze bronnen was het mogelijk om te achterhalen wat belangrijk was voor Europa in het algemeen in die tijd en welke rol België zelf op het

²⁸ PASTURE, ‘The Invention of European Human Rights’, 490.

²⁹ PORSDAM, ‘Human Rights and European Identity since World War II’, 21-24.

internationale toneel wilde spelen. Voor ontwikkelingssamenwerking ligt de nadruk, in tegenstelling tot de analyse van het Belgisch discours rond mensenrechten, eerder op bilaterale projecten tussen België en begunstigde landen. Op die manier zijn de Belgische motieven duidelijker, aangezien België zo volledige zeggenschap had over het project en een internationale instelling of groter donorland de natie niet bij de hand nam.

Met betrekking tot de methodologie, tracht deze thesis aan de hand van twee manieren een antwoord te bieden op de onderzoeksvraag. Ten eerste wordt op basis van *close reading* onderzocht in hoeverre humanitaire overwegingen een rol speelden in het buitenlands beleid van België. Deze methode is het meeste aangewezen om het materiaal van dichtbij te analyseren en om eventueel een antwoord te kunnen vinden in de details. Een speciale aandacht ging verder uit naar de soort bronnen, wie welke uitspraak deed en voor welk publiek. Het publieke discours kan zo in verband gebracht worden met het imago dat België wilde aannemen, terwijl het interne discours meer zegt over de Belgische motivaties. Aan de hand van deze twee verschillende soort betogen is het mogelijk om te achterhalen in welk licht 'mensenrechten' gezien dienen te worden.

Ten tweede hanteert deze thesis een comparatief perspectief met betrekking tot het discours om te onderzoeken in hoeverre het Belgisch humanitarisme te begrijpen valt als een verlengstuk of een breuk ten aanzien van de koloniale praktijk. Een bijzondere belangstelling ging eerst uit naar de mate waarin het begrip 'mensenrechten' verscheen in verbinding met ontwikkelingsprojecten. Op die manier is het immers duidelijk hoe België zich trachtte te definiëren als humanitaire actor na de dekolonisatie. Verder toetst dit onderzoek het nieuwe discours en de Belgische motivaties aan die van de koloniale periode, met behulp van secundaire literatuur. Een speciale aandacht ging bijvoorbeeld uit naar het gebruik van begrippen zoals ontwikkelingssamenwerking en ontwikkelingshulp, die beiden verschillende verwachtingen inhouden.

Met betrekking tot de opbouw van deze thesis, ligt de focus in een eerste hoofdstuk op terminologie. Alvorens in te zoomen op het Belgische discours omtrent het buitenlands beleid, is het belangrijk dat er duidelijkheid bestaat over concepten zoals 'ontwikkeling', 'humanitarisme' en 'mensenrechten', aangezien deze een belangrijke rol spelen in het verdere onderzoek. Het tweede hoofdstuk behandelt hoe de nieuwe Belgische identiteit na de dekolonisatie als een strategie tot stand kwam, in het licht van de Koude Oorlog, postkoloniale en nationale politiek. Ten slotte bespreekt een derde hoofdstuk de retoriek van België dat meer en meer afstand leek te nemen van zijn verleden. Een bijzondere aandacht ging in dit luik daarbij naar de verslechtering van de relaties met Congo, de verminderde rol van religie en tot slot Europese integratie.

Ondanks de continuïteiten in het Belgische buitenlandse discours, toont deze masterproef aan dat de jaren 1960 en 1970 zeer belangrijk zijn geweest voor de ontwikkeling van een nieuwe humanitaire cultuur. Pas tegen het midden van de jaren 1970, echter, kwam er geleidelijk een verbinding tussen mensenrechten en ontwikkelingssamenwerking, gezien dit paste in het nieuwe kader van de EG. De Belgische 'humanitaire identiteit' moet na de dekolonisatie daarbij vooral gezien worden als een nieuwe 'strategie', die diende om zich te distantiëren van het duistere verleden. Ook vandaag lijkt dit nog steeds het geval te zijn. De Verenigde Naties riepen de Belgische overheid dit jaar immers op zich te verontschuldigen voor het Belgische koloniale verleden en de misdaden die tijdens dat 'donkere hoofdstuk' uit de Belgische geschiedenis plaatsvonden.³⁰ Hoewel de gruwelijkheden van het Belgische koloniale project nog niet zo lang geleden hebben plaatsgevonden, zijn ze niettemin snel uit het collectief geheugen gewist. Zodus is de Belgische regering geslaagd in zijn opzet: de herinnering van de kolonisatie afleiden.

Dit onderzoek hoopt verder aan te tonen hoe een ambigue relatie tussen neokolonialisme, de Koude Oorlog, humanitarisme en Europese integratie samen hebben bijgedragen tot een specifiek Belgisch buitenlands beleid en een 'humanitaire' identiteit. Hoewel dit onderzoek duidelijk vertrekt vanuit een Europees perspectief, mag het niet gezien worden als eurocentrisch schrijven. Het tracht verder de oproep vanuit de academische wereld te beantwoorden, die vraagt om meer aandacht te besteden aan de taal van verschillende actoren door het analyseren van debatten en correspondentie.³¹ Aangezien dit onderzoek verre van een compleet beeld schetst, dient de lezer het daarom te interpreteren als een eerste stap in de opstelling van een meer gedifferentieerd perspectief van het Belgische discours in de tijdsperiode van 1960 tot 1975. Voor een verder onderzoek zou het dan ook zeer interessant zijn om het discours vanuit de ogen van de Derde Wereld te begrijpen.

³⁰ VANDERSCHOOT, 'VN-werkgroep: "België moet excuses aanbieden voor wreedheden tijdens koloniaal verleden', *VRT NWS*, 11 februari 2019 (<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/02/11/belgie-moet-excuses-aanbieden-voor-koloniaal-verleden/>). Geraadpleegd op 25 maart 2019.

³¹ PATEL, 'Provincializing European Union', 651-652; TERRETTA, "'We had been fooled into thinking that the UN watches over the entire world'", 331.

1. TERMINOLOGIE

1.1 Ontwikkeling: een koloniale verderzetting?

“Le développement n’est pas l’égalisation entre tous, mais la montée de tous et sous tous les aspects, à partir de leur situation actuelle.”³²

Volgens deze woorden uit een memorandum van 1964 over de oprichting van een internationale vereniging voor een universele ontwikkeling, draaide ontwikkeling niet om de gelijkschakeling van eenieder, maar om de verbetering van “allen”.³³ Hoewel het citaat verwijst naar een gelijkheidsideaal, duidt het ook op een beschavingstegenstelling door te spreken over “leur situation actuelle”. Het ontwikkelingsmodel van de jaren 1950 en 1960 baseerde zich op een achtergestelde positie van derdewereldlanden ten opzichte van de ‘ontwikkelde’ landen. Moderniseringstheorieën gingen ervan uit dat deze landen ergens in hun geschiedenis hadden gefaald, waardoor ze niet dezelfde vooruitgang hadden meegemaakt als de westerse staten. Om hun achterstand in te halen, moesten een geheel van economische en technologische ‘inhaalmanoeuvres’ uitgevoerd worden, met behulp van de westerse staten. De gepercipieerde superioriteit van de westerse cultuur ten opzichte van Afrikaanse culturen betekende dat de ontwikkeling in Afrika de vorm moest hebben van de reproductie van de zogenaamde superieure kenmerken van de eurocentrische cultuur.³⁴ Aangezien de literatuur aantoont dat het discours van vooruitgang nauw geassocieerd was met de koloniale beschavingsmissies, is het van belang om na te gaan in hoeverre dat Belgische humanitarisme precies een breuk vormde met de koloniale praktijk. Ondanks de Belgische wil om de Derde Wereld op een andere manier te benaderen, kan een beter begrip van concepten het humanitaire karakter van België aanzienlijk blootleggen.

Met betrekking tot ‘ontwikkeling’ blijft de betekenis in de literatuur relatief vaag en bestaat er aarzeling over de juiste generieke term voor praktijken die zijn ontworpen om het welzijn van de mens te vergroten. Tot op het einde van de Eerste Wereldoorlog was het woord ‘civilisatie’, in de transitieve zin als ‘proces’, zeer populair. ‘Verwestersing’ hadden de westerse staten ook kunnen gebruiken om de oorsprong van dit impliciete model te benadrukken, evenals het ogenschijnlijk neutrale concept van ‘modernisering’. In een militante visie kon ‘bevrijding’ gunstig geweest zijn met betrekking tot de samenleving als geheel. Uiteindelijk was het echter het concept ‘ontwikkeling’ dat

³² LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(3), Memorandum over het probleem “Westen – Derde Wereld” voor de oprichting van een internationale vereniging voor een universele ontwikkeling in een beschaving in solidariteit, juli 1964.

³³ VAN MOLLE, *Het Belgisch parlement 1894-1972*, 384.

³⁴ DIBUA, *Modernization and the Crisis of Development in Africa*, 21.

veelvuldig opdook in het westerse discours na de dekolonisatie, dat veel weg had van de retoriek van een koloniale civilisatiemissie. Het woord had veel voordelen. Postkoloniaal Europa kon het namelijk op een altruïstische manier presenteren, waardoor het aansloot bij een traditie van gedachten die de Europese legitimiteit ondersteunde. De westerse samenleving breidde de historisch gegroeide waarden uit waarin ze geloofde: vrede, democratie, economische vooruitgang, ontwikkeling en de rechtsstaat. Ze kwam nu niet alleen meer voor zichzelf uit, maar eveneens voor anderen die oorspronkelijk met het tegenovergestelde van deze waarden waren geconfronteerd. De westerse staten zagen het als een missie om elke samenleving progressieve toegang te verlenen tot de voordelen van 'ontwikkeling'. Paradoxaal werd ontwikkeling universeel, maar niet transcultureel zoals historicus Gilbert Rist aantoonde. Het discours hierover was immers ingebed in machtsverhoudingen.³⁵

Het ontwikkelings- en vooruitgangsdiscours was ook volgens academicus Michael Barnett een uiting van een eurocentrisch beschavingsideaal. Hoewel de infantiliserende beschavingsideologie niet langer acceptabel was na de dekolonisatie, veranderde de komst van nieuwe vormen van globaal beleid en ideologieën de toon door te beweren dat de rijkere de verplichting hadden om de rest van de wereld te 'onderwijzen'.³⁶ In dit kader zijn de woorden die terug te vinden zijn in een memorandum over het Belgische ontwikkelingsbeleid van de vroege jaren 1960 opvallend:

“Er is een verregaande onderontwikkeling vast te stellen bij de bevolking van Latijns-Amerika. De oorzaak ligt vooral aan het feit dat de Zuid-Amerikaanse mens niet bekwaam is voor de ontwikkeling. (...) De eerste grondige taak die zich opdringt om Latijns-Amerika uit zijn onderontwikkeling te verheffen, is de heropvoeding van de mens tot burger (...).”³⁷

Hoewel het 'nieuwe Europa' afstand had genomen van de koloniale structuren, maar daarbij niet perse van de koloniale praktijken, zagen de leden van de Gemeenschappen de hulp aan derdewereldlanden eerder als een algemene morele verplichting. Ongeacht de toestand van het land, maakten de westerse naties nog steeds gebruik van de koloniale achtergrond om de hedendaagse staat van de 'ontwikkelingslanden' te identificeren met een premodern, traditioneel en achterstaand verleden. Daarbij is het verbazingwekkend dat tot het begin van de jaren 1970 het discours over hulp en ontwikkeling kon plaatsvinden zonder expliciete vermelding van armoede. Terwijl iedereen op de hoogte was van armoede in de wereld in het algemeen, werd er weinig onderzoek uitgevoerd met de nadruk op armoede in het bijzonder. Een schaamtegevoel zorgde

³⁵ RIST, *The History of Development*, 25-44.

³⁶ BARNETT, *Empire of Humanity*, 31.

³⁷ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), Memorandum voor medewerking van ITA I UNIDAD aan de socio-economische ontwikkeling van het volk in Latijns-Amerika, [1964].

namelijk voor de omzeiling hiervan.³⁸ De Belgische diplomaat Levecq noemde Algerije bijvoorbeeld niet een “arm land”, maar eerder een land dat zich nog moest ontwikkelen tot een industriële natie.³⁹ Een belangrijke vaststelling daarbij is de opmerkelijke veerkracht van het raciale discours van West-Europese staten wanneer deze ‘ontwikkeling’ bespraken. Terwijl dit discours zich in tijden van kolonisatie uitdrukte in biologische termen, nam deze in het kielzog van de dekolonisatie eerder de vorm aan van een sociaal-cultureel idioom. Na de dekolonisatie was de infantiliserende beschavingsideologie immers niet meer acceptabel. Aanhangers van een opleving van het paternalistische imperialisme deelden niettemin nog steeds een gevoel van beschavingssuperioriteit en een gemeenschappelijke blinde vlek voor de logica van overheersing en uitbuiting die ten grondslag lag aan het Europees kolonialisme.⁴⁰

België fundeerde de ontwikkelingshulp op twee manieren. Zo was er ten eerste het sociologische en functionele argument dat stelt dat een transfer van culturele en institutionele elementen, die in iedere moderne maatschappij noodzakelijk zijn, de transitie van traditionele naar moderne samenlevingen kan versnellen. Ten tweede ging het *two-gap model* ervan uit dat een gebrek aan lokaal spaarvermogen en een tekort aan harde deviezen de ontwikkeling in vele ontwikkelingslanden afremde. Het geloof in de weldaden en de effectiviteit van hulp van de donorlanden was daarbij eerst bijzonder groot, zowel bij de donors als bij de ontvangende landen. Ondanks deze theoretische onderbouwing, was het toch al snel duidelijk dat ontwikkelingshulp in hoge mate gericht was op de internationale en nationale belangen van de hulpverlener. Deze was bijvoorbeeld vaak louter op zoek naar nieuwe afzetmarkten. Daarnaast stelden de derdewereldlanden, die sinds het begin van de jaren 1960 meer en meer een stem kregen in de Verenigde Naties, dat ze ondanks alle ontwikkelingshulp, geen ontwikkelingskansen kregen. Vanaf de jaren 1970 veranderde hun aanpak: ze vroegen ditmaal *trade, not aid*.⁴¹

In de praktijk werd deze ontwikkelingshulp gedefinieerd als een deel van de buitenlandse hulp die tot doel had bij te dragen tot het welzijn en de ontwikkeling van de mens in ‘achtergestelde’ landen. Deze definitie was gebaseerd op intenties van de donor om hulp te geven en was zodoende grotendeels door de donors gestuurd. Ze steunde verder op overeenkomsten die de leidende donorlanden hadden gesloten en was nooit echt betwist geweest.⁴² Met betrekking tot de rechtvaardiging van ontwikkelingshulp, vielen de westerse samenlevingen terug op

³⁸ RIDDELL, *Does Foreign Aid Really Work?*, 31.

³⁹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Algerije*, 17.202/1, Rapport van G. Levecq aan R. Van Elslande, 18-28 juni 1974.

⁴⁰ CHIRIYANKANDATH, ‘Colonialism and Post-Colonial Development’, 36.

⁴¹ DEVELTERE, *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 50-51.

⁴² RIDDELL, *Idem*, 18.

verantwoordelijkheid en beschouwden ze efficiëntie als doorslaggevend doel.⁴³ Verantwoordelijkheid zag de christendemocratische regering zo als een cruciale herinnering aan de religieuze wortels van de plicht om te helpen.⁴⁴ Juridische verantwoordelijkheid kwam echter niet naar voor in het Europese ontwikkelingsdiscours. Er was een soort van algemene amnesie ten opzichte van het koloniale verleden. Machtspolitiek en verantwoordelijkheid waren op die manier op hetzelfde moment aanwezig, waarbij de eerste een voorwaarde was voor de mogelijkheid van de laatste.⁴⁵

Ook de houding van België tegenover de lokale Congolese bevolking was bijzonder autoritair en paternalistisch, wat zich weerspiegelt in het politieke discours. Alle betrokkenen moesten de autochtone bevolking helpen de moeilijke stap te zetten van traditie naar moderniteit.⁴⁶ 'Onderontwikkelde' landen verloren hun identiteit en werden door 'het Westen' gedwongen om het 'ontwikkelingspad' af te leggen dat voor hen was uitgestippeld. De verwijzingen naar 'onderontwikkelde' naties wekt het gevoel dat deze naties nog niet zo 'bevrijd' en 'modern' waren als anderen.⁴⁷ In een dergelijk discours zien meer 'ontwikkelde' naties het 'ontwikkelen' als een soort beschavingsproject. Zelfs president Mobutu van Congo leek dit discours over te nemen door België in een toespraak van 1970 te bedanken om zijn oude *leerling* Congo te begeleiden in diens eerste stappen naar de *volwassenheid*.⁴⁸ Hoewel hij een afwijzer was van het paternalisme, kwam deze retoriek overeen met die van de koloniale beschavingsmissie. In een context van verslechtering van de Belgische-Congolese relaties, leek Mobutu de hulpgever te willen paaien.

Er was echter niet volledig sprake van een continuïteit in het discours, aangezien het door de voormalige grootmachten nu meer in termen van modernisering werd geformuleerd met als doel antikoloniale en Amerikaanse critici te sussen. In tegenstelling tot de meer dubbelzinnige taal van West-Europese staten, omvatte ontwikkeling voor de VS eerder technische, economische en politieke maatregelen die effectief gericht waren op het stimuleren van een vrije wereldmarkt en het genereren van steun voor een liberaal-kapitalistisch model. In dit opzicht was ontwikkeling belangrijk om over te gaan tot zelfbeschikking.⁴⁹ Europese politieke leiders daarentegen hadden zich lang

⁴³ KARAGIANNIS, *Avoiding Responsibility*, 6.

⁴⁴ KADOC, *Archief Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen*, 6.6.2, Nota met betrekking tot technische samenwerking in ontwikkelingslanden, december 1960.

⁴⁵ KARAGIANNIS, *Idem*, 78.

⁴⁶ DEVELTERE, *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 45.

⁴⁷ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1) Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, 24 september 1965; *Idem*, Memorandum voor medewerking van ITA I UNIDAD aan de socio-economische ontwikkeling van het volk in Latijns-Amerika, [1964]; *Idem*, 156(2), Regeringsprogramma voor het beleid inzake ontwikkelingscoöperatie, 8 december 1967.

⁴⁸ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/I, Toespraak van Joseph-Désiré Mobutu, [1970].

⁴⁹ EKBLADH, *The Great American Mission*, 153-189.

verzet tegen zelfbeschikking en gebruikten diezelfde retoriek vooral om een koloniale, of na 1960, neokoloniale relatie met derdewereldlanden te handhaven.⁵⁰

Met betrekking tot de voortzetting van de bevordering van eurocentrisme of de verwesterlijking in Afrika, als gevolg van modernisering, heerst er discussie. Hoewel historicus Jeremiay Dibia stelt dat er geen enkele verandering optrad en de Europese-Amerikaanse cultuur het toonbeeld bleef⁵¹, ziet academicus Patrick Develtere evenwel een evolutie. Op het einde van de jaren 1960 kwam er verandering in het ontwikkelingsbeleid en bijgevolg ook met betrekking tot de terminologie hieromtrent. Donorlanden zoals België erkenden dat er meer aan de hand was dan gewoon een gebrek aan middelen voor derdewereldlanden.⁵² Het Belgische discours wijzigde gaandeweg: ontwikkelings*hulp* maakte op het einde van de jaren 1960 en het begin van de jaren 1970 meer en meer plaats voor ontwikkelings*samenwerking*.⁵³ Deze terminologische evolutie geeft een meer horizontale verhouding weer die ontstond tussen de donor en de zelfbewustere ontvangende landen. Door ‘partenariaat’ en ‘samenwerking op voet van gelijkheid’ te gaan benadrukken, kreeg België de kans om de geest van de kolonisatie uit de gedachten te wissen.⁵⁴ Daarnaast ging ook zelfbeschikking een grote rol spelen in het politieke discours. Zo had senator Leo Vanhaegendoren (VU) het in een toespraak in de Senaat over “de eerbied voor de eigen cultuur van de ontwikkelingslanden” en stelde hij dat “ontwikkelingshulp geen Europeanisering mag zijn”. In diezelfde vergadering onderstreepte hij bovendien samen met senator Albert Van Bogaert van de Christelijke Volkspartij (CVP) het belang van ontwikkelings*samenwerking* en de ondoeltreffendheid van de ontwikkelings*hulp*.⁵⁵

In het licht van deze bewustwording moet ook de directe impact van twee intellectuele centra op het denken en geven van hulp gezien worden: de Wereldbank van Robert McNamara (1968) en het Internationale Arbeidsbureau via het *World Employment Programme* (1969). Noch de hulp, noch het discours over ontwikkelings*hulp* bleven hetzelfde. Donors kozen er ditmaal voor om, in plaats van ontwikkelings*hulp* in te zetten binnen kortetermijndoelstellingen, een samenwerking aan te gaan om het proces van welvaart te versnellen en zo indirect bij te dragen aan

⁵⁰ PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 548.

⁵¹ DIBUA, *Modernization and the Crisis of Development in Africa*, 21.

⁵² DEVELTERE, *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 53.

⁵³ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(3), Voorontwerp van een verslag van de Commissie voor de betrekkingen met de ontwikkelingslanden, 10 maart 1967; BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier België – Peru: ontwikkelingssamenwerking (1972-1974)*, 17.224, Vertrouwelijke nota over de ontwikkelingssamenwerking en buitenlandse politiek van België, 5 juli 1973.

⁵⁴ DEVELTERE, *Idem*, 53; BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/1, Toespraak van de Belgische koning tijdens het koningsbezoek aan Congo, 18 juni 1970.

⁵⁵ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 25 februari 1970*, 855-860.

armoedebestrijding.⁵⁶ In het begin van de jaren 1960 was het geïnvesteerde hulpvolume in ontwikkelingslanden dan ook bijzonder volatiel geweest en kan er geconcludeerd worden dat België toch niet zo vrijgevig was, aangezien de prioriteiten duidelijk dichter bij huis lagen.⁵⁷

Binnen de ontwikkelingscontext was er aanvankelijk een gebrek aan expliciete incorporatie van mensenrechten. In deze context sluiten koloniale en postkoloniale visies aan bij het standpunt van Francis Fukuyama. Het volledige en gelijke genot door mensen van hun mensenrechten hangt volgens hem af van hun eerdere politieke en economische omstandigheden. De sociale omstandigheden van de meeste mensen in de wereld schieten tekort, waardoor mensenrechten buiten het bereik van veel mensen en samenlevingen vallen. Dit is dan ook vooral het geval vanwege de westerse individuele kijk op mensenrechten, zoals hij stelt.⁵⁸ Mensenrechten kregen bijgevolg vlak na de dekolonisatie geen centrale plaats binnen het ontwikkelingsbeleid, waardoor ongelijkheid in stand werd gehouden. In plaats van specifiek naar mensenrechten te verwijzen, verwees Antoine Saintraint (PSC), bijvoorbeeld, naar “het streven naar betere voorwaarden voor het leven en de vervulling van de mensheid”.⁵⁹ In de praktijk werd niet alleen vaak de taal van de mensenrechten verworpen, de inhoud van ‘humanitaire’ interventies was ook regelmatig in tegenspraak met de basisregels van de ‘rechten van de mens’.⁶⁰

Niettemin waren mensenrechten en ontwikkeling in theorie, hoewel niet expliciet, dikwijls onderling met elkaar geconnecteerd. Het feit dat ontwikkeling in verbinding stond met een verbetering van levenskwaliteit, maakt dat het samen met mensenrechten overlappende concepten waren. Toch suggereert de literatuur dat de onderlinge relatie zeer zwak was en dat er pas tegen het midden van de jaren 1970 aandacht kwam voor mensenrechten in een ontwikkelingsverband.⁶¹ Ook in de Conventie van Lomé van 1975 komt dit naar voor. In tegenstelling tot het Verdrag van Yaoundé, tussen de Europese Economische Gemeenschap (EEG) en de achttien Afrikaanse voormalige kolonies, draaide de overeenkomst van Lomé ten eerste niet meer om een associatie maar om een conventie. Deze terminologie, die duidelijk afstand nam van de taal gebruikt bij Yaoundé, maakt duidelijk dat een nieuw tijdperk was aangebroken in de relatie tussen de ‘ontwikkelde’ en ‘ontwikkelingslanden’.⁶² Ten tweede verschenen, naast democratie en rechtsstaat, ditmaal ook

⁵⁶ RIDDELL, *Does Foreign Aid Really Work?*, 31.

⁵⁷ DEVELTERE, *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 274.

⁵⁸ FUKUYAMA, *The End of History and the Last Man*.

⁵⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), Vijfjarenplan met betrekking tot ontwikkelingscoöperatie, A. Saintraint, [1964].

⁶⁰ GEYER, ‘Humanitarianism and human rights’, 48.

⁶¹ FREEMAN, ‘Human Rights’, 362.

⁶² KARAGIANNIS, *Avoiding Responsibility*, 192.

mensenrechten als voorwaarde in de samenwerkingsregeling.⁶³ Hoewel bezorgdheid om mensenrechten in de jaren 1970 meer in beeld kwam binnen ontwikkelingsprojecten, moet het steeds in het licht van andere overwegingen binnen het buitenlandsbeleid gezien worden, zoals geopolitieke zorgen in verband met de Koude Oorlog en economisch eigenbelang.⁶⁴ Zelfs als we terugkijken naar humanitaire interventies in de jaren 1990, zijn de mensenrechtenondersteuning hiervan nog steeds onderontwikkeld.⁶⁵

Samenvattend wordt in deze masterproef 'buitenlandse hulp' gebruikt om alle eenzijdige hulp te beschrijven, 'ontwikkelingshulp' om te verwijzen naar alle verstrekte hulp voor ontwikkelingsdoeleinden en 'humanitaire hulp' voor hulp die bestemd is voor humanitaire en noodhulpdoeleinden. Ontwikkelingssamenwerking, ten slotte, wordt gezien als een onderneming op gelijke voet om derdewereldlanden, hun burgers en instellingen te helpen een hogere levensstandaard te bereiken.

1.2 Humanitarisme: imperiale echo's?

In de praktijk vertaalde het humanitarisme van de jaren 1960 en 1970 zich in hulp over de grenzen heen en activiteiten ter bescherming en verbetering van volkeren. Het kan bijgevolg het best begrepen worden als een vorm van medelijden.⁶⁶ De humanitaire ethiek om in te grijpen om het lijden te stoppen en om menselijke waardigheid te verlenen kan echter niet worden omgezet in een transhistorische categorie, aangezien het geworteld is in hedendaagse opvattingen over menselijkheid en slachtofferschap.⁶⁷ Deze masterproef tracht zich daarom te distantiëren van de visie van academici zoals Roger Riddell en Kurt Mills, die de nadruk bij humanitarisme eerder leggen op de onpartijdige, neutrale en onafhankelijke hulpverlening aan slachtoffers van conflicten of rampen.⁶⁸ Volgens Michael Barnett waren humanitaire acties nooit neutraal.⁶⁹ Het is daarom belangrijk om zorgvuldig te zijn met termen wanneer we de geschiedenis van het humanitarisme bespreken, aangezien huidige ideeën niet terug naar het verleden kunnen worden geprojecteerd. Hoewel de Tweede Wereldoorlog, dekolonisatie en de Koude Oorlog een nieuwe ruimte hadden

⁶³ KARAGIANNIS, *Avoiding Responsibility*, 113.

⁶⁴ FERRARI, 'The European Community as a promotor of human rights in Africa and Latin America', 224.

⁶⁵ GEYER, 'Humanitarianism and human rights', 49.

⁶⁶ BARNETT, *Empire of Humanity*, 10.

⁶⁷ Ibidem, 11.

⁶⁸ RIDDELL, *Does Foreign Aid Really Work?*, 312; MILLS, 'Neo-humanitarianism', 161-183.

⁶⁹ BARNETT, Idem, 29.

gecreëerd om andere soorten humanitaire interventies naar voor te schuiven, is het van belang om na te gaan in welke mate de drijfveren te maken hadden met het welzijn van bredere bevolkingsgroepen.

‘Menselijkheid’ is hoe dan ook een zeer belangrijk begrip binnen de literatuur over het humanitarisme, dat eveneens niet gezien kan worden als een statisch concept. Met betrekking tot de precieze betekenis, zijn er drie verschillende definities. De ontologische betekenis verwijst naar de menselijke aard, de ethische naar menselijkheid als sympathie en vriendelijkheid tegenover medemensen, en ten slotte de universele betekenis die verwijst naar de totaliteit van de mensheid.⁷⁰ Deze masterproef verwijst bij het gebruik van de term ‘menselijkheid’ naar de traditie van emancipatorische ethiek. ‘Menselijkheid’ in de praktijk draaide niet om sociale, economische of rechterlijke gelijkheid, maar had te maken met een morele impuls of de idee om actief te zijn op plaatsen waar er leed was. Het concept is verder kneedbaar, volgens historicus Johannes Paulmann, aangezien westerse grootmachten het vaak misbruikten en het ook in het heden nog steeds verschillende doeleinden dient. West-Europese staten hebben bijvoorbeeld na de dekolonisatie vaak de rol van vertegenwoordigers van ‘de mensheid’ op zich genomen, met de idee zo een stem te geven aan diegenen die niet konden spreken, maar op die manier zelf de subalterne stem onderdrukten.⁷¹

Net zoals Barnett en Paulmann beweert Fabian Klose dat het bij de uitvoering van een humanitaire interventie van belang is om in te zien dat een humanitaire afweging slechts één motief onder velen was, waaronder economische en geostrategische motieven en veiligheidskwesties.⁷² In dit opzicht zijn er ook ‘echo’s’ uit het verleden te bemerken en brak het humanitarisme niet volledig met de koloniale praktijk. Volgens Barnett had het neo-humanitarisme van de Eerste Wereldoorlog tot het einde van de Koude Oorlog zeker één raakvlak met het koloniale humanisme: het paternalisme. Dit was niet enkel een erfenis van de negentiende eeuw, maar vertegenwoordigde zowel het beste als het slechtste van het humanitarisme. Het hield in dat mensen konden en moesten handelen op manieren die bedoeld waren om het welzijn van de medemens te verbeteren die misschien niet in een positie was om zichzelf te helpen. Te veel zorg kon echter verstikkend en zelfs onderdrukkend aanvoelen. Toch was het paternalisme van de naoorlogse humanitairers niet helemaal hetzelfde en verschilde het op twee belangrijke manieren van die van de missies van missionarissen. Ten eerste verloren missionarissen terrein aan de ontwikkelingsdeskundigen, waardoor humanitairers eerder de mensheid dan God aanhaalden om uit te leggen waarom ze actie ondernamen. Ten tweede gingen ze voorzichtiger om met infantiliserende taal en maakten in de

⁷⁰ BERGER, ‘Une oeuvre international d’un caractère humanitaire?’, 231.

⁷¹ PAULMANN, ‘Humanity – Humanitarian Reason – Imperial Humanitarianism’, 305.

⁷² KLOSE, ‘The Emergence of Humanitarian Intervention’, 13.

plaats gebruik van hun expertise en quasi-technocratische taal om hun interventies te rechtvaardigen.⁷³

De meeste Belgische politici zagen daarbij duidelijk de menselijke dimensie in van de Europese onderneming. Toch klonk er teleurstelling bij verschillende politieke partijen. Europa zou dichter bij de mens dienen te staan en zou beter haar plicht moeten uitdragen solidair te zijn met derdewereldlanden.⁷⁴ Henri Rolin (*Parti socialiste belge*, PSB), bijvoorbeeld, was van mening dat de Belgische houding in de Vietnamoorlog helemaal niet menselijk was. Volgens hem hield België zich veel te afzijdig tegenover deze “crime contre l’humanité”.⁷⁵ Niet alleen tegenover België maar ook tegenover andere (West-)Europese landen heerste er frustratie. Victor Leemans (CVP) durfde zelfs te spreken over het ontbreken van een “werkelijk Europees en humanitair besef in sommige landen”.⁷⁶

De zoektocht naar een nieuwe identiteit in de jaren 1960 en 1970, verder, was duidelijk de manifestatie in het publieke discours van een poging om het eigen duistere verleden te maskeren door de indruk te wekken dat België gedurende heel zijn geschiedenis solidair en menselijk was geweest. Ter illustratie sprak Jean Chot (BSP) in de context van de begroting van het ministerie van justitie bijvoorbeeld over “les conceptions sociales et humanitaires de notre temps”.⁷⁷ Hoewel België, eveneens als andere West-Europese staten, zich humanitarisme toe-eigende als een fundamenteel onderdeel van zijn identiteit, is dit concept niet exclusief Europees. De toe-eigening van humanitarisme is dan ook gebaseerd op asymmetrieën van macht die humanitaire constellaties voortbrachten. Deze constellaties waren het resultaat van economische en sociale marginalisering door koloniale heerschappijen. Niettemin zagen en zien West-Europese staten zich nog steeds als erfgenaam van het humanisme, de levensbeschouwing die de mens centraal stelt en die uitgaat van de waarde van de mens.⁷⁸ Eveneens in het Belgische discours was dit gangbaar:

“En tant que membre de la CEE [Communauté économique européenne], serons-nous de ceux qui se rallient aux solutions minimalistes ou prendrons-nous l’initiative d’engager l’Europe sur la voie qui doit être la sienne, l’Europe de l’homme parce que héritière de l’humanisme européen, plutôt que de la laisser devenir de plus en plus l’Europe des trusts, l’Europe de la toute puissance de l’argent?”⁷⁹

⁷³ BARNETT, *Empire of Humanity*, 105.

⁷⁴ LEUVEN, KADOC, *Archief Alfred Bertrand*, 274, Verslag aan de Europese Raad, Leo Tindemans, december 1975; BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier politieke correspondentie België-Kameroen 1971-1977*, 18.891/II, Rapport, 15 september 1971.

⁷⁵ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 18 januari 1967*, 442.

⁷⁶ *Idem, sessie van 16 januari 1969*, Brussel, 396.

⁷⁷ *Idem, sessie van 18 februari 1960*, 533.

⁷⁸ PAULMANN, ‘Humanity – Humanitarian Reason – Imperial Humanitarianism’, 289.

⁷⁹ KEVERS, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 maart 1972*, 430; DESCHAMPS, ‘Penser l’aide aux pays en voie de développement dans la Belgique coloniale des années 1950’, 287.

Hoewel West-Europese lidstaten 'mensenlijkheid' benadrukten als een typisch 'Europees' begrip, is het beslist beïnvloed door contact met niet-Europese culturen.⁸⁰ Niet-westerse culturen lijken het begrip tot op de dag van vandaag evenwel in een bredere context te gebruiken. De Chinese traditionele cultuur, bijvoorbeeld, legt via de confucianistische notie van 'jen' een enorme nadruk op mensenlijkheid, als een manier om evenwicht, empathie en de morele norm te bereiken. De definitie van jen is een onderwerp op zich, aangezien het vertaald kan worden als (universele) liefde en mensenlijkheid. Via de vertaling van de belangrijkste werken van Confucius in de zeventiende eeuw, heeft het Oosterse denken ongetwijfeld een zekere invloed gehad op de westerse interpretatie van het begrip 'mensenlijkheid'. Naast de filosofie van het Verre Oosten, diende in de Afrikaanse context het begrip 'ubuntu' als de 'poort' waardoor mensenlijkheid op vergelijkbare wijze alle aspecten van de samenleving infiltreerde. Dit draaide dan vooral om recht en beleid, door te focussen op participatie, verzoening, wederkerigheid, medeverantwoordelijkheid, onderlinge afhankelijkheid, respect en gelijkheid.⁸¹

1.3 Mensenrechten: een universele heruitvinding

Hoewel mensenrechten niet zijn uitgevonden na de Tweede Wereldoorlog, is het toch belangrijk om de plaats van mensenrechten te zien in het kader van de opkomst van de moderne samenleving. Dit is relevant om te begrijpen hoe deze, door hun internationale heruitvinding, de structuur van de EG hebben kunnen beïnvloeden. Het is omwille van de opkomst van de moderne samenleving op het einde van de twintigste eeuw dat mensenrechten een concrete vorm en symbolische kracht zijn beginnen aan te nemen. De mensenrechten van de jaren 1960 en 1970 zijn bijgevolg in essentie maatschappelijk, met een grote belangstelling voor het beschermen van het individu.⁸² In tegenstelling tot wat er na de Eerste Wereldoorlog gebeurde, was er weinig focus op de rechten van gemeenschappen. Als gevolg van de taalstrijd, was het voor België een agendapunt om nationale, etnische of culturele gemeenschappen, die bekend staan als minderheden, erkend en beschermd te krijgen.⁸³ In die context noemde Vic Anceaux (VU) het EVRM zeer individualistisch in inspiratie en beklagde zich erover dat het weinig zei over de rechten van gemeenschappen of over de plichten van het individu ten opzichte van de gemeenschap.⁸⁴

⁸⁰ PAULMANN, 'Humanity – Humanitarian Reason – Imperial Humanitarianism', 289.

⁸¹ FERREIRA, *The human face of the European Union*, 5-7.

⁸² MADSEN, *Law and the Formation of Modern Europe*, 248-251.

⁸³ VAN DEN WIJNGAERT, *Van een unitair naar een federaal België*, 23.

⁸⁴ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1968 (2), 1056.

Met betrekking tot de drijfveer achter de doorbraak van moderne mensenrechten heerst er binnen de historiografie onenigheid. Samuel Moyn, aan de ene kant, beweert met zijn onderzoek dat rechten in de late oorlogstijd een andere manier waren om een sociaaldemocratische consensus tot uitdrukking te brengen. Naarmate de tijd verstreek, kregen West-Europese conservatieven nieuwe instrumenten om hun onderscheidende identiteit aan te geven.⁸⁵ Een meer overtuigend standpunt wordt echter ingenomen door Marco Duranti en Patrick Pasture die stellen dat mensenrechten doorbraken als gevolg van de actie van reactionaire conservatieven tegen de totalitaire staat.⁸⁶ Om te begrijpen hoe België zich definieerde als humanitair actor na de dekolonisatie, is het van belang om na te gaan hoe het mensenrechten in zijn beleid benaderde.

De nieuwe internationale en Europese dimensie van mensenrechten na de Tweede Wereldoorlog kan volgens Mikael Madsen niet eenvoudig gezien worden als een geïsoleerd internationaal diplomatiek fenomeen. Dit was immers het geval omwille van de reeds bestaande historisch-maatschappelijke inbedding van mensenrechten. Hoewel mensenrechten invloed hadden op internationale aangelegenheden, droegen ze ook enorm bij aan een transformatie van nationale samenlevingen in Europa.⁸⁷ De betekenis van de idee van de mensenrechten was daarbij geografisch specifiek, ideologisch partijdig en meestal onlosmakelijk met de Koude Oorlog verbonden. Dit maakte dat het onmogelijk was voor mensenrechten om later in een andere vermomming terug te keren.⁸⁸ Hoewel de term 'mensenrechten' in verschillende documenten verscheen zoals de Verklaring over de Europese identiteit van 1973, bleef de betekenis eerder vaag en was er weinig duidelijkheid over de reikwijdte ervan. Niettemin gaf het internationale (Europese) discours over mensenrechten een indicatie van de eensgezindheid over de universele vorm die het tegen het begin van de jaren 1970 stilaan kreeg.⁸⁹

De totstandkoming van een mensenrechtendiscours was daarbij op minstens twee manieren verbonden met kolonisatie. Ten eerste was de West-Europese nadruk op individuele mensenrechten niet alleen verbonden met een nieuwe erkenning van de menselijke persoon, zoals gesteld door Moyn, of om conservatieve belangen te verdedigen, zoals beargumenteerd door Duranti. Het impliceerde volgens Eric Weitz ook een afwijzing van het pleidooi voor zelfbeschikking zoals geëist door antikoloniale militanten.⁹⁰ Wanneer de dekolonisatie resulteerde in voldoende nieuwe staten om in de Verenigde Naties van belang te zijn rond het midden van de jaren 1960, werd zelfbeschikkingsrecht niettemin onderdeel van de collectieve mensenrechten. Het recht op

⁸⁵ MOYN, *The Last Utopia*, 47.

⁸⁶ DURANTI, *The Conservative Human Rights Revolution*; PASTURE, 'The Invention of European Human Rights'.

⁸⁷ MADSEN, *Law and the Formation of Modern Europe*, 252.

⁸⁸ *Ibidem*, 47.

⁸⁹ WILLIAMS, *EU Human Rights Policies*, 40.

⁹⁰ MOYN, *Idem*; DURANTI, *Idem*; WEITZ, 'Self-determination'.

zelfbeschikking kan in deze optiek volgens Roland Burke gezien worden als de verbinding tussen dekolonisatie en mensenrechten.⁹¹ Het concept 'zelfbeschikking' evolueerde in de loop van de achttiende, negentiende en twintigste eeuw van een doctrine van individuele zelfconstitutie en vrijheid naar de favoriete slogan van nationalistische bewegingen over de hele wereld. Het belang ervan valt niet te onderschatten, aangezien het toegang bood tot het volledige genot van andere fundamentele vrijheden en rechten.⁹²

Een tweede manier om de totstandkoming van een mensenrechtendiscours te zien in verbinding met kolonisatie zit volgens Pasture in de vorm van het EHRM. Dit mechanisme was immers niet van toepassing op overzeese gebiedsdelen.⁹³ Tijdens de periode van kolonisatie was de definitie van mensenrechten, in tegenstelling tot de periode van dekolonisatie, zeer duidelijk: Europese mensenrechten waren de onvervreembare rechten van de vrije en geciviliseerde wereld.⁹⁴ Achter deze afbakening lag discriminatie op basis van een concept van Europa als superieur en niet-Europa als inferieur, zonder morele en ethische normen zoals uitgedrukt in de mensenrechtenbepalingen.⁹⁵ De internationale verdragen met betrekking tot mensenrechten vormden daarom een ernstig probleem. Indien de koloniale regeringen deze zouden toepassen op de koloniale gebieden, zou het bindende karakter van het mensenrechtendocument alleen maar grote problemen en schaamte kunnen veroorzaken voor de koloniale grootmachten. Het zou immers enkel in hun nadeel spelen, aangezien het hun koloniale misdaden zo zou blootleggen.⁹⁶

België leek echter de indruk te willen wekken niets te verbergen te hebben door de uitbreiding van het toepassingsveld van het Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden tot Congo in overweging te nemen. Het argument dat Pierre Wigny (PSC) hiervoor aanhaalde, was dat de evolutie van de wetgeving en de vooruitgang van "de beschaving" in Belgisch-Congo dit ondertussen wel toeliet.⁹⁷ België breidde het EVRM desondanks nooit uit en politici bleven de Congolese beschaving bekritisieren tot in de late jaren 1960. Hoewel, zoals de masterproef van Toon De Clerck bewijst, België zich op het einde van de kolonisatie soepeler had opgesteld en er een beperkte vooruitgang merkbaar was geweest op het vlak van mensenrechten, was de idee van universeel geldende mensenrechten voor Congo ondergeschikt aan de idee van zelfbeschikking of onafhankelijkheid. België had zo een zeer beperkte impact gehad op

⁹¹ BURKE, *Decolonization and the Evolution of Human Rights*, 4.

⁹² WEITZ, 'Self-determination', 495.

⁹³ PASTURE, 'The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire', 556.

⁹⁴ MADSEN, 'Human rights and European integration', 152.

⁹⁵ WILLIAMS, *EU Human Rights Policies*, 196.

⁹⁶ KLOSE, "'Source of Embarrassment'", 243.

⁹⁷ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Europese conventie van de rechten van de mens (1959-1960)*, 13.416, Nota van Pierre Wigny, 23 maart 1960.

vlak van mensenrechten.⁹⁸ Hoewel het volgende citaat uit 1967 van Hilaire Lahaye (Liberale Partij) aantoont dat België ook met betrekking tot de voormalige kolonies aandacht schonk aan mensenrechtenbeoordelingen, geeft het tegelijk wel een neerbuigende houding weer tegenover Congo. Het wijst daarbij eveneens op een grotere bezorgdheid ten aanzien van de rechten van Belgen dan die van Congolezen:

“Kongo komt ons eveneens te bewijzen hoe het de fundamentele principes van de beschaving misprijst. Niet alleen worden de overeenkomsten door de Kongolezen getekend, miskend, maar zij schenden zonder aarzelen artikel 13 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, door de Belgische technici in Katanga, tegen hun wil vast te houden, tot gijzelaars te maken en te veroordelen tot dwangarbeid.”⁹⁹

Verschillende factoren zorgden na de Tweede Wereldoorlog voor de heruitvinding van de betekenis van mensenrechten in het discours. Hoewel de West-Europese mensenrechten beïnvloed zijn door het christendom, zorgde de verminderde greep van de Kerk op de politiek in de jaren 1960, volgens Moyn, voor een diepgaande verandering.¹⁰⁰ Een terugloop van expliciet christelijke begrippen en overtuigingen zorgde voor de vorm van mensenrechten zoals terug te vinden in West-Europa's formele verdragen die daarbij duidelijk de inhoudelijke waarden van de verschillende staten weergeven. Tegen de jaren 1970 verdween het christelijke personalisme naar de periferie en werden mensenrechten een doctrine van links, die nog weinig te maken hadden met christelijke praktijken.¹⁰¹ Daarnaast is er de wijdverspreide overtuiging dat mensenrechten zijn ontstaan op de ruïnes van eerdere fouten en in een totale breuk met politieke experimenten zoals het fascisme. De meest gekoesterde projecten, van morele gemeenschap thuis tot zendingsactiviteiten in het buitenland, werden zo op het einde van de jaren 1970 geherformuleerd in termen van 'mensenrechten'.¹⁰²

Hoewel de genealogie van mensenrechten in ontwikkelingsbeleid suggereert dat hun definitie altijd vloeiend is geweest, bleef deze betekenis beperkt tot interpretaties van initiatieven voor maatschappelijk welzijn.¹⁰³ Tijdens de jaren 1960 waren er in dat opzicht amper rechtstreekse verwijzingen naar mensenrechten in discoursen over humanitaire hulp.¹⁰⁴ Wanneer René Noël (*Parti communiste de Belgique*, PCB), bijvoorbeeld, de situatie in Vietnam besprak in de Senaat, verwees hij

⁹⁸ DE CLERCK, *Belgisch-Congo: recht op mensenrecht?*, 62.

⁹⁹ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 18 januari 1967*, 444.

¹⁰⁰ MOYN, *Christian Human Rights*, 4.

¹⁰¹ *Ibidem*, 99-100.

¹⁰² *Ibidem*, 14.

¹⁰³ WILLIAMS, *EU Human Rights Policies*, 26.

¹⁰⁴ GEYER, 'Humanitarianism and human rights', 50-51.

zo naar de “gruwelijkheden” zonder melding te maken van de schending van mensenrechten.¹⁰⁵ Ook in de ontwerpaanbeveling van de Raad van Europa over humanitaire hulp in Nigeria in 1968, is geen verwijzing terug te vinden naar mensenrechten. In dit verband sprak het Comité van Ministers wel over “een schandelijke catastrofe voor de mensheid”.¹⁰⁶ Zowel het religieuze als het seculiere humanitaire discours is dan ook lang gebaseerd geweest op het verlichten van lijden in plaats van het verdedigen van rechten.¹⁰⁷

Hoewel er enigszins wel een overgangperiode zichtbaar is, is de fusie van humanitarisme en mensenrechten analytisch moeilijk en ging de promotie van het ene soms ten koste van het andere. Zo versterkten humanitaire interventies niet alleen het discours over mensenrechten, maar hebben schendingen van de mensenrechten ook humanitaire interventies teweeggebracht. Tegen het midden van de jaren 1970, begon de EG mensenrechten en humanitaire acties uiteindelijk samen te vermelden in verschillende verdragen.¹⁰⁸ Het element van universaliteit ondersteunde verder mensenrechten en het humanitaire denken. Beiden deelden de mensheid als een verenigde internationale gemeenschap: basisrechten en fundamentele behoeften moesten door alle mensen in de wereld worden genoten op grond van die menselijkheid. Mensenrechten draaiden dus niet enkel meer om burgerrechten, aangezien ze na de dekolonisatie een meer universele waarde kregen. De universaliteit, die gestoeld was op menselijke waardigheid, verwierf vanaf de jaren 1970 eveneens politieke relevantie.¹⁰⁹ Het ‘menselijk’ deel van mensenrechten en ook van het humanitarisme bleef echter onstabiel en veranderlijk in omgang en inclusiviteit, aangezien lidstaten misbruik maakten van beide begrippen.¹¹⁰

Daarbij zien vooral derdewereldlanden mensenrechten tot op de dag van vandaag als te individualistisch en dus te Westers en pogingen om ze te universaliseren als imperialistisch. Vanaf het einde van de jaren 1960 kwam er zo een radicalere aanval op mensenrechten, waarbij derdewereldlanden dominante interpretaties van mensenrechten in twijfel trokken door beroep te doen op hun eigen culturele tradities. De nieuwe staten betwistten namelijk aanspraken op universaliteit in welke menselijke ervaring dan ook.¹¹¹ De dekolonisatie zorgde niettemin voor een

¹⁰⁵ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 11 maart 1965*, 1018.

¹⁰⁶ LEUVEN, KADOC, *Archief André Dequae*, 900, nr 2459, rapport van de Raad van Europa betreffende hulp aan de slachtoffers van de burgeroorlog te Nigeria, 23 september 1968.

¹⁰⁷ THOMPSON, ‘Humanitarian interventions, past and present’, 342.

¹⁰⁸ ‘La Convention de Yaoundé (20 juillet 1963): Convention d’association entre la Communauté économique européenne et les Etats africains et malgache associés à cette Communauté’, *Journal Officiel des Communautés européennes (OCE)*, 11 juni 1964 (http://www.cvce.eu/obj/la_convention_de_yaounde_20_juillet_1963-fr-52d35693-845a-49ae-b6f9-ddbc48276546.html). Geraadpleegd op 31 mei 2019; BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa* (1975): algemene zaken en ontwikkelingssamenwerking, 18.778/l/2, Ontwerpverklaring met betrekking tot de Verenigde Naties, 1975.

¹⁰⁹ MOYN, *The Last Utopia*, 86.

¹¹⁰ THOMPSON, *Idem*, 341; GEYER, ‘Humanitarianism and human rights’, 52.

¹¹¹ BURKE, *Decolonization and the Evolution of Human Rights*, 112.

grotere zeggenschap van de Derde Wereld met betrekking tot mensenrechten. Hoewel er nog een zeer lange weg af te leggen valt, droegen deze staten toch bij tot de heruitvinding van mensenrechten die op weg waren naar een meer universeel karakter.

2. EEN STRATEGISCHE ‘HUMANITAIRE IDENTITEIT’

“We live in a world where amnesia is the most wished-for state. When did history become a bad word?” (John Guare)¹¹²

In tegenstelling tot wat bovenstaand citaat weergeeft, was geschiedenis voor België niet noodzakelijk een slecht woord na de dekolonisatie. Niettemin herschreef de natie wel de eigen geschiedenis door de koloniale periode te verdringen en door haar humanitaire waarden overdreven te benadrukken in het politieke discours. Deze strategie van geheugenverlies maakte het voor België mogelijk om aan de hand van een nieuw humanitair discours de aandacht te blijven richten op de eigen belangen. Hoewel Belgische politici van tactiek veranderden door vernieuwde aandacht te schenken aan ontwikkelingssamenwerking en mensenrechten na de dekolonisatie, kan de vraag gesteld worden of ze binnen het Belgische beleid wel degelijk van ‘koers’ veranderden. Dit hoofdstuk maakt duidelijk in hoeverre mensenrechten en globale ontwikkeling precies een prioriteit waren voor humanitair België. Drie verschillende luiken benaderen achtereenvolgens het Belgische discours en de Belgische motivaties met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking, het EVRM en de Koude Oorlog.

2.1 Postkoloniale ontwikkelingssamenwerking: een valse start

Hoewel West-Europese staten na de dekolonisatie veel belang hechtten aan de ontwikkeling van derdewereldlanden, ontstond een discours hierover niet pas na de onafhankelijkheid van deze landen. Het Verdrag van Rome van 1957 verwijst bijvoorbeeld naar een “solidariteit” die “Europa en de landen overzee bindt”.¹¹³ Met dit verdrag ontstond niet enkel de Europese Economische Gemeenschap, bestaande uit België, Frankrijk, Italië, Luxemburg, Nederland en West-Duitsland. Ook praktisch alle koloniale bezittingen van de lidstaten waren ermee geassocieerd. Politiek gezien was ‘Eurafrika’, een associatie tussen Europa en Afrika, hiermee gerealiseerd. De argumenten voor de oprichting ervan waren in de jaren 1950 echter vrijwel dezelfde als in de jaren 1920 en 1930. Een dergelijke verbintenis garandeerde Afrika ‘ontwikkeling’ in ruil voor zijn bevolking als arbeidskracht, grondstoffen voor West-Europese industrieën en markten voor afgewerkte producten. De ‘ontwikkeling’ had in de praktijk vooral betrekking op technische infrastructuur, wat de economische

¹¹² THOMSETT, *War and conflict quotations*, 67.

¹¹³ ‘Treaty of Rome (EEC)’, *EUR-Lex: Access to European Union Law*, 14 maart 2017 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-NL/TXT/?uri=URISERV:xy0023&from=EN>). Geraadpleegd op 31 mei 2019.

exploitatie van het continent vergemakkelijkte.¹¹⁴ Hoewel toonaangevende politici in 1950 ontkennd dat Eurafrika koloniale ambities uitsprak, volgde de retoriek het model van de beschavingsmissie die het Europese kolonialisme had gelegitimeerd en suggereerde het nergens zelfbeschikking of onafhankelijkheid. Vandaar dat Eurafrika wel degelijk kan opgevat worden als een koloniale onderneming en minder als een neo- of postkoloniaal project, zelfs wanneer de Afrikaanse gebieden alleen maar waren geassocieerd en niet volledig waren opgenomen in de EEG.¹¹⁵

Hoewel de expliciet koloniale dimensie van de naoorlogse Europese Gemeenschappen snel verdween met de onafhankelijkheid van de meeste Afrikaanse landen in de vroege jaren 1960, bleef de interesse om relaties met deze landen te behouden. Zodra de koloniale staat niet meer bestond, verdwenen niettemin de idee van 'koloniale ontwikkeling', de Europese pogingen om koloniale economieën uit te bouwen en hun koloniale onderdanen te integreren en te onderwijzen.¹¹⁶ De erkenning van ontwikkeling als onderdeel van een postkoloniale Europese identiteit was echter minder evident dan op het eerste gezicht leek. Ontwikkeling had voor Europese koloniale machten niets te maken met zelfbeschikking of onafhankelijkheid, wat politieke vorming zou vereisen, naast het bevorderen van economische, technische en sociale infrastructuren. Toch was het mogelijk om hulp aan te bieden en deze voor te stellen als een 'edelmoedig' aanbod aan 'minder bevoordeelde landen', dat hen op weg kon helpen naar economisch succes en welvaart.¹¹⁷ De dekolonisatie was niettemin in vele opzichten ook verbonden met een spectaculair economisch herstel van de voormalige koloniale grootmachten, gezien zij profiteerden van de nieuwe relaties met derdewereldlanden. Vooral in de jaren 1960 leek de economische balans de westerse staten opnieuw te bevoordelen.¹¹⁸ De lidstaten spitsten hun inspanning daarbij vooral toe op nationale initiatieven, in de hoop daarmee controle over hun eigen economieën te kunnen waarborgen. De algemene behoeften van de Derde Wereld waren bijgevolg niet van prioritair belang.¹¹⁹

De stapsgewijze heropleving van 'Europa' was verder de uitkomst van een gemengde strategie van geheugenverlies, omleiding en verzoening door publieke figuren, intellectuelen en een breder publiek. De EG ontstond niet enkel uit een verlangen om radicaal te breken met het erkende verleden van (inter)continentale oorlog en nationalisme, maar er heerste zeker ook een verlangen naar continuïteit.¹²⁰ De idee van Eurafrika, hoewel ontworpen als een koloniale onderneming, kende daarbij een reïncarnatie met de Yaoundé Conventie, een overeenkomst tussen de EEG en de

¹¹⁴ HANSEN en JONSSON, *Eurafrika*, 5-9.

¹¹⁵ PASTURE, 'The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire', 550; HANSEN en JONSSON, *Idem*.

¹¹⁶ GARAVINI, *After Empires*, 45.

¹¹⁷ PASTURE, *Idem*, 557.

¹¹⁸ VAN DAM, 'Moralizing postcolonial consumer society', 225-226.

¹¹⁹ GARAVINI, *Idem*, 89.

¹²⁰ FISHER ONAR en NICOLAÏDIS, 'The Decentring Agenda', 293.

Geassocieerde Afrikaanse Staten en Madagaskar (GASM), ondertekend in 1963. Hoewel het de basisovereenkomsten van het Verdrag van Rome bevestigde met betrekking tot de associatie van de overzeese gebieden, verwijst de letter van de conventie naar een “nieuwe start” voor de relaties van Eurafrika op basis van een “volledige gelijkheid en vriendschappelijke relaties”. Het verschil was nu dat het verdrag volledige erkenning van de soevereiniteit impliceerde en dat ontwikkelingshulp expliciet de nieuwe “missie voor Europa” was.¹²¹ Ironisch genoeg was dit discours rond ontwikkeling in ongeveer dezelfde termen geformuleerd als in de jaren 1950 en positioneerden de Europeanen zich als meesters en leraren, wat Afrikanen opnieuw in hun ondergeschikte positie bevestigde.¹²²

‘Eurafrika’ was dan ook niet volledig vergeten door voormalige koloniale grootmachten. In het kader van de dekolonisatie ging de Belgische regering op zoek naar manieren om nauwe contacten te onderhouden met de voormalige kolonies. Ze wilde daar immers investeringen beschermen en toonde interesse om er toekomstige economische en sociale ontwikkeling te bevorderen.¹²³ In die context dook het plan van ‘Eurafrika’ vervolgens opnieuw op in het discours van Norbert Hougardy (Liberale Partij) tijdens een plenaire vergadering van de Senaat in 1961:

“Malgré certaines oppositions de l’ONU [Organisation des Nations Unies], le Congo associé à la Belgique doit naître et cette association ne pourra se réaliser qu’à condition que nous puissions exercer une influence en agissant au nom de l’ensemble des pays d’Europe. La Belgique doit prendre l’initiative d’un mouvement eurafricain ou d’une Europe régénérée et prospère, peuplée de plus de 250 million d’habitants et exerçant une attraction de plus en plus forte sur les nouveaux pays d’Afrique.”¹²⁴

In navolging van eerdere rechtvaardigingen voor de koloniale overheersing, heerste er nog steeds een gevoel van een morele superioriteit dat een belangrijke voeder was van de zendings- en de plichtengedachte.¹²⁵ De gebruikte terminologie in bovenstaand citaat doet dan ook terugdenken aan een koloniaal discours: *exercer une influence* of “het uitoefenen van invloed”. De logica van overheersing en uitbuiting die ten grondslag lag aan het Europese kolonialisme, leek niettemin volledig vergeten te zijn. Hoewel Congo, althans formeel, onafhankelijk was, doemde de geest van kolonisatie nog steeds op in de postkoloniale wereld.

Op het internationale toneel beschuldigden landen uit de Derde Wereld en uit Oost-Europa België daarom ook openlijk van neokolonialisme.¹²⁶ De Belgische regering ging echter bewust om

¹²¹ ‘La Convention de Yaoundé (20 juillet 1963): Convention d’association entre la Communauté économique européenne et les Etats africains et malgache associés à cette Communauté’, *Journal Officiel des Communautés européennes (OCE)*, 11 juni 1964 (http://www.cvce.eu/obj/la_convention_de_yaounde_20_juillet_1963-fr-52d35693-845a-49ae-b6f9-ddbc48276546.html). Geraadpleegd op 31 mei 2019.

¹²² PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 558.

¹²³ VANTHEMSCHE, *La Belgique et le Congo*, 259.

¹²⁴ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 28 juni 1961*, Brussel, 432.

¹²⁵ CHIRIYANKANDATH, ‘Colonialism and Post-Colonial Development’, 49.

¹²⁶ VANTHEMSCHE, *Idem*, 268.

met deze beschuldigingen door in het publieke discours herhaaldelijk te benadrukken afstand te hebben genomen van haar kolonialistische of neokolonialistische politiek.¹²⁷ In officiële documenten is het bijvoorbeeld zeer opvallend hoe de Belgische regering de nadruk legde op een “vriendschapsbeleid” met de Republiek Congo, “een onafhankelijke en soevereine staat”. In haar regeringsverklaring van mei 1961 maakte ze daarnaast melding bereid te zijn om Congo te helpen, op voorwaarde dat deze hulp gewenst was door de “legitieme autoriteit” van Congo.¹²⁸ Het discours toont zo aan dat imago zeer van belang was voor de regering. In een politieke nota van 1973 over ontwikkelingssamenwerking verscheen bijvoorbeeld zelfs expliciet dat een goede naam behouden cruciaal was, indien België nog een rol wilde spelen op het internationale toneel.¹²⁹

Hoezeer België ook wilde breken met het verleden, de administratie van de Belgische ontwikkelingssamenwerking was grotendeels gebouwd op de ruïnes van het voormalige koloniale bestuur. Zowel in de centrale administratie als op het terrein werkten nog steeds veel koloniale ambtenaren die, wanneer ze op pensioen gingen, hun ervaring doorgaven aan nieuwelingen.¹³⁰ Daarbij concentreerde driekwart van de Belgische hulp zich op de voormalige kolonies Congo, Rwanda en Burundi.¹³¹ In dat opzicht is er een duidelijke continuïteit op te merken tussen de koloniale structuur en de postkoloniale ontwikkelingssamenwerking. De Belgische-Congolese technische bijstand was niet meer dan puur administratief beheer van een slecht voorbereide nalatenschap.¹³² In de verhouding tussen België en Congo voor en in de beginjaren van de onafhankelijkheid was bijgevolg weinig verschil. België beseftte dat Congo technische en financiële steun nodig had als het zich verder wilde kunnen ontwikkelen en probeerde op die manier dan ook het overwicht te houden. Naast de economische belangen, die het door exclusieve bilaterale betrekkingen hoopte te beschermen, speelde bovendien een gevoel van trots en prestige mee.¹³³ België was volgens Jan Hendrickx, lid van de Raad van Advies voor Ontwikkelingssamenwerking, namelijk “in de beste positie om Congo te helpen”.¹³⁴

Terwijl het beleidspalet meer divers was dan in de koloniale tijd, keken liberale Belgische politici in het begin van de jaren 1960 niet negatief terug op het Belgisch ontwikkelingsbeleid. De

¹²⁷ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(1), Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid van de Commissie voor de Betrekkingen met de Ontwikkelingslanden, 1 december 1965; BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/1, Toespraak van de Belgische koning tijdens het koningsbezoek aan Congo, 18 juni 1970.

¹²⁸ ‘Déclaration gouvernementale du 2 Mai 1961’, *Courrier Hebdomadaire du CRISP* (18 mei 1962), 15.

¹²⁹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Peru*, 17.224, Vertrouwelijke nota met als onderwerp ontwikkelingssamenwerking en buitenlandse politiek van België, 5 juli 1973.

¹³⁰ DAUVILLE, ‘Verkiezingen cruciaal voor ontwikkelingssamenwerking’, 13-15.

¹³¹ DEVELTERE en MICHEL, *Een kroniek van een halve eeuw Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 23.

¹³² DUMOULIN (red), *Du Congo belge à la République du Congo 1955-1965*, 356.

¹³³ DEVELTERE en MICHEL, *Idem*, 13.

¹³⁴ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(2), België’s politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965.

interventies in de Senaat van Robert Gillon en Hilaire Lahaye, in de context van de tussenkomst van VN-vertegenwoordigers in Congo tijdens de Katangese secessie¹³⁵, geven dit duidelijk weer. Gillon was van mening dat de VN de naam van België enorm veel schade had aangedaan en zich, ten onrechte, zeer minachtend had gedragen tegenover de Belgische acties in Congo na de dekolonisatie. In 1962 herinnerde hij iedereen in de Senaat eraan dat het wel België was geweest die, ondanks alles, Congo “uit de barbarij heeft getrokken”. Verder had België ervoor gezorgd daar “slavernij uit te roeien, de schaamte van de mensheid, en gezondheid te brengen waar epidemieën lagen te wachten op slachtoffers die zich niet konden verdedigen”.¹³⁶ Niet enkel Gillon, maar ook Lahaye was van mening dat VN-vertegenwoordigers in Congo schuldig waren aan de mishandeling van Belgische burgers die daar aanwezig waren. Lahaye kon niet geloven dat het Belgisch “edelmoedig gebaar – het schenken van de onafhankelijkheid aan een kolonie – die wij met rijkdom en civilisatie bedacht hadden, met zoveel leed zou worden gezegend”.¹³⁷ De koloniale periode was duidelijk nog niet lang genoeg voorbij om afstand te nemen van de koloniale instelling van geest. Hoewel Belgische politici het koloniale verleden tegen het einde van de jaren 1960 minder oprakelden, was er wel een duidelijk verschil in het discours. Vijf jaar na zijn vorige uitspraak in de Senaat, noemde Lahaye minister Scheyven nu bijvoorbeeld “de opbouwer”, terwijl hij volgens hem in tijden van kolonisatie - belast met de economische en financiële zaken van de kolonies - eerder “de afbreker” was geweest.¹³⁸ Op die manier erkende Lahaye toch de misdaden die België daar had begaan.

Dat de Interdepartementale Werkgroep Ontwikkelingssamenwerking bij elke nieuwe regeerperiode een nieuw leven kende, toonde desondanks wel duidelijk de ontevredenheid aan over het buitenlands ontwikkelingsbeleid.¹³⁹ In januari 1962 werd de Dienst voor Ontwikkelingssamenwerking (DOS) opgericht, waar ambtenaren – die merendeel afkomstig waren uit de koloniale administratie – vanaf het begin klaagden over het gebrek aan een hiërarchische structuur. Mede door bevoegdheidsconflicten die de werking van de DOS belemmerden, verving de regering de dienst in 1971 door het Algemeen Bestuur van de Ontwikkelingssamenwerking (ABOS). Het ABOS was in tegenstelling tot de DOS wel een onderdeel van het ministerie van Buitenlandse Zaken en kende een grote administratieve autonomie. Ondanks de diepgaande hervorming bleef het ontwikkelingsbeleid

¹³⁵ Op 11 juli 1960 scheidde de provincie Katanga zich af van Congo. Het zou daarbij Belgische steun gekregen hebben.

¹³⁶ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 21 maart 1962*, 896.

¹³⁷ *Idem, sessie van 7 februari 1963*, 506.

¹³⁸ *Idem, sessie van 11 juli 1968*, Brussel, 402.

¹³⁹ DEVELTERE, *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 282

echter moeizaam verlopen.¹⁴⁰ Maurits Coppieters (VU) merkte zo op dat “het Belgisch ontwikkelingsbeleid, zomin als dat van onze westerse partners, helemaal niet authentiek was”. Als boegbeeld van de progressieve vleugel van de Volksunie verkondigde hij dat het beleid op verkeerde streefdoelen inspeelde, zoals de stimulatie van economische groei. De focus op economische ordening kon volgens hem geen oplossingen geven aan de problemen van ontwikkelingslanden.¹⁴¹ Niettemin kwam er ook uit andere politieke hoeken bezwaar. Verdere klachten hadden te maken met het feit dat de Belgische hulp enkel gericht was op symptomen van onderontwikkeling en slechts in geringe mate de diepere oorzaken van het probleem aanpakte.¹⁴²

Hoewel de projectmatige aanpak niet meteen van de grond kwam, trachtte België doorheen de jaren 1960 wel verbeteringen door te voeren om bij te dragen aan zijn humanitaire imago. Terwijl vanuit een morele verplichting meer en meer aandacht ging naar de welvaarts- en welzijnsbelangen van Congo binnen de ‘ontwikkelingsprojecten’, bleef de houding van Belgische ontwikkelingsdeskundigen niettemin zeer paternalistisch.¹⁴³ Een verslag uit 1965 over de Belgische ontwikkelingssamenwerking van de Commissie voor de Betrekkingen met de Ontwikkelingslanden geeft duidelijk de frustratie weer over het beleid: “le Congo seul absorbe environ 60% de notre effort de coopération technique bilatérale et c’est dans ce pays que notre action est la moins efficace”. Het discours wijst niet alleen op het bewustzijn met betrekking tot een ‘foute’ indruk die gewekt zou kunnen worden door de grote focus op de voormalige kolonies, maar het duidt eveneens een Belgische gevoeligheid aan voor beschuldigingen van (her)kolonisatie:

“Il est clair qu’une concentration absolue de nos moyens sur le Congo, le Rwanda et le Burundi nous expose au reproche de chercher, sous une autre forme, à recoloniser ces pays. Une telle évolution ne pourra nous prendre au dépourvu à la condition que nous soyons suffisamment introduite et appréciés dans un certain nombre d’autres pays.”¹⁴⁴

Om wantrouwen te vermijden en zo het eigen imago te kunnen redden, gingen er steeds meer stemmen op voor internationale samenwerking of multilaterale projecten.¹⁴⁵ Het discours toonde

¹⁴⁰ DEVELTERE en MICHEL, *Een kroniek van een halve eeuw Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 45-46.

¹⁴¹ ‘Maurits Coppieters’ biography’, *Centre Maurits Coppieters*, 14 februari 2010 ([https://web.archive.org/web/20120828170841/http://www.cmc-foundation.eu/who.php?cat=5+Coppieters%7C5+Coppieters%7C5+Coppieters%7C5+Coppieters%7C5+Coppieters&taal=en](https://web.archive.org/web/20120828170841/http://www.cmc-foundation.eu/who.php?cat=5+Coppieters%7C5+Coppieters%7C5+Coppieters%7C5+Coppieters%7C5+Coppieters%7C5+Coppieters&taal=en)). Geraadpleegd op 27 april 2019; *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 7 juni 1973*, 1304.

¹⁴² RENARD en VLEUGELS, *Ontwikkelingshulp in theorie en praktijk*, 119.

¹⁴³ MICHEL, ‘50 jaar Belgisch-Congolese samenwerking’, 16.

¹⁴⁴ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(1), Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, 1 december 1965.

¹⁴⁵ ‘Une définition de la coopération au développement’, *Courrier Hebdomadaire du CRISP* (22 december 1961), 8; BRASSEUR, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 3 maart 1964*, 940-941; LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(1), Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, 1 december 1965.

aan dat het Belgische aanzien op het internationale toneel belangrijker was dan de exclusieve aanwezigheid in de voormalige kolonies, zoals voor de dekolonisatie het geval geweest was. Onbewust groeide hierdoor de breuk met het verleden.

Naast de praktijk was er eveneens een evolutie zichtbaar in het discours met betrekking tot de nadruk die de Belgische overheid legde op de Belgische motivatie voor ontwikkelingshulp. In het begin van de jaren 1960 motiveerden Belgische politici de bilaterale hulp hoofdzakelijk vanuit een soort “restitutie” voor de “uitbuiting” tijdens de koloniale periode.¹⁴⁶ Toch waren de meningen in de Senaat genuanceerd en kenden senatoren zoals Hilaire Lahaye (Partij voor Vrijheid en Vooruitgang¹⁴⁷) en Andries Dequae (CVP) ook schuld toe aan de Congolezen zelf. Hoewel Lahaye erkende dat de nefaste situatie in Congo het gevolg was van Belgische beslissingen tijdens de rondetafelconferentie – die de onafhankelijkheid van Congo moest voorbereiden –, waren de mislukkingen volgens hem vooral te danken aan “de slecht gevormde mentaliteit bij de Kongolezen”. Ook minister van Financiën en voormalige minister van Koloniën Dequae gaf toe dat de Belgische schuld omvangrijk was, hoewel de Republiek Congo volgens hem wel de hoofdschuldige was. Desondanks kwamen beiden tot de conclusie dat België verantwoordelijkheid droeg en dat hulp zeker aan de orde was.¹⁴⁸ Opvallend hierbij is dat politici ontwikkelingshulp in het begin van de jaren 1960 steeds expliciet verbonden aan een morele plicht vanwege de eerdere kolonisatie. In de tweede helft van de jaren 1960 was deze associatie merkbaar veel minder. De Belgische regering verklaarde haar beleid met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking toen vooral vanuit een veronderstelde ‘menselijke solidariteit’.¹⁴⁹ Nogmaals is het duidelijk dat Belgische politici het Belgische koloniale verleden bewust naar de achtergrond deden verdwijnen, om zo de Belgische hulp als een altruïstisch aanbod naar voren te kunnen laten komen.

Naast België, dat bewust deze strategie van amnesie nastreefde om het koloniale verleden achter zich te laten, hadden eveneens de voormalige gekoloniseerden hun eigen agenda.¹⁵⁰ Dit aspect wordt niettemin vaak vergeten binnen de literatuur.¹⁵¹ Joseph-Désiré Mobutu, de toenmalige president van Congo, bijvoorbeeld, gaf “de vriendschappelijke samenwerking” met België een kans, met als gevolg dat zijn taal van verzoening de begane Belgische misdaden ten tijde van het koloniale

¹⁴⁶ LEUVEN, KADOC, *Archief Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen*, 6.6.2, Nota met betrekking tot technische samenwerking in ontwikkelingslanden, december 1960; Idem, *Archief Leo Tindemans*, 163(2), België's politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965.

¹⁴⁷ De Vlaamse liberale partij.

¹⁴⁸ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 15 juni 1961*, 353-358.

¹⁴⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(2), Regeringsprogramma voor het beleid inzake ontwikkelingscoöperatie, 8 december 1967; DE GRAUW, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 maart 1971*, 1147.

¹⁵⁰ PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 553.

¹⁵¹ JENSEN, *The Making of International Human Rights*; FISHER ONAR en NICOLAÏDIS, ‘The Decentring Agenda’; NICOLAÏDIS, ‘Southern barbarians’.

verleden minimaliseerde.¹⁵² De benadrukking van de koloniale antecedenten door voormalige gekoloniseerden zou erg contraproductief geweest zijn, aangezien de ontwikkelingshulp zeker in hun voordeel was. Bovendien, voor zover dekolonisatie kon worden gekaderd in het discours van vooruitgang en modernisering, was het aantrekkelijk voor activisten die door hun opleiding gevormd waren in de modernistische geest.¹⁵³ Een nieuw discours rond ontwikkeling kon bijgevolg de herinnering aan kolonisatie afleiden, wat maakte dat niet enkel België hieraan de basis van lag, maar zeker ook voor een deel Congo.

Het einde van de kolonisatie betekende dus niet noodzakelijk het einde van een imperialistische denkwijze. Congo was dan wel gepromoveerd tot het niveau van een staat, Belgische politici bleven, zij het niet expliciet, de autonomie ervan betwisten in het publieke discours. Congo verscheen in de jaren 1960 in het Belgische politieke discours als “achtergesteld”, “onderontwikkeld” of, in de meest recente versie, als een zich “ontwikkende” staat.¹⁵⁴ Door het gebruik van de term ‘onderontwikkeld’ gaf de Belgische regering aan dat Congo nog niet zo bevrijd en modern was als andere staten. In een dergelijk discours zien meer ‘ontwikkelde’ naties het ‘ontwikkelen’ als een soort van beschavingsproject, vergelijkbaar met *The White Man’s Burden* vanuit de koloniale tijd of “de verdomde plicht” van de blanke om zijn beschaving uit te dragen.¹⁵⁵ Deze gedachte ging verder gepaard met de negatie van de capaciteit van “de onbekwame andere” om zijn eigen ontwikkelingskoers uit te stippelen, om het in de woorden van Edward Saïd te beschrijven.¹⁵⁶ Er moet daarbij opgemerkt worden dat het grootste deel van de Belgische hulp na de dekolonisatie uitging naar onderwijsprojecten en dat België daarmee zijn projecten van tijdens de koloniale periode verderzette. Een verschil hierbij was niettemin dat er in de jaren 1960 geleidelijk een verschuiving kwam van hulp aan basisonderwijs naar hoger onderwijs. Het gaat bijgevolg te ver om de Belgische educatieve hulp te zien als een volledige verderzetting van de koloniale tijd.¹⁵⁷

De precieze verschuiving van een taal die verwees naar een beschaving en vervolgens naar een gemeenschappelijke mensheid is in het publieke discours verder wel moeilijk vast te stellen, aangezien het gebruik van deze terminologie niet altijd bewust gebeurde. Toch toonde het discours aan dat Belgische politici het ‘beschavende’ aspect van het ontwikkelingsdenken vanaf de jaren 1970

¹⁵² BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier staat van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo*, 18.808/1, Toespraak van Joseph-Désiré Mobutu, [1970].

¹⁵³ PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 554.

¹⁵⁴ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1) Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, 24 september 1965; Idem, Memorandum voor medewerking van ITA I UNIDAD aan de socio-economische ontwikkeling van het volk in Latijns-Amerika, [1964]; Idem, 156(2), Regeringsprogramma voor het beleid inzake ontwikkelingscoöperatie, 8 december 1967.

¹⁵⁵ DEVELTERE, *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 42.

¹⁵⁶ SAID, *Orientalism*.

¹⁵⁷ BORGHS, *De Evolutie in het Belgische Ontwikkelingsdenken*, 109.

meer en meer achterwege lieten. Maurits Vanhaegendoren (VU) bracht zelfbeschikking bijvoorbeeld in verband met de eerbied voor de eigen cultuur. Hoewel Vanhaegendoren de Congolese cultuur ook koppelde aan 'primitief', was het volgens hem wel een waardevol bezit van de mensheid en mocht ontwikkelingshulp niet gelijkgesteld worden met Europeanisering.¹⁵⁸ Door het universalistische discours van vooruitgang in vraag te stellen, insinueerde hij zo dat er verschillende vormen van 'ontwikkeling' bestaan. Dit stond echter in scherp contrast met het discours van een decennium eerder, zichtbaar in het ontwerpverdrag ter instelling van een Unie van Europa en het Verdrag van Rome bijvoorbeeld. De verdragsluitende partijen van het ontwerpverdrag van 1963, waaronder ook België, benadrukten hierin namelijk de mogelijkheid tot een grotere ontplooiing van de Europese beschaving en de verbreiding van haar geestelijk erfdeel door het verlenen van hulp aan de vooruitgang van andere volkeren.¹⁵⁹ Het verdrag bleek echter te ambitieus te zijn voor zijn tijd en werd niet meteen afgesloten. Een gelijkaardig discours was terug te vinden in het Verdrag van Rome van 1957. Hier stond namelijk een associatieovereenkomst centraal met de Europese overzeese gebieden met het doel deze "countries and territories" te begeleiden "to the economic, social and cultural development which they expect".¹⁶⁰ Tegenover de jaren 1970 was hier aldus nog steeds een tijdsgeest te bemerken die overtuigd was van één ontwikkelingspad richting 'de beschaving'.

Terwijl het beschavende aspect van ontwikkelingshulp meer naar de achtergrond verdween tegen de jaren 1970, bleef de hulp vooral gericht op het voordeel dat België eruit kon halen. De leden van de EG hadden dan ook bevestigd slechts een algemene morele verplichting te hebben om de volkeren van derdewereldlanden te helpen. Officieel was de Gemeenschap van mening dat de hoofdverantwoordelijkheid voor economische en sociale ontwikkeling bij de betrokken bevolking en hun regering bleef liggen.¹⁶¹ De hulp ging zo hoofdzakelijk naar infrastructuur en niet naar industriële activiteiten of politieke vorming, wat koloniale praktijken weerspiegelde en industriële ongelijkheid handhaafde.¹⁶² Voor de lidstaten van de EG, en aldus ook België, waren de Afrikaanse landen daarbij vooral nuttige leveranciers van arbeidskrachten en grondstoffen, mogelijke afzetmarkten voor overtollige producten en junior partners die ze moesten beschermen tegen de verspreiding van het internationale communisme.¹⁶³ De Belgische minister van Ontwikkelingssamenwerking Raymond Scheyven (PSC) was bovendien zeer pessimistisch met betrekking tot de Belgische bijdrage aan een

¹⁵⁸ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 25 februari 1970*, 855.

¹⁵⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Maurice Dewulf (1952-1998)*, 396, Ontwerpverdrag ter instelling van een unie van staten, maart 1963.

¹⁶⁰ 'Treaty of Rome (EEC)', *EUR-Lex: Access to European Union Law*, 14 maart 2017 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-NL/TXT/?uri=URISERV:xy0023&from=EN>). Geraadpleegd op 31 mei 2019.

¹⁶¹ WILLIAMS, *EU Human Rights Policies*, 23.

¹⁶² BORGHS, *De Evolutie in het Belgische Ontwikkelingsdenken*, 110; PASTURE, 'The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire', 558.

¹⁶³ GARAVINI, *After Empires*, 45.

wezenlijke verbetering van “ontwikkelingslanden”. Dit stond volgens hem immers gelijk aan “het verbeteren van twee derde van de planeet”.¹⁶⁴

Hoewel de samenwerking met Congo na de dekolonisatie zeker veranderd was, is het niet mogelijk aan de indruk te ontsnappen dat de ontwikkelingsagenda's van Afrikaanse landen in toenemende mate beïnvloed en bepaald werden door de agenda's van anderen, zoals multilaterale en bilaterale donororganisaties. Het Afrikaanse ontwikkelingsbeleid was daarbij gebaseerd op economische theorieën over groei en ontwikkeling van geïndustrialiseerde landen.¹⁶⁵ Dialoog en partnerschap op voet van gelijkheid kwamen er pas geleidelijk, met de Conventie van Lomé in 1975 als een belangrijke stap. Het ontwikkelingsbeleid draaide vanaf dan niet enkel meer om *aid*, maar ditmaal ook om *trade*.¹⁶⁶ Hoewel het ontwikkelingsbeleid dan pas echt zijn naam van ‘samenwerking’ en niet enkel ‘hulp’ waardig was, bleef het tot in de jaren 1980 het spreekwoordelijke, maar onvermijdelijke ‘doekje voor het bloeden’. Ontwikkelingssamenwerking bleef voornamelijk in functie staan van kortetermijndoelstellingen.¹⁶⁷ Het is plausibel dat het koloniale verleden nog te vers in het geheugen zat om, in tegenstelling tot het discours, echt volledig over te kunnen gaan naar een humanitair systeem of een humanitaire ruimte met totaal andere dimensies.

Humanitarisme was nochtans geen vreemd begrip vóór de dekolonisatie. Belgische koloniale benadrukten in het discours immers, ten onrechte, de nauwe banden tussen het humanitarisme en het Belgische koloniale project. Ook de Belgische koning Leopold II leek een diep geloof te hebben gehad in het Europese bestuur als brenger van beschaving. Exploitatie en manipulatie waren voor hem immers een bijkomstigheid van de beschavingsmissie, inclusief het meest expliciete humanitaire doel: het bevrijden van mensen uit de slavenhandel. De term ‘humanitair’ bood bijgevolg dekking voor beslist inhumane en onbeschaafd gedrag.¹⁶⁸ Slechts na de dekolonisatie eigende België zich in het politieke discours ‘humanitarisme’ toe als een fundamenteel onderdeel van de nieuwe Belgische identiteit. De natie leek hiermee veel bewuster om te gaan, zodat het mogelijk werd zich te distantiëren van het duistere verleden en om de herinnering aan de kolonisatie te kunnen afleiden. Opnieuw startte het als een strategie, enkel schikte België zich nu meer en meer naar het beeld dat het van zichzelf schetste. Doorheen heel Europa vonden politici daarenboven vanaf het einde van de jaren 1960 meer gehoor bij bevrijdingsbewegingen van de Derde Wereld, protestbewegingen van de jonge en werkende klasse en de evoluerende neomarxistische intellectuele stromingen. Het enorme sociaal activisme van de 1968-bewegingen

¹⁶⁴ Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 11 juli 1968, 402.

¹⁶⁵ RUTTEN, LELIVELD, en FOEKEN, *Inside Poverty and Development in Africa*, 12.

¹⁶⁶ DEVELTERE, *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, Leuven, 2005, 148-150.

¹⁶⁷ Ibidem, 250.

¹⁶⁸ MACDONALD, ‘Lord Vivian’s tears’, 122.

zorgde zo voor een reactie van Europese politici die leidde tot een gedeeltelijke heroverweging van de economische wetenschap en een groeiend besef van de schade die westerse staten in de Derde Wereld hadden aangericht.¹⁶⁹ Hoewel er in de buitenlandse politiek heel wat continuïteit was, was er toch sprake van een mentale evolutie.

Niettemin waren echte humanitaire impulsen binnen het ontwikkelingsbeleid stevast verstrengeld met, en soms zijdelings omkaderd door, een groter aantal economische, geostrategische en veiligheidskwesties.¹⁷⁰ De vraag kan bijgevolg gesteld worden in hoeverre de Belgische empathie een product was van humanitaire bezorgdheid. Hoewel het Belgische ontwikkelingsdiscours met betrekking tot Congo vanaf het begin van de jaren 1960 vaak gebouwd was rond een bekommernis voor een eventuele “economische ramp die de bevolking in de richting van ellende en dood zou neerslaan”, ontbrak amper het argument met betrekking tot het Belgische economische voordeel.¹⁷¹ Niet alleen was ontwikkelingssamenwerking voordelig om Belgische investeringen te beschermen, het kon volgens Maurice Brasseur (PSC) ook bijdragen tot een verhoging van de eigen levensstandaard.¹⁷² Tegen het einde van de jaren 1960 en vooral in de jaren 1970 kwam hier echter heel wat kritiek op.¹⁷³ Vandeweghe (VU) beargumenteerde bijvoorbeeld dat de nadruk op nationale of particuliere belangen binnen de ontwikkelingssamenwerking enkel maar leidde tot het in stand houden en het verstevigen van de nefaste structuren.¹⁷⁴ Hoewel zijn tussenkomst geen grote veranderingen binnen het beleid als gevolg had, duidde het wel op een humanitaire bewustwording die verder ging dan de eigen grenzen.

Enigszins paradoxaal maakte de grote focus op ontwikkeling het verder ook mogelijk om minder aandacht te schenken aan mensenrechtenkwesties.¹⁷⁵ Op deze manier kon België zich distantiëren van het koloniale verleden, wat impliceerde dat het de ongelijke relatie met derdewereldlanden versterkte. Ook op een breder West-Europees niveau was dit een gevolg van de bewuste weigering om het koloniale verleden te herinneren. Hoewel Belgische politici spraken over “het Europa van de mens”, maakte de Gemeenschap zelf weinig melding van mensenrechten in de verdragen.¹⁷⁶ Toch heerste er het idee dat het Verdrag van Yaoundé van 1963, tussen de EEG en de GASM, wel degelijk een breuk had gevormd met het koloniale verleden. Terwijl het inderdaad een

¹⁶⁹ GARAVINI, *After Empires*, 121.

¹⁷⁰ THOMPSON, ‘Humanitarian interventions, past and present’, 338.

¹⁷¹ HOUGARDY, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 28 juni 1961*, 432; LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), Vijfjarenplan met betrekking tot ontwikkelingscoöperatie, A. Saintraint, [1964].

¹⁷² BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier ministerieel comité voor ontwikkelingssamenwerking (1962-1965)*, 14.314, Toespraak door Maurice Brasseur, minister van Buitenlandse Handel en Technische Bijstand ter gelegenheid van de plechtige installatie van de Adviesraad voor Ontwikkelingssamenwerking, 6 december 1962.

¹⁷³ PHILIPS, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 18 januari 1967*, 443; SCHEYVEN, *Idem: sessie van 11 juli 1968*, 404; VANHAEGENDOREN, *Idem: sessie van 25 februari 1970*, 855.

¹⁷⁴ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 25 februari 1970*, 860.

¹⁷⁵ PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 558.

¹⁷⁶ THOMPSON, *Idem*, 342.

verandering in de relaties tussen de Gemeenschap en de achttien Franstalige Afrikaanse staten had gebracht, maakte het verdrag echter geen enkele melding van mensenrechtenaspecten. Zo handelde het slechts over de economische, sociale en culturele vooruitgang van alle partijen, de diversificatie van de economieën, de industrialisatie van de geassocieerde staten en de uitbreiding van de inter-Afrikaanse samenwerking en handel.¹⁷⁷

Daartegenover zijn er in de Europese verdragen wel veel verwijzingen terug te vinden naar de Europese gehechtheid aan de grondbeginselen van de democratie, de naleving van het recht en de sociale rechtvaardigheid, en de bescherming van de waardigheid, de vrijheid en gelijkheid der mensen.¹⁷⁸ Ondanks het beduidende belang dat Belgische politici binnen het politieke discours hechtten aan de Europese aandacht voor “het universele algemene welzijn”, behoorde de bevordering van mensenrechten klaarblijkelijk (nog) niet tot de doelstellingen van het Belgische of Europese ontwikkelingsbeleid.¹⁷⁹ Het publieke discours was er niettemin wel in geslaagd om de aandacht van het koloniale verleden af te leiden en een nieuw verhaal te schrijven, waar niet alleen België, maar ook andere Europese lidstaten, zich meer en meer naar gingen gedragen.

2.2 EVRM: een ambigue Belgische houding

Het ontstaan van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM), opgesteld in 1950 en in werking getreden in 1953, was een belangrijke stap voor ‘West-Europa’. Het EVRM vormde naast een nieuwe start na de Tweede Wereldoorlog en de daden van het nazisme en fascisme, een mogelijkheid om afstand te nemen van het communisme.¹⁸⁰ Daartegenover kan het belang ervan ook op een andere manier geïnterpreteerd worden. Volgens Marco Duranti, bijvoorbeeld, zou het EVRM de mensenrechten hebben beperkt,

¹⁷⁷ ‘La Convention de Yaoundé (20 juillet 1963): Convention d’association entre la Communauté économique européenne et les Etats africains et malgache associés à cette Communauté’, *Journal Officiel des Communautés européennes (OCE)*, 11 juni 1964 (http://www.cvce.eu/obj/la_convention_de_yaounde_20_juillet_1963-fr-52d35693-845a-49ae-b6f9-ddbc48276546.html). Geraadpleegd op 31 mei 2019; WILLIAMS, *EU Human Rights Policies*, 23.

¹⁷⁸ LEUVEN, KADOC, *Archief Maurice Dewulf (1952-1998)*, 396, Ontwerpverdrag ter instelling van een unie van staten, maart 1963; Treaty of Rome (EEC), *EUR-Lex: Access to European Union Law*, 14 maart 2017 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-NL/TXT/?uri=URISERV:xy0023&from=EN>). Geraadpleegd op 31 mei 2019; ‘Text of Modified Brussels Treaty (Paris, 23 October 1954)’, *Brussels: Western European Unions*, 6 oktober 2000 (https://www.cvce.eu/en/obj/modified_brussels_treaty_paris_23_october_1954-en-7d182408-0ff6-432e-b793-0d1065ebe695.html). Geraadpleegd op 31 mei 2019.

¹⁷⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), *Nota van Mr. Dewulf*, [1967].

¹⁸⁰ PASTURE, ‘The Invention of European Human Rights’, 488.

aangezien het de geldigheid ervan opschortte in tijden van oorlog en crisis.¹⁸¹ Toch maakte het internationale karakter van het verdrag het tot een krachtig instrument om wettelijke en politieke middelen te bieden die de creatie van een veilige democratische samenleving mogelijk maakten. In dat opzicht voorzag het in de oprichting van een Europese Commissie voor de Rechten van de Mens om de uitvoering van het verdrag te controleren, evenals een supranationaal Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM), opgericht in 1959.¹⁸² België was een van de acht eerste lidstaten die de bevoegdheid van het Hof erkende, waardoor het in werking kon treden.¹⁸³ De natie ondertekende het verdrag reeds in 1950 en ratificeerde het vijf jaar later, met als gevolg dat het, inclusief de koloniale clausules, rechtstreeks deel uitmaakte van de Belgische rechtsorde.¹⁸⁴

De Europese Conventie was een voortzetting van de idee om mensenrechten te waarborgen door middel van internationaal recht, zoals ontwikkeld door de Verenigde Naties. Hoewel het Universeel Verdrag voor de Rechten van de Mens (UVRM) was gepresenteerd als een utopie voor de gehele mensheid, was de Europese Conventie eerder opgesteld als een Koude Oorlogsinstrument om zich te distantiëren van het communisme uit Oost-Europa. Het waren vooral de conservatieven die het noodzakelijk achtten om nieuwe supranationale mechanismen op te richten om ‘het Westen’ te beschermen. De verankering door de conservatieven van mensenrechten als Europese waarden zorgde bijgevolg voor een nostalgisch christelijke visie op de Europese rechtsorde, veeleer dan een liberale kosmopolitische.¹⁸⁵

Het bestaan van deze fundamentele rechten had te maken met de historische gemeenschap van West-Europese volkeren, eerder dan met de eigenschappen van ‘de mensheid’. Voor de naoorlogse Europese eenheidsbewegingen waren mensenrechten immers geen reeks van beginselen die alle geloofssystemen gemeen hadden, maar duidde het eerder op een transnationale Europese identiteit.¹⁸⁶ Fernand Dehousse (BSP) stelde de Raad van Europa in zijn betoog dan ook voor als “één groot gezin” met als belangrijkste rol “familieconflicten” bemiddelen.¹⁸⁷ Hoewel niet dezelfde internationale organisatie, promoot ook de EU vandaag mensenrechten als onderdeel van haar kernwaarden en verwijst in dit verband naar het EVRM, dat opgesteld is binnen de Raad van Europa.¹⁸⁸ De Raad had zich steeds vereenzelvigd met “het vrije Europa” en was daarom gemotiveerd een mensenrechtendocument op te stellen dat het geloof in mensenrechten en democratie

¹⁸¹ DURANTI, *The Conservative Human Rights Revolution*, 209-210.

¹⁸² PORSDAM, ‘Human rights and European identity since World War II’, 21-36.

¹⁸³ MADSEN, ‘Human rights and European integration’, 150.

¹⁸⁴ *Memo from Belgium ‘Views and Surveys’: Belgium and human rights*, Belgian Ministry of Foreign Affairs, nr 190, Brussel, 1981.

¹⁸⁵ DURANTI, *Idem*, 3.

¹⁸⁶ *Ibidem*, 209.

¹⁸⁷ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 4 maart 1964*, 982.

¹⁸⁸ PASTURE, ‘The Invention of European Human Rights’, 487.

bevestigde. De conventie diende daarbij als basis voor een lidmaatschapstest voor de toetreding tot de 'democratische club' van Europese staten. Tot 1998 was deze bovendien enkel geldig in landen van de Raad van Europa die het verdrag hadden geratificeerd.¹⁸⁹ Mensenrechten behoorden aanvankelijk niet tot de lidmaatschapsvoorwaarden van de Raad van Europa. Naast "individuele vrijheid, politieke vrijheid en de rechtsstaat", was er geen enkele verwijzing terug te vinden naar de term 'mensenrechten'.¹⁹⁰ Hoezeer lidstaten deze vandaag ook benadrukken als een fundamenteel onderdeel van de 'Europese identiteit', mensenrechten waren er niet van in het begin bij.

De Europese Conventie was daarom ook een 'quasi-revolutionair idee', aangezien het ging om het eerste Europese verdrag in de geschiedenis met het woord 'mensenrechten' in de titel.¹⁹¹ Niet alleen impliceerde het, in tegenstelling tot de UVRM, dat het verdrag na bekrachtiging bindend was, het erkende deze keer ook het individuele petitierecht.¹⁹² Toch had de conventie in de jaren 1950 en 1960 een geringe status, wat het voor de grotere mogendheden, zoals Frankrijk, Italië en Groot-Brittannië, gemakkelijk maakte om het als onbelangrijk te verwerpen. De consistente boodschap van deze staten was dat zij de optionele clausules niet hoefden te accepteren om hun mensenrechtenreferenties te bewijzen.¹⁹³ Ratificatie van het EVRM betekende dus niet automatisch dat de lidstaten de jurisdictie van het EHRM of het petitierecht aanvaardden. De optionele aard van enkele belangrijke delen van het verdrag beïnvloedde de autoriteit en de praktijk van het EHRM sterk tot in het midden van de jaren 1970.¹⁹⁴ Pas dan begon de Raad van Europa een bredere juridisch-politieke rol in Europa te spelen. Anders dan bij België waren het de kolonies die Groot-Brittannië en Frankrijk tegenhielden om de implementatiemaatregelen te ondertekenen. Dit gebeurde uiteindelijk pas na de teloorgang van hun koloniale rijk in 1966 en 1974.¹⁹⁵

Nochtans waren vijf van de betrokken staten bij de onderhandelingen van het EVRM koloniale machten: Groot-Brittannië, Frankrijk, Nederland, België en Denemarken. Dit helpt te verklaren waarom de conventieartikelen de vorm aangenomen hebben die ze nu hebben.¹⁹⁶ Met het EVRM, in tegenstelling tot de UVRM, beperkte de staten de toepasbaarheid "tot iedereen binnen hun rechtsgebied". Ze reduceerden de dekking van het verdrag tot "de gebieden voor wiens internationale betrekkingen het verantwoordelijk is". Daarbij erkende het EHRM eerst zelfbeschikking niet als een mensenrecht, evenmin als het recht op petitie.¹⁹⁷ Met de zogenaamde

¹⁸⁹ BATES, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 5.

¹⁹⁰ PASTURE, 'The Invention of European Human Rights', 488.

¹⁹¹ DURANTI, *The Conservative Human Rights Revolution*, 198.

¹⁹² Ibidem, 488.

¹⁹³ BATES, *Idem*, 177.

¹⁹⁴ MADSEN, 'The challenging authority of the European Court of Human Rights', 145.

¹⁹⁵ JENSEN, *The Making of International Human Rights*, 39.

¹⁹⁶ MOORE en SIMPSON, 'Ghosts of colonialism in the European Convention on Human Rights', 132.

¹⁹⁷ PASTURE, 'The Invention of European Human Rights', 489.

'koloniale clauses' van het EVRM betwistten West-Europese staten duidelijk de universaliteit van de mensenrechten of achtten ze dit met andere woorden niet universeel toepasbaar.¹⁹⁸ Indien het EVRM wel toegepast zou worden op de koloniale gebieden, zou het bindende karakter van het document enkel grote problemen en schaamte veroorzaken voor de koloniale regeringen. Voor hen was het dan ook veel belangrijker om hun overzeese gebieden te behouden dan er universele mensenrechten te gaan promoten.¹⁹⁹ België kon dit alles omzeilen door te benadrukken dat de gekoloniseerde eerst een bepaald niveau van "beschaving" moest bereiken, vooraleer deze aanspraak kon maken op rechten.²⁰⁰ De koloniale macht had bijgevolg niet dezelfde verplichtingen om de fundamentele rechten van gekoloniseerden te respecteren zoals het diende te doen met die van degenen in de metropool.

Niettemin brachten de staten in de jaren 1960 verandering teweeg door te erkennen dat de dagen van een imperiaal rijk voorbij waren. Bij de verdwijning van de kolonisatie was de koloniale factor niet langer een obstakel om de clauses te accepteren. Zo kwamen geleidelijk aan mensenrechten toch naar voren als hoeksteen van de Europese internationale politiek, terwijl het koloniaal-imperiale perspectief volledig verdween. De Raad beschikte immers over de competentie en de instrumenten om een 'goed' historisch verhaal over zichzelf te ontwikkelen.²⁰¹ Hoewel dit grotendeels vergeten is, is de Raad van Europa er eveneens in geslaagd de koloniale samenwerking in Afrika tot een bepalende prioriteit van de organisatie te maken. Dit aspect is echter volledig omgevormd tot een narratief over solidariteit, menselijke waardigheid en mensenrechten.²⁰²

Ook het Belgische mensenrechtendiscours veranderde volledig na de dekolonisatie van Congo. Als 'ervaren mensenrechtenkenners' veroorloofden Belgische ambtenaren het zich onder meer zich in te laten met 'hulp' bij de creatie van een mensenrechtenbeleid in Congo. Hoewel een uitbreiding van het EVRM tot niet-Europese gebieden die net onafhankelijk waren juridisch onmogelijk was, stelde Rolin (PSB) een systeem van associatie voor aan landen die geen lid waren van de Raad van Europa. Op die manier konden ze genieten van de bescherming van mensenrechten, maar moesten ze geen rekening houden met de ideologische doelstellingen die waren vastgelegd in het statuut van de Raad. Een onderscheid tussen de exclusieve 'club' van West-Europa en Afrika bleef in het discours bijgevolg in stand. Daarbij speelden gevoelens van prestige en trots mee die ervoor zorgden dat de Belgische regering Congo (nog) niet op gelijke voet kon plaatsen met de Belgische staat. Het systeem, zoals voorgesteld door Rolin, zou verder niet alleen in het voordeel van

¹⁹⁸ KLOSE, 'Europe as a colonial project', 50-71.

¹⁹⁹ KLOSE, "'Source of Embarrassment'", 243-256.

²⁰⁰ PASTURE, 'The Invention of European Human Rights', 490.

²⁰¹ PASTURE, 'The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire', 552-557.

²⁰² HANSEN en JONSSON, *Eurafrica*, 112.

de Afrikaanse landen zijn, maar ook ten gunste van Europese landen die daarin belang hadden.²⁰³ Zijn voorstel kwam daarbij naar voor als een poging om de controle over de voormalige kolonie nog niet volledig te verliezen. Hoewel de associatie nooit van de grond kwam, kregen de voordien Europese mensenrechten wel een meer universeel karakter.

De inmenging van België op vlak van mensenrechten in Congo had niettemin voornamelijk tot doel om een zeer flexibele 'civilisatiemissie' te rechtvaardigen, waardoor het mogelijk was invloed te behouden.²⁰⁴ België trachtte zo in 1960 een voet aan de grond te krijgen bij de beslissingen over het nieuwe politieke bestel. Het ontwerp van de fundamentele wet betreffende de openbare vrijheden van Congo, opgesteld door de Belgische regering, schetst hoe het Belgische paternalisme in scherp contrast stond met de Congolese zelfbeschikking. "Naar de overtuiging van Belgen moet de Congostaat een democratische staat zijn, die op stevige en ruime juridische, morele en politieke grondslagen berust", komt bijvoorbeeld zeer dwingend over. De Belgische overheid leek er niet in te geloven dat de Congolezen zelf in staat waren te beslissen over de toekomst van hun eigen land. Als voorbeeld voor de creatie van een Congolese grondwet nam de Belgische regering de Belgische grondwet, de UVRM en tenslotte ook het EVRM, waar het de Congolezen nu wel klaar voor achtte.²⁰⁵

Hoewel België zich ten opzichte van Congo voordeed als 'de grote mensenkenner', ondervond de natie zelf ook moeilijkheden binnen het EVRM. De situatie in eigen land heeft daarbij zeker een invloed gehad op het Belgisch mensenrechtendiscours. In de jaren 1960 had België bijvoorbeeld te maken met een Waalse industriële achteruitgang, moeilijke sectorale reconversies en pijnlijke confrontaties tussen de gemeenschappen.²⁰⁶ In het begin van hetzelfde decennium onderging België bovendien een cruciale sociale omwenteling toen de Socialistische Partij na drie jaar weer in de regering kwam. Deze onrust had evenwel geen significante invloed op het standpunt van de natie tegenover zijn voormalige kolonie. Enkel de laatste terugtrekking uit Congo in 1964 bevrijdde België van de tegenstrijdigheden in het voormalig koloniale beleid.²⁰⁷

De taak om een nieuwe nationale identiteit op te bouwen was echter niet gemakkelijk wegens de taalstrijd tussen de Nederlands- en Franstaligen in België.²⁰⁸ Deze situatie zorgde er

²⁰³ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa (1952-1979)*, 18.891/II/1, Nota voor het juristenbureau, 28 april 1960.

²⁰⁴ MADSEN, *Law and the Formation of Modern Europe*, 254.

²⁰⁵ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa (1952-1979)*, 18.891/II/1, Memorie van toelichting over het ontwerp van fundamentele wet betreffende de openbare vrijheden, A.E. De Schrijver, 3 maart 1960.

²⁰⁶ VANTHEMSCHE, *La Belgique et le Congo*, 250.

²⁰⁷ GARAVINI, *After Empires*, 50

²⁰⁸ *Ibidem*; De taalstrijd omvatte de onenigheden met betrekking tot de taalwetgeving, de taalgrens, de verfransing van Brussel, het statuut van de faciliteitengemeenten en de Voerstreek.

namelijk voor dat België de aanvaarding van de clause, die het gezag van het EHRM erkende, in 1964 uitstelde. De Belgische permanente vertegenwoordiger bij de Raad van Europa was immers van mening dat een meerderheid van de Straatsburgcommissie – de instantie die uitspraak deed over de ontvankelijkheid van aanvragen met betrekking tot mensenrechtenschendingen – het eens zou zijn met de opvatting dat de Belgische taalwetgeving een schending van de mensenrechten vormde. Opvallend was dat de grootste zorg in het Belgische politieke discours niet te maken had met eventuele mensenrechtenschendingen, die op die manier niet opgelost geraakten, maar eerder met de internationale opinie die schadelijk kon zijn voor de goede naam van het land.²⁰⁹

Minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak (BSP) gaf drie redenen waarom de regering erover dacht de erkenning van het gezag van het Hof niet te hernieuwen. Ten eerste was zij van mening dat de Commissie de regering niet goed behandelde. Spaak beargumenteerde dit door te stellen dat België nochtans wel deel uitmaakte van vier van de veertien lidstaten die de bevoegdheid van de rechtbank onvoorwaardelijk hadden verklaard. België kon het zich volgens de regering bijgevolg veroorloven om experimenten uit te voeren in toepassing van het internationale recht. Ten tweede stelde hij dat de Belgische houding, door de jurisdictie niet te aanvaarden, geen bedreiging vormde voor het internationale recht. Het was volgens de regering, ten slotte, ook geen goed idee om een internationale organisatie de bevoegdheid te geven een oplossing te zoeken voor de problemen die de taalkwestie met zich meebracht en die België zelf eerst trachtte op te lossen. Niettemin kwam Spaak tot de conclusie om de erkenning van het rechtsgebied van de rechtbank met twee jaar te verlengen. Opnieuw woog het argument van de publieke opinie door, die anders misschien gespeculeerd kon hebben dat de Belgische regering handelde uit angst voor een veroordeling in verband met de taalwet.²¹⁰

De erkenning van de jurisdictie van de rechtbank in Straatsburg was voor België in 1967 echter opnieuw een struikelblok, mede omwille van ontevredenheden over de taalregelingen in het onderwijs. Deze zouden namelijk kunnen leiden tot discriminatie en bijgevolg tot schending van de mensenrechten.²¹¹ De Belgische taalkwestiezaak met betrekking tot het onderwijs draaide uit op een mijlpaal voor het Straatsburgsysteem, dat op het einde van de jaren 1960 en 1970 meer aanzien begon te krijgen.²¹² Niet enkel lokte de beslissing om de jurisdictie van het Hof uit te stellen sterke reacties uit bij de publieke opinie, ook de Belgische volksvertegenwoordigers reageerden zeer verontwaardigd. Victor Laloux, medestichter van de politieke partij *Fédéralistes Démocrates*

²⁰⁹ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1961, 444; BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa (1952-1979)*, 18.891/II/1, Nr 21/740, Correspondentie van L. Couvreur aan P.H. Spaak met betrekking tot het derde optioneel protocol van het EVRM, 2 november 1964.

²¹⁰ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1965, 472-480.

²¹¹ *Idem*, 1967, 724.

²¹² BATES, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 14.

Francophones, begreep bijvoorbeeld niet wat de erkenning belemmerde in wat volgens hem enkel een formaliteit diende te zijn voor een regering die de individuele rechten en vrijheden respecteerde en daarbij ook een echte steun was voor een verenigd Europa. De erkenning van de bevoegdheden van het Hof was voor de Belgische volksvertegenwoordigers een daad die vanzelfsprekend moest zijn voor een land zoals België. De regering aanhoorde deze betogen en besloot daarom de erkenning opnieuw te verlengen.²¹³

Desondanks bleef de bevoegdheid van het Hof over de Belgische taalkwestie gevoelig liggen. In 1968 handelde het debat binnen de Belgische politiek over de afwezigheid van een antwoord op een arrest van het EHRM met betrekking tot het gebruik van talen in het onderwijs. De rechtbank was van oordeel dat de taalregeling in de scholen van zes gemeenten aan de rand van Brussel discriminerend was. Franstalige kinderen die buiten die gemeenten woonden, konden er geen onderwijs in het Frans krijgen, terwijl Nederlandstalige kinderen op dezelfde scholen wel onderwijs in het Nederlands konden volgen.²¹⁴ De Belgische regering besloot echter niet te reageren op het arrest, waarmee het de indruk gaf meer expertise te hebben op dat vlak. Het arrest strookte immers niet met het beeld dat Belgische politici van de natie weergaven in hun discours. De Belgische delegatie op de Internationale Conferentie van de rechten van de mens van 1968 in Teheran stelde zo het volgende:

“La Belgique, qui est partie en 1830 d’une conception honorablement bourgeoisie du respect des droits de l’homme, inspirée d’un double idéal chrétien et humaniste. Or, ayant acquis l’indépendance, mon pays a mis quatre générations à conquérir progressivement la démocratie du suffrage égalitaire, les réformes économiques et sociales et, à un stade plus récent, les droits de la femme à l’égalité et l’équilibre de ses communautés linguistiques.”²¹⁵

Bovenstaand citaat insinueert per slot van rekening een continuïteit met betrekking tot het belang dat België hechtte aan mensenrechten doorheen de tijd. Daarbij is het opvallend dat de koloniale daden volledig vergeten lijken.

Door echter niet te willen meewerken aan de inspanningen van de Commissie voor de Rechten van de Mens, bereikte de regering feitelijk het omgekeerde effect. Op die manier zou de regering immers zelf bijdragen aan de ‘neergang’ van haar internationale reputatie, iets waar de Belgische politici zo voor vreesden. De Belgische staatkundigen trachtten dit niettemin op te lossen door te wijzen op de tekortkomingen van het EVRM, zoals onder meer het individuele karakter van het verdrag. Vic Anciaux (VU) was van mening dat het EVRM dringend een herziening nodig had.

²¹³ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1967, 724.

²¹⁴ *Idem*, 1968 (2), 1056.

²¹⁵ LEUVEN, KADOC, *Archief Jan de Meyer*, 55, Verslag van de Belgische delegatie op de Internationale Conferentie van de rechten van de mens in Teheran, 29 april 1968.

Volgens hem zat België in de ideale positie om een handvest op te stellen dat de rechten van etnische gemeenschappen erkende en bewaarde. Tegelijkertijd kon het land op die manier de eigen reputatie hooghouden. Dit was daarbij volgens hem ook van belang in de context van de toekomstige Europese eenwording. Een verenigd Europa zou immers beschikken over verschillende taalkundige en culturele gemeenschappen waarvan ook de rechten erkend en beschermd moesten zijn.²¹⁶ Ondanks het arrest, kon België op die manier toch de aandacht afleiden van de eigen problemen.

Niet alleen op regionaal vlak, maar ook bij de Verenigde Naties stelde België zich voor als een pionier op het vlak van mensenrechten. Op de Internationale Conferentie van Teheran van 1968 deelde de Belgische delegatie overigens mee dat het een Belgische vertegenwoordiger, de heer Wolf, was die de Commissie voor de Rechten van de Mens een ontwerpresolutie had voorgelegd over het onderwijzen van de beginselen van de UVRM, als middel om de strijd aan te binden tegen discriminatie in het onderwijs. Hoewel de Belgische regering zelf fouten had begaan met betrekking tot dit thema en het zeer sceptisch had gestaan tegenover het EVRM, waren “les dispositions [...] dans le cadre des Nations Unies [...] pas aussi satisfaisantes que celles qui sont déjà établies et mises en oeuvre sur le plan régional, en particulier les dispositions de la Convention européenne des Droits de l’Homme”.²¹⁷ Hoewel dit discours kan wijzen op een dubbele agenda, is het meer plausibel dat de natie het imago dat ze voor ogen had, hiermee trachtte te herstellen. België had tegenover de andere lidstaten binnen de Raad immers wat goed te maken.

Het publieke betoog stond daarbij in scherp contrast met het interne discours. In de Senaat, bijvoorbeeld, beseften politici dat er voor België nog een lange weg af te leggen viel om de vooruitgang van mensenrechten te bevorderen. Op het einde van de jaren 1960, op hetzelfde moment waarop België zich voorstelde als de ultieme ‘mensenrechtenkenner’, vestigde Fernand Dehousse (BSP) de aandacht op België dat nog steeds heel wat belangrijke verdragen niet had getekend, zoals het VN-protocol uit 1961 over de status van vluchtelingen en alle vormen van sociale discriminatie, het Europees Sociaal Handvest van 1961 of de UNESCO-conventie van 1960 betreffende de bestrijding van discriminatie op het gebied van onderwijs.²¹⁸ Ook eerder in de jaren 1960 was het vooral de Socialistische Partij geweest die de regering hierop wees.²¹⁹ Tegelijkertijd, echter, stond in een toespraak van premier Leo Tindemans (CVP) tijdens de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa van 1975 de continuïteit centraal van België als mensenrechtenpromotor:

²¹⁶ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1968 (2), 1058-1062.

²¹⁷ LEUVEN, KADOC, *Archief Jan de Meyer*, 55, Verslag van de Belgische delegatie op de Internationale Conferentie van de rechten van de mens in Teheran, 29 april 1968.

²¹⁸ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 16 januari 1969*, 397.

²¹⁹ ROLIN, *Idem, sessie van 21 maart 1962*, 899; *Idem, sessie van 5 maart 1964*, 1000.

“Moet ik me in dit verband herinneren dat België altijd partij is geweest bij internationale verdragen die gericht zijn op het garanderen van de ontastbare rechten van het individu en zelfs de jurisdictie heeft erkend van een internationale rechtbank in geval van een geschil?”²²⁰

Ondanks de moeilijkheden heeft België de jurisdictie van het EHRM wel altijd erkend, in tegenstelling tot andere landen zoals Italië, Groot-Brittannië en Frankrijk.²²¹ Het systeem leed niettemin onder een aantal externe structurele problemen. Ten eerste was er de bredere geopolitieke context waarin het Hof opereerde: de Koude Oorlog en de dekolonisatie waren niet bevorderlijk voor het vestigen van gezag. Lidstaten bevonden zich bijgevolg vaak in uiterst complexe politieke situaties. Ten tweede was het concept mensenrechtenwetgeving dubbelzinnig en associeerden lidstaten het vaak meer met recht dan met politiek. Dit was enerzijds het gevolg van de koppeling tussen internationale mensenrechten en de Koude Oorlog en anderzijds omdat veel Europese rechtsstelsels geen ontwikkelde mensenrechtenjurisprudentie hadden. Deze structurele beperkingen leidden bijgevolg tot een rechtbank die klachten aantrok, maar die vaak een te beperkte bevoegdheid had.²²² Niettemin won het Hof tegen het begin van de jaren 1970 wel geleidelijk aan het vertrouwen van de meeste staten en ontstond er met het EVRM, na een lange en moeilijke kindertijd, een nieuwe Europese *bill of rights*, waaraan ook België een belangrijke bijdrage had geleverd.²²³

2.3 Een humanitair Koude Oorlogswapen

“Quand on souligne, à bon droit, que sans un gigantesque, généreux et immédiat effort de notre part, des continents entiers basculeront dans le camp communiste, c’est évidemment cette préoccupation politique qu’on propose comme norme de nos jugements et comme fondement à notre action.” (Maurice Brasseur, 1962)²²⁴

In het kader van de plechtige installatie van de Adviesraad voor Ontwikkelingssamenwerking in 1962 gaf Maurice Brasseur, minister van Buitenlandse Handel en Technische Assistentie (PSC), met zijn discours een indicatie van de invloed van de Koude Oorlog op de Belgische buitenlandse politiek. Aan de hand van één Europees en twee internationale voorbeelden, respectievelijk het Belgische discours met betrekking tot Griekenland, Cuba en Congo, wordt deze argumentatie verder in dit hoofdstuk

²²⁰ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 698, Toespraak door de premier tijdens de laatste fase van de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa te Helsinki, 31 juli 1975.

²²¹ PASTURE, ‘The Invention of European Human Rights’, 490.

²²² MADSEN, ‘The challenging authority of the European Court of Human Rights’, 151.

²²³ BATES, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, 14.

²²⁴ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier ministerieel comité voor ontwikkelingssamenwerking (1962-1965)*, 14.314, Toespraak, Maurice Brasseur, 6 december 1962.

uitgewerkt. Niet enkel op nationaal niveau, maar ook breder speelde de Koude Oorlog immers een grote rol in de bepaling van buitenlandse beeldsvorming. Bovenstaande drie landen geven dit het beste weer. Het communisme tegengaan was zo een van de doelen die de grondleggers van het Europese mensenrechtenstelsel in het vizier hadden. Het hoofddoel van het EVRM was niet de ontwikkeling van een gedetailleerde Europese jurisprudentie die de nationale tradities van de mensenrechten aanzienlijk moest veranderen. In plaats daarvan was het opgesteld als een Koude Oorlogsinstrument of een vroege vorm van containmentpolitiek in een wettelijk model, waarvan het echte doel was om de grens van het 'vrije Europa' te definiëren.²²⁵ De percepties van de Raad van Europa als een primair anticommunistisch initiatief waren gebruikelijk in het hele politieke spectrum.²²⁶

Het EVRM maakte het voor het opkomende Westen zodus mogelijk om afstand te nemen van het communisme en zich te distantiëren van 'Oost-Europa' door zichzelf voor te stellen als de zetel van beschaving.²²⁷ Vooral aan het begin van de jaren 1960 verbonden Belgische politici in hun discours het communistische kamp rechtstreeks met agressie, onrechtvaardigheid en de schending van mensenrechten. 'West-Europa' daartegenover was, in de Belgische visie, de enige gerechtvaardigde om ontwikkeling te brengen.²²⁸ Niettemin groeide de belangstelling van de Sovjet-Unie om het discours van 'de mensheid' ook te gebruiken als een Koude Oorlogswapen om de westerse staten aan te vallen. Door zichzelf weer te geven als de 'echte bewaker' van de geest van het universalisme van het verdrag, kon het communistische oosterse blok de westerse staten immers in verlegenheid brengen. Het politieke gebruik van de mensenrechten door de Sovjet-Unie legde het westerse onvermogen immers bloot om te voldoen aan de zelf afgekondigde idealen: rassengelijkheid en zelfbeschikking van de Derde Wereld.²²⁹

Hoewel de taal van de Sovjet-Unie zeker een invloed heeft gehad op de ontwikkeling van mensenrechten in 'het Westen', waren er ook andere factoren aanwezig. Ten eerste zorgde een toenemende angst voor enerzijds de groeiende macht van de nationale communistische partijen en anderzijds het Sovjet-imperiale expansionisme in 'West-Europa' voor de bestending van een snelle aanpak van het EHRM.²³⁰ Door mensenrechtenschendingen tegen te gaan, zouden communistische activisten immers moeilijker invloed kunnen uitoefenen volgens minister van Ontwikkelingssamenwerking Scheyven (PSC). Volkeren die leefden in slechte omstandigheden waren

²²⁵ MADSEN, 'Human rights and European integration', 149-150.

²²⁶ DURANTI, *The Conservative Human Rights Revolution*, 179.

²²⁷ STRÅTH, 'A European Identity', 393.

²²⁸ ROLIN, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 5 maart 1964*, 1000; 'Multilatéralisme occidental?', *Courrier Hebdomadaire du CRISP* (22 december 1961), 13.

²²⁹ BETTS, 'Universalism and its Discontents', 65.

²³⁰ MADSEN, *Idem*, 149.

volgens zijn logica vatbaarder voor deze ideologie.²³¹ Ten tweede hadden ook de dekolonisatie en de opkomst van de Derde Wereld een invloed gehad. De groeiende impact van de Derde Wereld op het internationale toneel maakte het koloniale erfgoed nog meer tot een schande, temeer omdat het volledig in tegenspraak was met het nieuwe verhaal over 'West-Europa', waardoor de voormalige grootmachten het nog urgenter zagen het verleden te vergeten.²³² Toch waren de westerse staten ook bereid om toegevingen te doen tegenover derdewereldlanden op vlak van mensenrechten, in ruil voor solidariteit in veiligheidsvraagstukken met betrekking tot de Koude Oorlog. De creatie van een universeel mensenrechtenbeleid was in de jaren 1960 immers ondergeschikt aan Koude Oorlogsbelangen.²³³

Het EVRM was verder ook niet ondertekend door de Oost-Europese staten onder het Sovjetjuk. De Sovjet-Unie verzette zich ertegen vanwege de westerse eenzijdige gerichtheid op politieke rechten, met uitsluiting van sociale rechten.²³⁴ Hoewel deze focus op individuele rechten een onderdeel vormde van het proces in de Koude Oorlog, vereenvoudigde deze dichotomie echter wel posities. Scandinavië, een Westers gebied, en Australië bijvoorbeeld promootten ook sociale rechten, terwijl individuele of politieke rechten eveneens in de Sovjetagenda pasten.²³⁵ Hoewel de westerse landen zichzelf zagen als ultieme verdedigers van 'de democratie', valt niet uit te sluiten dat de Oost-Europese staten eenvoudigweg een andere kijk hadden op de betekenis ervan en het daarom dus niet ondertekenden.

Naast mensenrechten was ook ontwikkelingshulp een instrument in de bittere strijd van de Koude Oorlog. Voormalige West-Europese grootmachten gingen er bijvoorbeeld van uit dat de bescherming en bevordering van de eigen geopolitieke en economische belangen compatibel was met de ontwikkelingsdoelstelling van het hulpregime. Met die optie in het achterhoofd richtten westerse staten vanaf de jaren 1960 hun eigen hulpinstanties en ministerie op. Na de dekolonisatie van Congo stelde België bijvoorbeeld eerst een ministerie in van Afrikaanse Zaken, dat na een jaar veranderde in het ministerie van Buitenlandse Handel en Technische Bijstand.²³⁶ Dat de Koude Oorlog een rol speelde in het ontwikkelingsbeleid van België was duidelijk uit het discours af te leiden. Hieruit bleek immers dat regering-Lefèvre het liefst in een westerse wereld wilde optreden, onder Amerikaans leiderschap, in de hoop dat de VS de noodzakelijke middelen zou bieden om een effectief beleid te

²³¹ DESCHAMPS, 'Penser l'aide aux pays en voie de développement dans la Belgique coloniale des années 1950', 287.

²³² PASTURE, 'The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire', 552.

²³³ BURKE, *Decolonization and the Evolution of Human Rights*, 7.

²³⁴ PASTURE, 'The Invention of European Human Rights', 489.

²³⁵ AMOS, 'Embracing and contesting', 147-165.

²³⁶ DEVELTERE, *De Belgische Ontwikkelingssamenwerking*, 51.

voeren. Niet alleen zag de Belgische regering dit zo vanuit het oogpunt van ontwikkeling op zich, maar ook “au point de vue du ‘containment’ de l’expansion soviétique”.²³⁷

De Koude Oorlog had dus eveneens, naast de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie, een ruimte gecreëerd om nieuwe soorten toezeggingen te doen voor het welzijn van bevolkingsgroepen. De voormalige grootmachten gebruikten de retoriek van ontwikkeling in verbinding met de Koude Oorlog niettemin om een neokoloniale relatie met de zogenaamde ‘Derde Wereld’ te kunnen handhaven.²³⁸ Ook uit het voorontwerp van een rapport van de Belgische Commissie voor de betrekkingen met ontwikkelingslanden uit 1967 kwam dit tot uiting:

*“La Belgique doit coordonner et perfectionner ses politiques à l’égard des pays en développement, tant pris comme groupe que pris individuellement. Si elle y réussit, elle pourra exercer dans le monde une influence dépassant son poids politique.”*²³⁹

De internationale context van de Koude Oorlog verhinderde de westerse wereld in eerste instantie om de Derde Wereld als ‘een onderwerp op zich’ te ontdekken.²⁴⁰ De invloedrijke rol van de Koude Oorlog op de Belgische politiek zorgde dan ook voor onvrede bij de Socialistische Partij. Henri Rolin, bijvoorbeeld, maakte in 1964 met een toespraak in de Senaat duidelijk dat de eigen belangen, ofwel de Koude Oorlogsbelangen, zeer problematisch waren. Enerzijds erkende hij dat de oprichting van een communistisch regime in de “Tiers Monde” bijna altijd gepaard ging met geweld en dat het aan de basis lag van lijden en onrecht. Terwijl hij het eens was dat het onvermijdelijk leidde tot de schending van mensenrechten en fundamentele vrijheden stelde hij anderzijds wel het volgende: “ce qu’il faudrait à tout prix éviter c’est que l’assistance technique soit utilisé, soit pour favoriser, soit pour combattre le passage au communisme”.²⁴¹ Hoewel Rolins woorden niet veel invloed hadden, toonde zijn kritiek toch de impact aan van de dreiging van het communisme op de Belgische technische bijstand. Zijn betoog viel echter niet gelijk te stellen aan het discours van de meeste van zijn collega-senatoren. In plaats van ‘derdewereldland’ was de term ‘ontwikkelingsland’ bijvoorbeeld veel populairder onder politici in de jaren 1960, wat een inferieure bijklank had tegenover de reeds ‘ontwikkelde landen’. ‘Ontwikkelingsland’ of ‘pays en voie de développement’ verscheen bijna vier keer zoveel dan ‘Tiers Monde of ‘Derde Wereld’ in de onderzochte bronnenreeks met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking.²⁴² Een authentieke kijk op ontwikkeling en een effectief

²³⁷ ‘Multilatéralisme occidental?’, *Courrier Hebdomadaire du CRISP* (22 december 1961), 13.

²³⁸ PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 548.

²³⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(3), Voorontwerp van rapport van de Commissie voor de betrekkingen met ontwikkelingslanden, 10 maart 1967.

²⁴⁰ VAN KEMSEKE, *Towards an Era of Development*, 9.

²⁴¹ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 5 maart 1964*, 1000.

²⁴² Ter illustratie: LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), Vijfjarenplan met betrekking tot ontwikkelingscoöperatie, A. Saintraint, [1964]; Idem, 163(1) Verslag over het Belgische

ontwikkelingsbeleid, niet gereduceerd tot een relatie met de Koude Oorlog, was voor België daarbij nog niet mogelijk. Ook op het einde van de jaren 1960 ontwikkelde minister Scheyven het argument dat ellende de weg vrijmaakte voor communistische activisten met de nadruk op de politieke motieven van het ontwikkelingsbeleid.²⁴³

België's voormalige kolonie Congo bevond zich daarbij zelf te midden van het spel van de grootmachten. De Verenigde Staten wilden de Republiek in hun invloedssfeer behouden, met als gevolg dat Washington de Katangese secessie van Congo niet steunde. Ten eerste ademde die te veel neokolonialisme uit, wat contraproductief zou zijn, en ten tweede zou deze gebeurtenis de communistische indringing in Afrika favoriseren. Niet enkel de VS, maar ook de Belgische autoriteiten bleven zeer waakzaam in relatie tot het 'communistische gevaar' met betrekking tot de activiteiten van Moskou en zijn satellieten in zwart Afrika. Het toenemende belang van het Belgische leger om een stevigere voet aan de grond te krijgen in Congo viel zo te verklaren als een verdedigingsstrategie van 'het Westen' in het kader van de Koude Oorlog. Daarbij speelde Mobutu als leider een belangrijke rol voor België, aangezien het in hem 'een muur' tegen het communisme zag in Afrika.²⁴⁴ De echte invloed van het communisme bleef uiteindelijk uiterst zwak in Congo.²⁴⁵

Afrika als continent speelde voor België eveneens een zeer belangrijke rol in de strijd van de Koude Oorlog. Norbert Hougardy (Liberale Partij) riep in 1961 bijvoorbeeld heel "Europa" op om Afrika opnieuw te bekijken in het licht van de toenmalige gebeurtenissen. Hij was er immers van overtuigd dat de West-Europese lidstaten samen de verspreiding van het communisme in Afrika konden voorkomen, zodat het "geen operatiekamer tussen Oost en West" zou worden.²⁴⁶ Zijn discours paste verder ook in het kader van Europese integratie, gezien hij met zijn woorden een beeld van Europese eenheid creëerde. Integratie was namelijk een doel in de context van de Koude Oorlog om de dreiging van het communisme beter te kunnen afwenden.²⁴⁷ Eveneens de creatie van een derde macht met behulp van Afrika was een idee dat ontstond in deze periode. Net zoals in de retoriek met betrekking tot de vorming van Eurafrika ijverde regering-Lefèvre voor "een Afrika voor de Europeanen", maar ditmaal om een Europese macht te kunnen bouwen naast het Sovjetblok en de VS.²⁴⁸

ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, 24 september 1965; Idem, 156(3), Voorontwerp van een verslag van de Commissie voor de betrekkingen met de ontwikkelingslanden, 10 maart 1967.

²⁴³ DESCHAMPS, 'Penser l'aide aux pays en voie de développement dans la Belgique coloniale des années 1950', 287.

²⁴⁴ VANTHEMSCHE, *La Belgique et le Congo*, 252-256.

²⁴⁵ Idem, *Belgium and the Congo*, 136.

²⁴⁶ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 28 juni 1961*, 432.

²⁴⁷ STRÂTH, *Europe and the Other and Europe as the Other*, 20.

²⁴⁸ 'Multilatéralisme occidental?', *Courrier Hebdomadaire du CRISP* (22 december 1961), 13.

Ook de keuzes van ontwikkelingspartners dienen in het licht van de Koude Oorlog gezien te worden. Een voorbeeld hiervan betreft het ontwikkelingssamenwerkingsproject tussen België en het communistische Cuba van 1968 tot 1978. De ambassadesecretaris Vaisière schreef in 1974 het volgende neer in een nota aan de directeur-generaal van de Belgische ontwikkelingssamenwerking: “ce serait une illusion de croire qu’on pourrait ralentir la satellisation croissante de Cuba sur l’orbite soviétique en tentant de jouer des liens plus étroits avec ce pays.”²⁴⁹ Opvallend is dat Vaisière deze uitspraak pas durfde te maken in tijden van détente, wanneer de spanning in het conflict tussen de twee antagonistische staten was verminderd. Het jaar erop waagde hij het te stellen dat het redelijk was om te denken dat Cuba zijn economische afhankelijkheid van de Sovjet-Unie enigszins wilde verminderen. Volgens hem was dit het geval omdat Cuba allicht aan de hand van het ontwikkelingsproject aangaf dichterbij het westerse blok te willen aanleunen. Voor België was er naar zijn mening bijgevolg ook een cruciaal politiek doel: “démontrer aux pays Latino-Américains, et singulièrement aux Etats-Unis, que Cuba n’est plus du tout un pays dont les relations se limitent aux pays communistes ou au Tiers Monde, mais qu’il a des interlocuteurs dans le monde occidental”.²⁵⁰ Hoewel hij hiermee zeker ook aanstuurde op een normalisatie van de relaties tussen Oost en West bleef het ‘een humanitaire Koude Oorlogsstrategie’. Volgens hem speelde Cuba een zeer actieve rol in de confrontatie van de Derde Wereld onder het Sovjetjuk met de ‘ontwikkelde’ landen. De houding van “Europe”, zoals hij ‘het Westen’ noemde, was volgens hem vol begrip en hij hoopte dan ook dezelfde mentaliteit terug te vinden bij de gesprekspartners uit ‘Oost-Europa’: “une radicalisation de la confrontation ne serait profitable à personne”.²⁵¹

De rol van de ‘Koude Oorlog’ vredeshandhaving onthulde verder een tegenstelling tussen de wenselijke politieke resultaten in het belang van internationale stabiliteit enerzijds en de onmiddellijke doelen van natuurlijke gerechtigheid en ‘menselijke veiligheid’ anderzijds.²⁵² Dat tijdens de Koude Oorlog humanitaire operaties voor België van ondergeschikt belang waren, bewijst onder meer het Belgische discours met betrekking tot de Griekse schending van de mensenrechten op het einde van de jaren 1960. Op 3 mei 1967 ontving de Raad van Europa een brief van de permanente vertegenwoordiger van Griekenland met de melding dat de toepassing van tien artikelen van de Griekse grondwet opgeschort waren. De Griekse overheid had deze beslissing naar eigen zeggen genomen met het oog op interne gevaren die de openbare orde en de veiligheid van de staat bedreigden: “Greece will revert to normal political and parliamentary life as soon as

²⁴⁹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Cuba ontwikkelingssamenwerking (1974-1978)*, 17.214, Nota van M. Vaisière aan meneer de directeur-generaal, 30 december 1974.

²⁵⁰ Idem, Nota van M. Vaisière aan ambassadeur Vanden Bloock, 7 juli 1975.

²⁵¹ Idem, Nota van M. Vaisière aan de minister, 7 juli 1975.

²⁵² MACQUEEN, ‘Cold war peacekeeping versus humanitarian intervention’, 231.

circumstances will allow.”²⁵³ Hoewel deze daad duidelijk mensenrechten schond en inging tegen de democratie, was België het niet eens met Zweden, Noorwegen en Denemarken die van plan waren een klacht in te dienen bij de Raad van Europa. De Belgische vertegenwoordiger binnen de Raad van Europa was van mening dat dit initiatief enkel ongelukkige gevolgen kon hebben voor het Griekse binnenland:

*“Le danger de provoquer des réflexes nationalistes fort indésirables est d’ailleurs évident. [...] Il n’est même pas exclu que bien assis au pouvoir et se sentant repoussés par l’Occident, ils ne suivent la même évolution que leur inspireur et finissent par le rejoindre dans l’orbite de l’URSS.”*²⁵⁴

Opnieuw stond het argument van het communistische gevaar dus centraal. Hoewel de Koude Oorlog ook een positieve invloed heeft gehad op de ontwikkeling van mensenrechten, was het in deze situatie eerder een obstakel voor de bescherming daarvan door de Raad van Europa.

De Vlaams-Belgisch socialistische politicus Piet Vermeylen was het echter oneens met het beleid dat de Belgische overheid voerde. Hij gaf kritiek op de regering die “een reeks praktische maatregelen om de democratie te verdedigen, bleef uitstellen”. Volgens hem ging de overheid ervan uit dat de Griekse legerofficieren met hun staatsgreep een communistische machtsovername wilden voorkomen, met als gevolg dat deze daad door hen gerechtvaardigd was.²⁵⁵ Vermeylen was echter zelf lid van de ‘Kommunistische Partij van België’ in de jaren 1920 en was een van de enigen die dit standpunt innam.²⁵⁶ Hoewel het onmogelijk is dat de Belgische overheid zich enkel door het communistische argument deed leiden, toonde zijn betoog het gewicht dat politici toekenden aan de communistische ideologie in het Belgische discours en beleid. Met emotionele woorden zette de senator zijn betoog verder door de staatsgreep, de excuses en de handelingen in Griekenland te vergelijken met die van de nazi’s. In zijn toespraak herinnerde hij de Belgische regering er voorts ook “met schaamte” aan dat de Raad van Europa was opgericht om de wedergeboorte van dictaturen te voorkomen en dat het Griekse volk nog steeds onder de bescherming ervan viel. Zijn argumentatie leek opnieuw uit te draaien op een oproep om actie te ondernemen, om zo het vertrouwen van alle andere Europese parlementen te behouden.²⁵⁷ Hoewel deze keer de levensomstandigheden en de

²⁵³ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa (1952-1979)*, 18.891/II/3, Brief van de permanente vertegenwoordiger van Griekenland aan de Raad van Europa, 3 mei 1967; VERMEULEN, *Europese en internationale instellingen en organisaties*, 132; In 1967 werd er in Griekenland een staatsgreep gepleegd door een groep middelhoge officieren.

²⁵⁴ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa – mensenrechten*, 15.948, Nota van L. Couvreur aan de minister van Buitenlandse Zaken, 13 september 1967.

²⁵⁵ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1967, 729-730.

²⁵⁶ ‘Communisme en socialisme’, *Vlaams Belang*, 13 februari 2005

(<https://www.vlaamsbelang.org/communisme-en-socialisme-2/>). Geraadpleegd op 12 april 2019.

²⁵⁷ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1967, 730-738.

algemene situatie van de onderdrukte bevolking ook in acht werden genomen, leek het Belgische imago toch weer het meest van belang te zijn om actie te ondernemen.

De reacties op het betoog van Vermeulen waren uiteenlopend. De christendemocratische senator Etienne de La Vallée Poussin achtte het essentieel om te handelen met discretie, aangezien de westerse staten zich in een delicate positie bevonden. Volgens hem was het niet eenvoudig om een dictatuur of een uitzonderlijk regime af te schaffen in Griekenland, maar dankzij de flexibiliteit van het EHRM was het toch mogelijk dat wet en rechtvaardigheid uiteindelijk zouden zegevieren. Minister van Buitenlandse Zaken Harmel (PSC) was het echter niet met hem eens. De vraag was niet of de actie van de overheid discreet of indiscreet was, maar hoe deze effectief kon zijn.²⁵⁸ Ondanks zijn beperkte toelichting van de Belgische houding in de Senaat toonden Harmels telegrammen aan de Belgische delegatie in de Algemene Vergadering van de VN wel dat de Koude Oorlog een grote invloed had uitgeoefend op het Belgisch buitenlandse beleid. Een van zijn instructies aan de Belgische delegatie in New York verwees immers naar de aandacht van de VS die gevestigd diende te blijven op de ernst van de situatie die zich in Griekenland ontwikkelde.²⁵⁹ Een authentieke kijk op ontwikkeling en mensenrechten leek zodus nog niet mogelijk te zijn.

Mede door de invloed van het Europese volk bleven de prioriteiten van de regeringen van de Europese Gemeenschap tijdens de Koude Oorlog echter niet dezelfde. De publieke opinie was immers gedesillusioneerd geraakt door de militaire machtspolitiek en doordrenkt met een nieuw bewustzijn met betrekking tot de reikwijdte van de problemen waarmee de Derde Wereld werd geconfronteerd. Ten eerste was er een erkenning van de noodzaak om de politiek van ontspanning met de Sovjet-Unie te versterken. Regeringen verminderden bijgevolg hun militaire uitgaven en knoopten een open dialoog aan tegenover de Sovjet-Unie. Ten tweede groeide de verbintenis om de economische en politieke integratie van West-Europa te verdiepen. Op die manier was het economisch sterker en was het mogelijk om meer middelen onder mindere bevoorrechte gebieden te verdelen. Ook kon West-Europa zo dienen als een mogelijk alternatieve 'identiteit' in plaats van het in diskrediet geraakte nationalisme en de steeds meer in aanzien verliezende Amerikaanse en Sovjetmodellen. Ten slotte ontstond de mogelijkheid van een zoektocht naar een raakvlak met de ontwikkelingslanden dat gericht was op de opsporing van nieuwe afzetmogelijkheden en nieuwe politieke bruggen.²⁶⁰

²⁵⁸ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1967, 742-744.

²⁵⁹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa (1952-1979)*, 18.891/II/3, nr 391, Telegram met de instructies van de Belgische delegatie te New York, Pierre Harmel, 23 september 1969.

²⁶⁰ GARAVINI, *After Empires*, 123.

Tegen het einde van de jaren 1960 kwam er daarbij ook een algemene oproep tot ontspanning van de Oost-Westrelaties. België had reeds eerder suggesties gedaan met betrekking tot de toenadering tussen Oost en West. Toch had het, zowel onder de regeerperiode van van Zeeland als die van Spaak, de Sovjetpogingen tot détente lang gezien als manoeuvres om het Westen tot ontwapening te bewegen en als een instrument om de Atlantische Alliantie tussen de VS en West-Europa te breken.²⁶¹ In 1972 verkondigde de Belgische liberale vertegenwoordiger Georges Beghin in de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa uiteindelijk toch dat de westerse staten niet alleen een gemeenschappelijke identiteit dienden te verdedigen tegenover de Oost-Europese staten. Oost en West dienden hun identiteit ook op elkaar af te stemmen en moesten elkaar hierin uiteindelijk ontmoeten. Volgens hem was het van belang ervoor te zorgen dat respect voor menselijke waardigheid en democratische instellingen de reden was van “ons” bestaan. Om een succesvolle co-existentie tussen Oost en West tot stand te brengen, diende een sfeer van hoop gecreëerd te worden voor een eerlijke samenwerking voor het welzijn van iedereen, zonder dat er een weg terug was. Dit konden de staten naar zijn mening enkel bereiken indien Oost-Europa in toekomstige discussies de beginselen van het Europees Verdrag inzake mensenrechten en democratische instellingen bevestigde.²⁶² Zijn toespraak wees daarbij op het toenemende belang dat mensenrechten en democratie kregen in West-Europa en de verzoening ervan met de Koude Oorlogsdoelstellingen. Hoewel Beghin sprak van de ontmoeting en de afstemming van twee systemen, klonk zijn aanbeveling echter aanzienlijk eenzijdig.

De relaties met de VS verslechterden evenwel in de jaren 1970. Enerzijds was er de kritiek tegenover de opmars van Amerikaanse multinationale ondernemingen in Europa. Anderzijds bekritiseerde België de Amerikaanse politiek in Vietnam. Hoewel Spaak (BSP) het Amerikaanse optreden in Vietnam rond het midden van de jaren 1960 nog als noodzakelijk had gezien, stond Harmel (PSC) zeer kritisch tegenover de Vietnamoorlog.²⁶³ Onder het beleid van Spaak begreep René Noël (PCB) niet waarom de Belgische overheid weigerde tussen te komen in het conflict, terwijl het België wel als humanitaire actor definieerde.²⁶⁴ Onder Harmel bleef de Belgische hulp evenwel slechts beperkt tot enkele studiebeurzen voor Zuid-Vietnamese studenten en medische bijstand.²⁶⁵ Niettemin bevorderden de negatieve relaties met de VS en de meer ontspannen Oost-West relaties wel een emancipatie van de Europese eenmaking.²⁶⁶

²⁶¹ COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 436-448.

²⁶² *Official Report of Debates of the Consultative Assembly*, Raad van Europa (ed.), 3 (2), 19-26 januari 1972, 811.

²⁶³ COOLSAET, *Idem*, 436-448.

²⁶⁴ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 11 maart 1965*, Brussel, 1018.

²⁶⁵ COOLSAET, *Idem*, 448.

²⁶⁶ *Ibidem*, 449.

Hoewel de vreedzame co-existentie in de Koude Oorlog de dreiging van een conflict had afgewend, hadden de mensenrechten zelf niet voor een transformatieve aanpak kunnen zorgen.²⁶⁷ Voor Renaat Van Elslande, minister van Buitenlandse Zaken (CVP) van 1973 tot 1977, was een fundamenteel akkoord over een identieke opvatting van de rechten van de mens en de eerbiediging van de fundamentele vrijheden niettemin zeer belangrijk voor een ‘werkelijke’ stabiliteit. Zolang Oost en West dit niet samen bereikt hadden, bleef de ontspanning volgens hem “broos”.²⁶⁸ Zijn toespraak getuigde zo van een mentaliteitswisseling in de Belgische prioriteiten ten tijde van de Koude Oorlog.

²⁶⁷ JENSEN, *The Making of International Human Rights*, 50.

²⁶⁸ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 15 januari 1975*, 758.

3. OP WEG NAAR EEN AUTHENTIEK HUMANITARISME?

“The humanitarian is a treasure hunter seeking gems of remedy and appreciation.”
(Richelle E. Goodrich)²⁶⁹

Hoewel België als humanitaire actor na de dekolonisatie vooral aansloot bij het waarderingsgedeelte van bovenstaande definitie, maakte het toch vorderingen op vlak van ontwikkelingssamenwerking en mensenrechten. De ‘koloniale amnesie’ had ervoor gezorgd dat België een volledig nieuwe identiteit kon uitbouwen. Een nieuw tijdperk voor de mensheid leek aangebroken, waardoor er behoefte was aan een hernieuwde focus op ontwikkelingssamenwerking en mensenrechten. Hoewel België zich met zijn zogenaamd humanitair beleid verwijderde van het koloniale verleden, viel het niettemin terug op een ander verleden om zijn identiteit te verklaren. Christendemocraten verwezen in hun discours zo voornamelijk naar de christelijke wortels van hun verleden. Ook op Europees niveau presenteerde de natie zich als een pionier op het vlak van mensenrechten, wat maakte dat het in een goede positie kwam om bij te dragen tot de totstandkoming van een gemeenschappelijke Europese identiteit. Via een verenigd Europa was het makkelijker zich te distantiëren van de koloniale misdaden die de lidstaten afzonderlijk hadden begaan. Een nieuwe ‘Europese’ humanitaire missie kwam niet alleen het imago ten goede, maar bracht tegelijk ook een onderscheidend ‘humanitair’ front tegenover de Derde Wereld tot stand. Dit hoofdstuk gaat vervolgens de discontinuïteiten en continuïteiten in het Belgische discours na, ten opzichte van het koloniale verleden.

3.1 Adieu Congo: verbreding van het Belgische gezichtsveld

Een exclusieve ‘humanitaire’ focus van België op zijn voormalige kolonies maakte het land niet populair op het internationale toneel. Het voormalige moederland geloofde dan ook dat het Congo kon en moest modelleren. Alles wat de voormalige kolonie vertegenwoordigde, zou slechts gered kunnen worden door tussenkomst van België. Door buitenlandse druk en beschuldigingen van neokolonisatie aan het begin van de jaren 1960 was België echter verplicht zijn gezichtsveld uit te breiden.²⁷⁰ In de bronnen verklaarden Belgische politici de verandering in beleid evenwel op een andere manier. Maurice Dewulf (CVP), bijvoorbeeld, hechtte zelf veel belang aan

²⁶⁹ GOODRICH, *Making Wishes*.

²⁷⁰ VANTHEMSCHE, *La Belgique et le Congo*, 268-275.

ontwikkelingssamenwerking en werd binnen zijn partij beschouwd als een specialist van de Noord-Zuidproblematiek.²⁷¹ In een nota over ontwikkelingssamenwerking op het einde van de jaren 1960 verantwoordde hij de exclusieve focus van België op de voormalige kolonies vanuit koloniale verantwoordelijkheden. Volgens hem kon België zich pas vanaf 1965 inlaten met de problemen van ontwikkelingssamenwerking op wereldniveau, aangezien Congo – naar zijn mening – dan pas min of meer alleen verder kon. Vanaf dan was het vervolgens voor België mogelijk zich volledig toe te leggen op een discours van ‘universele waarden’.²⁷² Hoewel zijn betoog niet zomaar voor waar kan aangenomen worden en dus zeker nuance behoeft, bood het wel een platform aan om het koloniale verleden van zich af te schudden en het verleden in te ruilen voor een nieuw en potentieel effectief verhaal. Verontschuldigungen voor de misdaden die de Belgische koloniale ambtenaren hadden begaan, gaf het land immers niet. Robert Gillon (Liberale Partij), bijvoorbeeld, schetste in de Senaat in 1962 zelfs een beeld van de kolonisatie als een goedaardig project, alsof het een inherent welwillende onderneming was geweest voor het welzijn van het volk.²⁷³ De erfenis van het koloniale verleden was echter niet onschuldig. Door zich effectief los te maken van het koloniale verleden, ontsnapten voormalige grootmachten aan de ‘ethische imperatief’ die gepaard ging met erkenning – en aan de bijbehorende eisen voor excuses.²⁷⁴

De koloniale amnesie stelde België in staat een alternatief verhaal te construeren. In naam van de EG was het namelijk makkelijker om als voormalig koloniale macht te blijven samenwerken met voormalige kolonies. Op die manier was het mogelijk de herinneringen te ‘deterritorialiseren’, aangezien de EG een heel ander verhaal belichaamde. Vrede, democratie, economische vooruitgang, ontwikkeling, mensenrechten en de rechtsstaat stonden hier immers centraal. Dit waren echter niet de waarden waar de lidstaten de kolonies mee hadden geconfronteerd. Het beeld van de EG als een voorbode van democratie botste met de aard van de Europese Gemeenschappen, die waren opgericht als technocratische beleidsorganen met een heel ander doel.²⁷⁵ Niettemin was het mogelijk om de dekolonisatie volledig in overeenstemming te brengen met een verhaal van vooruitgang en modernisering, dat zijn oorsprong kennelijk terugvond in Europa. Op die manier kreeg een voormalige koloniale grootmacht het voor elkaar zich terug te trekken in een Europees project dat niet als een koloniale onderneming werd herdacht. Tezamen was deze oefening van politieke amnesie immers veel gemakkelijker.²⁷⁶ Verder trachtte Europa zich vanaf de jaren 1960 te positioneren als een ‘gelijkwaardige’ partner van de Derde Wereld. In 1972, tijdens de slotzitting van

²⁷¹ ‘Maurice Dewulf’, *ODIS*, 12 april 2017 (http://www.odis.be/lnk/PS_3387). Geraadpleegd op 26 mei 2019.

²⁷² LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), *Nota van Mr. Dewulf*, [1967].

²⁷³ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 21 maart 1962*, 896.

²⁷⁴ PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 555.

²⁷⁵ *Ibidem*, 554-556.

²⁷⁶ NICOLAÏDIS, ‘Southern barbarians’, 287.

het gezamenlijke Belgisch-Peruviaanse Comité rond ontwikkelingssamenwerking, sprak staatssecretaris van ontwikkelingssamenwerking Lucien Harmegnies (BSP) daarbij van “een nieuw tijdperk voor de mensheid”. Met zijn discours duidde hij op een discontinuïteit en gaf hij aan dat de Belgische aandacht niet meer exclusief uitging naar de voormalige kolonies.²⁷⁷

De verslechtering van de relaties met Congo in de tweede helft van de jaren 1960 vergemakkelijkte het voor België om nieuwe partnerschappen aan te gaan. Driekwart van de Belgische hulp had zich voordien geconcentreerd op de voormalige kolonies.²⁷⁸ De wrevel die uiteindelijk ontstond tussen deze twee landen had te maken met het feit dat Congo vanaf 1966, politiek gezien, veranderde. Hoewel de Belgische staat hier niet meer politiek geëngageerd was, waren er nog steeds belangrijke Belgische belangen. Het conflict startte op het einde van datzelfde jaar wegens de nationalisatie van de *Union Minière du Haut Katanga*, het grootste mijnbouwbedrijf van het land. De vervanging van de Belgische reus in de winning van erts door het nieuwe bedrijf *Gécomin*, lokte een opstand uit van de ‘witte huursoldaten’ van het Congolese Nationale leger, onder meer geleid door de Belg Jean Schramme. Mobutu verdacht de westerse machten – en dan vooral de Belgen – ervan deze rebellie te hebben aangemoedigd, met als gevolg dat hij uiteindelijk diende af te treden. Niet toevallig was het rond deze periode dat de Belgische buitenlandse politiek richting Congo zich begon te heroriënteren. De Belgische regering leek te beseffen dat de Belgische inmenging gevaarlijke gevolgen kon hebben. Naast de verruiming van de geografische basis van het ontwikkelingsbeleid, nam België ook een meer ‘gebalanceerd’ Afrikaans beleid aan, dat minder gericht was op de voormalige kolonie.²⁷⁹

Hoewel in het midden van de jaren 1960 tijdens de regering-Lefèvre de oproep was gekomen uit christendemocratische hoek om het postkoloniaal kader van de hulpverlening te doorbreken, bleef Congo een belangrijke plaats innemen. Door akkoorden te sluiten met andere landen dan degene die vroeger onder Belgisch beheer hadden gestaan, trachtten de christendemocraten slechts de idee te vermijden dat het de problemen in de voormalige kolonies zelf moest oplossen. De hulp aan Congo verminderen was nog niet aan de orde, omwille van het geheel van banden en belangen met het land. Geen enkel andere natie dan België was volgens de overheid in een betere positie om Congo te helpen.²⁸⁰ Met betrekking tot de Belgische houding, die zich uitte in vijandigheid tegenover

²⁷⁷ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Peru*, 17.224, Toespraak van Lucien Harmegnies tijdens de slotzitting van het gezamenlijke Belgisch-Peruviaanse Comité, 22 juni 1972.

²⁷⁸ DEVELTERE en MICHEL, *Een kroniek van een halve eeuw Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 23.

²⁷⁹ VANTHEMSCHE, *La Belgique et le Congo*, 259-272.

²⁸⁰ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(2), België's politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965.

buitenlandse aanwezigheid, was er dan ook nog steeds een continuïteit te bemerken. Er waren immers nog Belgische economische belangen in Congo die de regering trachtte te beschermen.²⁸¹

Niettemin is het te kort door de bocht om te stellen dat de bezorgdheid van de regering enkel uitging naar de veiligstelling van de Belgische economische belangen. De financiële en economische belangen die het land in Congo had, waren inderdaad belangrijk, maar het was op zich geen doorslaggevende factor voor de verandering in de Belgische houding. Het aandeel van Congo in het bruto nationaal product bedroeg slechts vijf procent en ook de uitvoer naar Congo vertegenwoordigde vijf procent van de totale export. Hoewel de financiële problemen van de grote bedrijven in Congo de Belgische economie een 'zware klap' hadden toegediend, was dit niet catastrofaal.²⁸² Een belangrijke factor voor de verminderde aandacht aan Congo was eerder de houding van de voormalige kolonie tegenover de Belgische aanwezigheid. Hoewel Congo meer dan de helft van de totale Belgische bilaterale hulp kreeg, zorgde deze houding ervoor dat de Belgische actie hier het minst effectief was. De verslechtering van de relaties maakte dat de organisatie moeizaam verliep en de technische samenwerking niet adequaat genoeg was²⁸³, met als gevolg dat politici zich vragen stelden bij de inspanningen die België in de Republiek leverde.²⁸⁴ Lahaye (Liberale Partij), bijvoorbeeld, vroeg zich af of België niet de voorkeur moest geven aan landen die "erkentelijk" waren voor hetgeen het deed en die de landgenoten niet ter plaatse vermoordden. "Zouden wij niet beter de landen van Zuid-Amerika helpen, waar nog zoveel te doen is?", vroeg hij zich in juli 1968 af in de Senaat.²⁸⁵

De verslechtering van de Belgisch-Congolese betrekkingen en de vermindering van de Belgische hulp aan Congo die hieruit voortvloeide, had ook een duidelijke weerslag op de globale Belgische ontwikkelingshulp. De reden hiervoor was dat de post 'geherinvesteerde winsten' wegviel. Door de nationalisatie van de *Union Minière*, was het immers niet meer mogelijk om de winsten van deze onderneming te gaan investeren.²⁸⁶ Niettemin ging de Belgische privésector vanaf 1968 veel meer aandacht besteden aan handel met andere landen, mede omwille van de gedaalde aantrekkelijkheid van Congo als investeringspartner. De voormalige kolonie bleef nochtans lange tijd een belangrijke plaats innemen.²⁸⁷

Ondanks de verslechterde relaties, groeide in 1968 geleidelijk een nieuw partnerschap met Congo, dat niet langer de sporen droeg van het koloniale verleden. De twee staten tekenden de Algemene Overeenkomst met betrekking tot technische en wetenschappelijke samenwerking,

²⁸¹ VAN KEMSEKE, *België in de Veiligheidsraad*, 55.

²⁸² EYSKENS en SMITS, *Gaston Eyskens*, 558.

²⁸³ RENARD en VLEUGELS, *Ontwikkelingshulp in theorie en praktijk*, 61.

²⁸⁴ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 januari 1969*, 397-436.

²⁸⁵ *Idem, sessie van 11 juli 1968*, 397.

²⁸⁶ RENARD en VLEUGELS, *Idem*, 59.

²⁸⁷ MICHEL, '50 jaar Belgisch-Congolese samenwerking', 16.

waardoor de Belgische hulp aan Congo voortaan de vorm aannam van een project, gericht op specifieke acties.²⁸⁸ Het stijgende budget voor Congo, zoals weergegeven in het rapport over de technische samenwerking van 1970, duidt op de duurzaamheid van de Belgische technische bijstand, ondanks de moeilijkheden op politiek vlak.²⁸⁹ Deze continuïteit in samenwerking, onafhankelijk van de verslechtering van de betrekkingen, toont daarbij het belang aan dat België en Congo hechtten aan de technische samenwerking.

Toch verstoorde vanaf 1973 weer een nieuw element de normalisatie tussen België en Congo, wat de overheid ervan overtuigde om het Belgische gezichtsveld nu werkelijk te gaan verbreden. Mobutu keurde toen immers het beleid van 'zaïranisatie' goed, wat resulteerde in een radicalere politiek. Het gevolg hiervan was dat Congo de ondernemingen onder controle van het buitenland verder nationaliseerde, waardoor het de Belgisch-Congolese betrekkingen en dus ook de gehele Belgische ontwikkelingssamenwerking automatisch beïnvloedde.²⁹⁰ De aanhoudende oriëntatie van de Belgische ontwikkelingshulp op Congo toonde opnieuw aan dat, in geval van crisis of verslechtering van de onderlinge betrekkingen, er een grote instabiliteit teweeg werd gebracht voor de hele Belgische ontwikkelingssamenwerking. In de jaren 1970 kromp de Belgische economische aanwezigheid ten slotte, tot het daar niet veel meer vertegenwoordigde en België meer kon investeren in andere derdewereldlanden.²⁹¹

De ontwikkelingshulp die België aanleverde na de dekolonisatie, had voornamelijk betrekking op educatieve hulp en vanaf de jaren 1970 in toenemende mate industriële en infrastructurele projecten. Hoewel het vóór de dekolonisatie ook aandacht had geschonken aan onderwijs, gingen Belgische ambtenaren pas vanaf de jaren 1970 deze hulp in de richting sturen die derdewereldlanden het meeste ten goede kwam. Steeds meer kwam de nadruk te liggen op technische scholen en op universitaire studies die de economie en de bevolking van het derdewereldland bevoordeelde. Tegenover de jaren 1960 ging er daarbij ook meer aandacht naar de oprichting van kleine en middelgrote ondernemingen die zorgden voor een beter transportnetwerk en de ontsluiting van verschillende gebieden voor industriële en commerciële activiteiten.²⁹²

Een 'derdewereld-bewustzijn' lag mede aan de basis van de meervoudige oriëntatie van de Belgische ontwikkelingshulp. Dit bewustzijn was een politieke en culturele trend die de West-Europese staten met een bijzondere intensiteit trof, mede vanwege het sterke contrast dat het vertoonde met de

²⁸⁸ MICHEL, '50 jaar Belgisch-Congolese samenwerking', 16.

²⁸⁹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek van Congo (1970)*, 18.808/I, Rapport over de technische samenwerking tussen België en Congo, 1970.

²⁹⁰ VANTHEMSCHE, *La Belgique et le Congo*, 272.

²⁹¹ Ibidem, 278.

²⁹² BORGHS, *De Evolutie in het Belgische Ontwikkelingsdenken*, 88-95.

dominante cultuur van het koloniale en postkoloniale tijdperk. Vooral door het sociale activisme van de 1968-bewegingen werd het een wijdverspreide gevoeligheid onder Europese burgers en politieke leiders.²⁹³ Het maatschappelijk middenveld beseftte daarbij dat het zich diende te positioneren in een postkoloniale consumptiemaatschappij, waardoor er bijvoorbeeld in toenemende mate aandacht kwam voor *fair trade*.²⁹⁴ Zowel binnenlandse als buitenlandse druk zorgde voor een verandering in discours. In België was dit bewustzijn vooral duidelijk in de betogen van de christendemocraten. Toch is het opvallend dat ook de Socialistische Partij hetzelfde discours overnam vanaf het begin van de jaren 1970.²⁹⁵ Niet toevallig kwamen de Belgische ministers van ontwikkelingssamenwerking op dat moment meestal uit de BSP. Naast de BSP waren het echter vooral de christendemocraten die grotendeels verantwoordelijk waren voor de vormgeving van de Belgische identiteit, aangezien zij vrijwel onafgebroken deelnamen aan de regering. Dit uitte zich dan ook duidelijk in hun discours in het kader van de toekomst van multilaterale samenwerking:

*“C’est à présent à la dimension du monde que ce droit de justice sociale est appelé à étendre son rayonnement si l’on veut réduire l’écart entre les nations riches et les nations pauvres et forger une civilisation fondée sur la solidarité universelle.”*²⁹⁶

Dit discours over universele solidariteit ontstond niet enkel omwille van binnenlandse en externe druk, maar bovendien ook – en vooral – omdat het bijdroeg aan de perceptie van de natie als een internationale actor, begiftigd met een origineel en liberaal karakter. Aan het einde van de jaren 1960 stond België, en de Europese Gemeenschap *as such*, model als internationale speler ten dienste van ontwikkelingssamenwerking.²⁹⁷ Deze ethische buitenlandse politiek bood een gevoel van eigen identiteit, doel en zelfvertrouwen, wat precies was waar België in de jaren 1970 naar op zoek was. Toch was er nog steeds geen directe link tussen mensenrechten en ontwikkeling. Maurice Dewulf (CVP), bijvoorbeeld, legde eerder de focus op “een elementaire eis van menselijke waardigheid en van sociale rechtvaardigheid”. Hoewel er niet meteen een associatie was met mensenrechten, zou de Belgische ontwikkelingssamenwerking volgens hem toch niet zomaar een continuïteit zijn. Naar zijn mening was er immers een nieuwe fase voor het Belgische ontwikkelingsbeleid aangebroken:

²⁹³ GARAVINI, *After Empires*, 98-121.

²⁹⁴ VAN DAM, ‘Moralizing postcolonial consumer society’, 224.

²⁹⁵ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Peru*, 17.224, Toespraak van meneer de minister tijdens de slotzitting van het gezamenlijke Belgisch-Peruviaanse Comité, 22 juni 1972; HARMEGNIES, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 maart 1972*, 435.

²⁹⁶ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(2), Regeringsprogramma voor het beleid inzake ontwikkelingscoöperatie, 1967.

²⁹⁷ HUBER, ‘Dialogue avec le Tiers Monde’, 21.

“het nastreven van het ‘algemeen welzijn’ heeft zijn juiste betekenis en nieuwe dimensie gekregen in het fundamenteel objectief van het universele algemeen welzijn”.²⁹⁸

Ook de Derde Wereld speelde dus een belangrijke rol in deze zoektocht naar een postkoloniale (Europese) identiteit. Europese staten die weg wilden van hun koloniale identiteit zagen de Derde Wereld niet meer als een bedreiging, maar eerder als een bondgenoot in de strijd om zich van hun voormalig koloniale karakter te verlossen. Op het einde van de jaren 1960 zagen deze staten de Derde Wereld meer bepaald als de ‘Ander’ die hen kon helpen in de zoektocht naar een nieuwe identiteit. Dit luidde dan ook het einde in van de Europese notie van universalisme.²⁹⁹ De “universaliteit van de mensheid”, zoals tot dan toe verkondigd, maakte plaats voor een verwijzing naar meerdere culturen, wat ook zichtbaar was in het Belgische discours.³⁰⁰ Ook voor de Belgische identiteit, of beter gezegd ‘het Belgische imago’, waren derdewereldlanden van belang. Hoewel in het publieke discours eerder de focus lag op ongelijkheid die volgens Dewulf (CVP) zorgde voor “een onduidelbare wereldsituatie waaraan dwingend en gemeenschappelijk moet worden verholpen”, valt er in een vertrouwelijke nota van een Belgische ambtenaar in Peru iets heel anders te lezen: “il a paru intéressant, à la lumière de certaines expériences récentes, de faire le point de ‘l’action’ belge dans ce domaine étant donné les conséquences qu’elle a sur l’image de marque et sur la crédibilité de la Belgique”.³⁰¹ Omwille van de Belgische voorkeur voor ontwikkelingshulp aan Congo, heerste er in het politieke discours dan ook angst voor beschuldigingen van neokolonialistische motieven aan het Belgische adres.³⁰² Volgens de regering kon een meer gedifferentieerd ontwikkelingsbeleid in de Derde Wereld deze beschuldigingen voorkomen en de Belgische geloofwaardigheid bijgevolg hoog houden.³⁰³

Niettemin lagen ook andere motivaties aan de basis van de zoektocht naar nieuwe samenwerkingsverbanden. Ten eerste speelden nieuwe afzetmogelijkheden een belangrijke rol in de

²⁹⁸ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), *Nota van Mr. Dewulf*, [1967].

²⁹⁹ TÄNGERSTAD, “The Third World” as an Element in the Collective Construction of a Post-Colonial European Identity’, 192-193.

³⁰⁰ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(3), Nota over het probleem ‘Westen – Derde Wereld’ voor de oprichting van een internationale vereniging voor een universele ontwikkeling voor een beschaving in solidariteit, juli 1964; VANHAEGENDOREN, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 25 februari 1970*, 855.

³⁰¹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), *Nota van Mr. Dewulf*, [1967]; BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Peru*, 17.224, Vertrouwelijke nota met als onderwerp ontwikkelingssamenwerking en buitenlandse politiek van België, [Guy Cudell], 5 juli 1973.

³⁰² BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/I, Toespraak van de Belgische koning tijdens het koningsbezoek aan Congo, 18 juni 1970.

³⁰³ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(2), Regeringsprogramma voor het beleid inzake ontwikkelingscoöperatie, 1967.

Belgische keuze.³⁰⁴ In het Belgische regeringsprogramma van 1967 werd de economische motivatie zo op de volgende manier verwoord:

*“Pays occidentaux devront continuer de trouver à l’avenir dans ces marchés une source importante de capitaux. Il importe, dès lors, de rechercher et de mettre au point les conditions favorables à l’élargissement de ce mode de financement.”*³⁰⁵

Toch kreeg deze drijfveer heel wat kritiek binnen de Belgische politiek. Zelfs de Belgische koning, Boudewijn, was van mening dat er zich dringend een nieuw type relatie met derdewereldlanden opdrong. Tijdens een bezoek aan Congo benadrukte hij in zijn discours dat economische belangen nog steeds belangrijk waren, maar dan binnen de grenzen en kaders die de belangen van minder bevoorrechte naties oplegden. Tijdens zijn toespraak verwees hij tegelijkertijd naar een nieuwe “historische missie” voor België, waarmee hij de aandacht wilde vestigen op een discontinuïteit.³⁰⁶ Ook Coppieters (VU) benadrukte dat een nieuw ontwikkelingsbeleid niet alleen moest voldoen aan het criterium van de hoogst mogelijke economische groei, maar dat het in de eerste plaats moest beantwoorden aan de sociale doelmatigheid. Dit was volgens hem tot nog toe niet het geval geweest. Eveneens Kevers (PSC) viel hem hierin bij door te beargumenteren dat het beleid vooral gericht moest zijn op de algemene ontwikkeling van de mens en niet alleen op enkele strategische punten.³⁰⁷ Ondanks de consensus in het publieke discours dat een nieuw ontwikkelingsbeleid ook de belangen van het derdewereldland ten goede moest komen, kwam er geen kritiek op de volgende woorden van de Belgische minister van Ontwikkelingssamenwerking Guy Cudell (PSB). In de volgende nota van 1973 over ontwikkelingssamenwerking gaf hij zo aan dat nieuwe relaties België in staat zouden stellen zijn autonoom optreden op het internationale toneel terug te winnen:

*“La coopération au développement est, avec l’octroi de crédits d’Etat à Etat, une des armes la plus efficace et tangible de l’action politique belge à l’étranger. Quant à l’action ‘culturelle’, l’on sait que la médiocrité des crédits alloués à cette fin et l’extrême complication administrative qui préside en Belgique à la manifestation de la culture belge à l’étranger en réduit forcément son impact et son rôle.”*³⁰⁸

³⁰⁴ GARAVINI, *After Empires*, 123.

³⁰⁵ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(2), Regeringsprogramma voor het beleid inzake ontwikkelingscoöperatie, 1967.

³⁰⁶ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/I, Toespraak van de Belgische koning tijdens het koningsbezoek aan Congo, 18 juni 1970.

³⁰⁷ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 7 juni 1973*, 1304-1311.

³⁰⁸ BRUSSEL, AMZ/DA, *Dossier ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Peru*, 17.224, Vertrouwelijke nota met als onderwerp ontwikkelingssamenwerking en buitenlandse politiek van België, [Guy Cudell], 5 juli 1973.

Hoewel België afstand had gedaan van de koloniale praktijken, toont bovenstaand citaat dat het koloniale discours niet volledig verdwenen was. Met ontwikkelingssamenwerking hoopte de natie klaarblijkelijk nog steeds invloed uit te oefenen buiten de eigen natie en schonk het aandacht aan buitenlandse 'culturele acties', waarmee het aanstuurde op ongelijke machtsverhoudingen. Hoewel het publieke discours anders beweerde, tonen interne nota's en correspondentie aan dat de zogenaamde humanitaire overwegingen niet primeerden. In een verslag over het Belgische ontwikkelingsbeleid van 1965 valt bijvoorbeeld te lezen dat het zeker "in het Belgische belang is om in een groot aantal landen aanwezig te zijn, aangezien ontwikkelingssamenwerking een van de componenten is van de invloed van België in de wereld".³⁰⁹ Zelfs op het internationale toneel riep België zes jaar later met dezelfde motivatie op om gediversifieerder om te gaan met hulpverspreiding: 'Western Europe must understand that one of its chances of upholding its influence (and even to ensure the survival of Western civilization) lies in helping Latin America'.³¹⁰ Het discours geeft zo een duidelijke continuïteit weer. Klaarblijkelijk functioneerde het humanitaire argument voor de christendemocratische regering als 'dekmantel' voor een *hidden agenda*: het Belgische aanzien in stand houden en invloed behouden in de wereld.

Hoewel de overheid in het interne discours de indruk wekte dat ontwikkelingssamenwerking een manier was om te vermijden dat België zich zou 'provincialiseren', was herkolonisering uiteraard niet aan de orde. In het werkprogramma voor de legislatuur van 1965 tot 1969 lag bijvoorbeeld de focus op de noodzaak om te vermijden dat Belgische hulpprogramma's de afhankelijkheid van 'ontwikkelingslanden' zouden vergroten.³¹¹ Daarnaast wilde het land door samenwerkingsverbanden aan te gaan met andere landen in Afrika en Latijns-Amerika net af van het verwijt een neokoloniale politiek te voeren in de voormalige kolonies.³¹² Het Belgische ontwikkelingsbeleid leunde niettemin nog sterk aan bij de noden van de dekolonisatie, zowel met betrekking tot geografische spreiding als tot aangewende hulpmiddelen. Zelfs vandaag, een halve eeuw na de dekolonisatie, zitten de koloniale banden nog steeds verankerd in ons ontwikkelingsbeleid.³¹³ De kritiek van Belgische politici op de grote aandacht die naar Congo bleef gaan, was verder aanzienlijk. Dewulf bemerkte ten eerste dat het Belgisch ontwikkelingsbeleid uitsluitend afgestemd was op technische bijstand en ten tweede dat meer dan de helft van de Belgische technici gewezen koloniale ambtenaren waren. Volgens zijn

³⁰⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(1), Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid van de Commissie voor de Betrekkingen met de Ontwikkelingslanden, 1 december 1965.

³¹⁰ *Official Report of Debates of the Consultative Assembly*, Raad van Europa (ed.), 3 (2), 20-28 januari 1971, 1036.

³¹¹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(2), België's politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965.

³¹² *Idem*, 156(1), Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid van de Commissie voor de Betrekkingen met de Ontwikkelingslanden, 1 december 1965.

³¹³ DAUVILLE, 'Verkiezingen cruciaal voor ontwikkelingssamenwerking', 13-17.

bronnen bedroeg de jaarlijkse vervanging van het samenwerkingspersoneel, uitgezonden onder de verantwoordelijkheid van de Dienst voor Ontwikkelingssamenwerking, slechts 10%. Een nieuw plan voor de ontwikkelingssamenwerking was volgens hem dan ook zeer prioritair.³¹⁴

Een keuze met betrekking tot geografische spreiding van de Belgische hulp drong zich op, aangezien België een klein land is en niet overal in de wereld aanwezig kon zijn. Het werkprogramma van ontwikkelingssamenwerking voor de tweede helft van de jaren 1960 geeft een zicht op welke factoren meespeelden in de Belgische landenkeuzes. Ten eerste ging de aandacht uit naar staten waar christendemocratische partijen een grote rol speelden en die zelf reeds moeite hadden gedaan om ‘onderontwikkeling’ te bestrijden, zoals in Chili. Ten tweede waren er bijzondere situaties zoals bijvoorbeeld de aanwezigheid in Congo, omwille van morele, politieke en economische verplichtingen. Ten slotte hield de Belgische regering ook rekening met redenen van “internationale moraliteit”, de graad van ernst waarmee de regering van het “ontwikkelingsland” de zaken aanpakte, het geheel van voorwaarden waarin het Belgisch hulppersoneel kon werken en wie een interessante handelspartner was.³¹⁵ Hoewel het land zich definieerde als een pionier met betrekking tot humanitarisme, speelden klaarblijkelijk heel wat andere factoren mee in de beslissing waar België precies hulp zou bieden. Internationale rechtvaardigheid en menselijke solidariteit alleen waren geen doorslaggevende principes.

In het publieke discours wekten Belgische politici echter wel de indruk dat de fundamentele reden voor de inspanningen grotendeels te maken had met de plicht om bij te dragen aan de totstandkoming van internationale sociale rechtvaardigheid.³¹⁶ Voor minister van Ontwikkelingssamenwerking Lucien Harmegnies (BSP), “la coopération est, avant tout, [une] oeuvre humaine. Elle est, avant tout, [une] manifestation de solidarité, de solidarité au niveau mondial.”³¹⁷ Hoewel de hulp zeker had bijgedragen tot groeipercentages van de arme landeneconomieën³¹⁸ en de humanitaire identiteit op die manier voedde, was de actie eerder gerechtvaardigd geweest door overwegingen van pragmatische aard:

“Dans certains cas, nous nous sommes décidés à intervenir en raison de demandes pressantes formulées par l’un ou l’autre pays et appuyées par nos représentants diplomatiques. [...] Il est arrivé

³¹⁴ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), *Nota van Mr. Dewulf*, [1967].

³¹⁵ Idem, 163(2), België’s politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965.

³¹⁶ BRASSEUR, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 4 maart 1965*, 875; LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 1604, Toespraak van Pierre Harmel voor de 13de sessie van de Algemene Vergadering van de VN in New York, 7 oktober 1966.

³¹⁷ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Peru*, 17.224, Toespraak van meneer de minister tijdens de slotzitting van het gezamenlijke Belgisch-Peruviaanse Comité, 22 juni 1972.

³¹⁸ BORGHS, *De Evolutie in het Belgische Ontwikkelingsdenken*, 95.

*que des raisons d'ordre à la fois politique et économique déterminent plus particulièrement notre choix.*³¹⁹

Bij de verdeling van de Belgische bilaterale hulp vierden improvisatie en economisch eigenbelang nog steeds hoogtij, ondanks alle beloften en verklaringen. Relaties met derdewereldlanden waren in de eerste plaats gebaseerd op economische berekeningen en internationale politieke en militaire bondgenootschappen.³²⁰ Een 'reële' bekommernis om de ontwikkeling van de Derde Wereld was daarom ook betwistbaar. Marokko, bijvoorbeeld, was volgens de Belgische regering vooral van belang wegens zijn strategische ligging en zijn historische en economische gebondenheid met het Westen. De regering moedigde eveneens het Europa van de Zes³²¹ aan om de samenwerking met Marokko te harmoniseren en uit te breiden. Het argument hiervoor was dat, politiek gezien, het van belang was dat een sociaal ontwikkelende en economisch groeiende bevolking nodig was voor de stabiliteit bij de westelijke toegang tot de Middellandse Zee.³²² De coöperatieve acties in Noord-Afrika zorgden ervoor dat België zich vervolgens ook wendde tot Algerije. Hoewel België een positieve houding had aangenomen ten aanzien van Euro-Arabische problemen en de mediterrane wereld, blijkt uit het discours dat handelsbetrekkingen een belangrijker stimulans waren voor het samenwerkingsverband.³²³ België besloot immers de samenwerking met Algerije te verminderen, aangezien het "geen uitbreiding van ons belangstellingsveld meer" was.³²⁴

Hoewel België er duidelijk in slaagde zich te distantiëren van het koloniale verleden, bleef het Belgische samenwerkingsbeleid zeer rigide.³²⁵ Het humanitaire imago dat het land opbouwde stond in scherp contrast met de werkelijke drijfveren voor de Belgische acties. Terwijl België zich op het internationale toneel wel kon voordoen als verdediger van menselijke waardigheid en sociale rechtvaardigheid, toont het discours niettemin aan dat projecten die België politieke of economische voordelen boden, de voorkeur genoten.³²⁶ Door naar buiten toe vooral de focus te leggen op de bezorgdheid naar de algemene ontwikkeling van de mens, was het mogelijk zich als voormalige

³¹⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(1), Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid van de Commissie voor de Betrekkingen met de Ontwikkelingslanden, 1 december 1965.

³²⁰ RENARD en VLEUGELS, *Ontwikkelingshulp in theorie en praktijk*, 127.

³²¹ De zes oprichtende lidstaten van de Europese Gemeenschappen: België, Frankrijk, Italië, Luxemburg, Nederland en West-Duitsland.

³²² BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Ontwikkelingssamenwerking (1969-1973) Marokko*, 17.205/1, Besprekingspunten over Marokko voor het onderhoud met de heer baron R. D'Anethan, ambassadeur van België in Rabat, 28 oktober 1971.

³²³ Idem, *Dossier Ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Algerije*, 17.202/1, Rapport aan meneer de minister van Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking over de missie uitgevoerd in Algerije, G. Levecq, 18-28 juni 1974.

³²⁴ Idem, Nota van de heer minister betreft de Belgisch-Algerijnse gemengde commissie inzake ontwikkelingssamenwerking, J.R. Vanden Bloock, 29 november 1974.

³²⁵ DAUVILLE, 'Verkiezingen cruciaal voor ontwikkelingssamenwerking', 16.

³²⁶ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Ontwikkelingssamenwerking (1972-1974) Peru*, 17.224, Vertrouwelijke nota met als onderwerp ontwikkelingssamenwerking en buitenlandse politiek van België, [Guy Cudell], 5 juli 1973.

koloniale grootmacht alsnog te richten op strategische punten.³²⁷ Het is plausibel dat de focus op de 'humanitaire identiteit' de Derde Wereld op die manier blind maakte voor het voordien koloniale imago van de natie.

3.2 Christelijke wortels

De afgelopen twee eeuwen is humanitarisme steeds sterk verbonden geweest met religieuze verplichtingen. Vooral in negentiende-eeuwse West-Europese staten speelde het christendom een grote rol. Er heerste hier namelijk een gevoel van morele superioriteit en de overtuiging dat het christendom en de westerse moderniteit actoren van beschaving waren.³²⁸ Niettemin deelden ook hindoeïsme, jodendom, boeddhisme, confucianisme en islam een universeel gevoel van waardigheid van het menselijk leven en van een plicht van verantwoord gedrag voor degenen die lijden. Toch zagen Europese staten dit eerder als kenmerken van het christendom.³²⁹ Ook de Belgische mensenrechtengeschiedenis was, volgens Belgische ambtenaren, conform die logica, verbonden met een christelijk ideaal.³³⁰

Hoewel de associatie tussen het christendom enerzijds en mensenrechten en ontwikkeling anderzijds een evolutie gekend heeft, heeft het Europese denken op lange termijn hier veel inspiratie uitgehaald.³³¹ Het christelijk concept van verzoening is een cruciaal kenmerk van ontwikkeling: het bevat een fundamentele herinnering aan de religieuze wortels van de plicht om te helpen.³³² Daarbij waren de christelijke opvattingen over menselijke waardigheid ook in de latere decennia van de twintigste eeuw niet volledig verdwenen. Religieuze denkers en ideeën speelden namelijk een belangrijke rol bij het ontstaan van waardigheid als een centraal concept in het mensenrechtendiscours. Door de menselijke waardigheid in te roepen, paste de Kerk de mensenrechten aan aan een in essentie conservatief discours.³³³ Een late uiting van het Europese imperialistische discours lokte dan ook een conservatieve revolutie uit. Het begrip 'beschaving' kwam

³²⁷ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(3), Memorandum over het probleem "Westen – Derde Wereld" voor de oprichting van een internationale vereniging voor een universele ontwikkeling in een beschaving in solidariteit, juli 1964; LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1) Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, 24 september 1965; KEVERS, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 7 juni 1973*, 1304-1311.

³²⁸ BARNETT, *Empire of Humanity*, 9-18.

³²⁹ BETHENCOURT, 'Humankind', 29.

³³⁰ LEUVEN, KADOC, *Archief Jan de Meyer*, 55, Verslag van de Belgische delegatie op de Internationale Conferentie van de rechten van de mens in Teheran, 29 april 1968.

³³¹ MOYN, *Christian human rights*, 6.

³³² KARAGIANNIS, *Avoiding Responsibility*, 8.

³³³ BRIER, 'From Emancipation to Transcendence?', 133-135.

door het nazisme en daarna de Koude Oorlog steeds verder te staan van een ‘christelijk’ ‘West-Europa’. Daarom stelden conservatieven op het einde van de twintigste eeuw dan ook een ‘herstel’ van de christenheid voor. Voor een invloedrijke minderheid van reactionaire christelijke personalisten impliceerde dit de introductie van internationaal recht op basis van natuurlijke rechten om de sacralisatie van de natiestaat tegen te gaan.³³⁴

In de jaren 1960 maakten Belgische politici echter nog geen verbinding tussen ontwikkeling en mensenrechten, maar stond eerder menselijke solidariteit centraal in het discours met betrekking tot hulp. In een verslag uit 1965 over de Belgische ontwikkelingssamenwerking stond zo: “en premier lieu, la coopération au développement trouve son fondement dans la solidarité humaine”.³³⁵ Christenen hadden, volgens minister van Ontwikkelingssamenwerking Scheyven (PSC), een morele verantwoordelijkheid om arme landen te helpen.³³⁶ Daarbij was het volgens het christendemocratische discours aangewezen inspiratie te halen uit de Encyclieken ‘Pacem in Terris’ en ‘Mater et Magistra’, aangezien “christelijke volkeren” de “ontwikkelde volkeren” waren.³³⁷ Ook eerder in de jaren 1960 dook “de plicht” van menselijke waardigheid en van sociale rechtvaardigheid regelmatig op in het Belgische discours. August De Schryver, voormalig (en laatste) minister van Belgisch Congo en Ruanda-Urundi, was een christendemocratische politicus die doorheen zijn hele loopbaan gedreven was vanuit een maatschappelijke en religieuze inspiratie. Naast zijn engagement in derdewereldverenigingen en ontwikkelingsorganisaties nam hij ook verantwoordelijke functies op in de katholieke vredesbeweging Pax Christi.³³⁸ De nadruk die hij legde op de betekenis van de mens en de menselijke plicht binnen ontwikkelingssamenwerking verwees volgens hem naar de essentie van een christelijke levenshouding in de wereld.³³⁹ Een laatste opflakking in het christendemocratische discours van dit verband tussen menselijke waardigheid en “een taak”, “een verplichting” of een “elementaire eis” is ten slotte terug te vinden rond het midden van de jaren 1960.³⁴⁰

³³⁴ DURANTI, *The Conservative Human Rights Revolution*, 335.

³³⁵ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(1), Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, 1 december 1965.

³³⁶ DESCHAMPS, ‘Penser l’aide aux pays en voie de développement dans la Belgique coloniale des années 1950’, 287.

³³⁷ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(2), België’s politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965.

³³⁸ KWANTEN, ‘August-Edmond De Schryver, Minister van Staat (1898-1991)’, *Vlaamse Stam* (<https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/AEDSbiografie.pdf>). Geraadpleegd op 15 april 2019.

³³⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(4), Documentatie inzake ontwikkelingssamenwerking: ‘Pax Christi, Pax Demochristi, Pax Belgica’, [1964].

³⁴⁰ Idem, Samenwerkingspolitiek met ontwikkelingslanden, [1964]; Idem, België’s politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965; Idem, 163(1), Nota van Mr. Dewulf, [1967]; BRASSEUR, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 4 maart 1965*, 875.

Een belangrijke rol in het discours kenden Belgische politici – en dan voornamelijk de christendemocraten zelf – ook toe aan de ‘christendemocratie’ als politieke stroming. In de jaren 1960, als gevolg van Europese integratie, kregen niet alleen de socialisten, maar ook de christendemocraten bovendien meer aandacht voor nieuwe mondiale problemen met in het bijzonder de ontwikkelingsproblematiek.³⁴¹ Binnen de politiek heerste het geloof dat de CVP een grote rol had gespeeld in de ontwikkeling van een ‘authentiek’ Belgisch ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, dat minder verbonden was met de specifieke dekolonisatieproblematiek. Maurice Dewulf (CVP), die actief was in de Tweede Commissie van de VN en belast met het mondiale ontwikkelingsbeleid, legde niet alleen de nadruk op de bijdrage van de CVP aan “het keerpunt” in het Belgisch ontwikkelingsbeleid. Eveneens andere “christelijken” zoals “christelijke sociale en caritatieve organisaties” die baanbrekend werk verrichtten, waren hiervoor, volgens hem, van belang geweest.³⁴² Ook buiten de eigen natie heerste er veel vertrouwen in de christendemocratische stroming. Met betrekking tot de geografische spreiding van ontwikkelingshulp was België, volgens het werkprogramma voor de tweede helft van 1960, geneigd om eerst de aandacht te richten op christendemocratiën in de wereld. Belgische politici, en dan vooral de christendemocraten, gingen er immers rechtstreeks van uit dat deze staten reeds pogingen hadden gedaan om de onderontwikkeling tegemoet te treden, vanuit een christelijke plicht.³⁴³

Tegen het einde van de jaren 1960 dwong de ‘dood van christelijk Europa’ echter tot een volledige heruitvinding van de betekenis van de mensenrechten en de drijfveren van ontwikkelingssamenwerking. Het christelijk personalisme verdween meer en meer naar de periferie, met als resultaat dat mensenrechten een ‘doctrine’ van links werden.³⁴⁴ Missionarissen verloren aanzienlijk terrein ten nadele van ontwikkelingsdeskundigen die hun acties verklaarden vanuit liefde voor de mensheid, eerder dan voor God.³⁴⁵ De idee van de eenheid van het menselijk gezin, bracht zelfs de christendemocratische partij er nu toe te pleiten voor de universalisering en globalisering “van wat echt menselijk is”.³⁴⁶ Daarnaast maakte staatssecretaris van Ontwikkelingssamenwerking Lucien Harmegnies (PSB) duidelijk dat hij weg wilde van religieuze drijfveren, aangezien “une ère

³⁴¹ VAN KEMSEKE, *Towards an Era of Development*, 12.

³⁴² LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), Nota van Mr. Dewulf, [1967].

³⁴³ Idem, 163(2), België’s politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965.

³⁴⁴ MOYN, *Christian human rights*, 99-100.

³⁴⁵ BARNETT, *Empire of Humanity*, 105; LEUVEN, KADOC, *Archief Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen*, 8.1.9, Reflecties over ontwikkelingshulp, R. Desneux, juni 1962.

³⁴⁶ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 1604, Discours van Pierre Harmel op de 23ste sessie van de Algemene Vergadering van de VN in New York, 10 oktober 1968.

nouvelle pour l'humanité" was aangebroken.³⁴⁷ Hij verklaarde de Belgische ontwikkelingssamenwerking vervolgens vooral vanuit een "menselijk streven".³⁴⁸ Het debat of België al dan niet diende in te grijpen in de Vietnamoorlog toont de breuk eveneens duidelijk aan. Gerard Philips, een rooms-katholieke priester en lid van de Senaat³⁴⁹, verzekerde zijn socialistische collega Henri Rolin, hoewel enigszins paradoxaal, daarbij het volgende:

*"Ik denk aan de heer Rolin de verzekering te mogen geven dat het in onze geest helemaal niet opkomt opnieuw wat dan ook te sacraliseren, noch een soort van 'sainte-alliance' van de staten te willen oprichten. Die tijd is ook aan onze zijde gelukkig voorbij."*³⁵⁰

De religieuze nadruk op een 'speciaal weggelegde plicht' was dan ook geleidelijk verdwenen tegen het einde van de jaren 1960. Het discours van de CVP ging zo in toenemende mate lijken op de betogen van andere politieke partijen die doorgaans de nadruk hadden gelegd op internationale solidariteit in plaats van een christelijke plicht. De rooms-rode regeringscoalitie zorgde hierdoor op het einde van de jaren 1960 dan ook voor een sterk humanitair front. De christendemocraten focusten meer en meer op de waarden die eerder vooral door de Socialistische Partij waren benadrukt, zoals de strijd tegen ongelijkheid en armoede.³⁵¹ Volgens christendemocraat Antoine Saintraint heerste er "in de sociale evolutie van de wereld een gebiedende plicht van solidariteit en universele hulp, gegrondvest op het algemeen welzijn van de mensheid". Hij kende deze verplichting evenwel niet specifiek toe aan christenen, maar eerder aan de rijkere landen, die doeltreffend moesten meewerken aan de menselijke vooruitgang van minder begunstigde naties.³⁵² Ook zijn partijgenoot Maurice Brasseur achtte de imperatieven van naastenliefde niet enkel voor christenen, maar als een universele taak: "aucun peuple comme aucun individu n'y échappe".³⁵³ Het discours van André Dequae (CVP) in de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa van 1971 toont eveneens de verschuiving aan naar een wereldwijde verantwoordelijkheid: "when everyone must

³⁴⁷ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier België – Peru: ontwikkelingssamenwerking (1972-1974)*, 17.224, Toespraak van Lucien Harmegnies tijdens de slotzitting van het gezamenlijke Belgisch-Peruviaanse Comité, 22 juni 1972.

³⁴⁸ Idem, Toespraak van de minister tijdens de lunch die hij ter gelegenheid van de eerste ontmoeting van het Belgisch-Peruviaanse gemengde Comité heeft aangeboden, 21 juni 1972.

³⁴⁹ QUAGHEBEUR, 'Gerard Philips', *ODIS*, 2 juli 2014 (http://www.odis.be/lnk/PS_3913). Geraadpleegd op 16 april 2019.

³⁵⁰ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 18 januari 1967*, 443.

³⁵¹ VAN KEMSEKE, *Towards an Era of Development*, 275; LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 1604, Discours van Pierre Harmel op de 27ste sessie van de Algemene Vergadering van de VN in New York, 5 oktober 1972; HARMEGNIES, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 maart 1972*, 435.

³⁵² LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1), Vijfjarenplan met betrekking tot ontwikkelingscoöperatie, A. Saintraint, [1964].

³⁵³ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Ministeriële Commissie ontwikkelingssamenwerking (1962-1965)*, 14.314, Toespraak ter gelegenheid van de plechtige installatie van de Adviesraad voor Ontwikkelingssamenwerking, Maurice Brasseur, 6 december 1962.

assume not only his personal and national responsibilities but also and above all a world-wide responsibility as part of international solidarity”.³⁵⁴

Desondanks verdwenen de sporen van het christendom niet volledig uit het Belgische discours, zoals blijkt uit het betoog van de Belgische delegatie op de Internationale Conferentie voor de rechten van de mens in 1968: “c’est d’ailleurs un fait remarquable du point de vue de nos débats que cet engagement de l’Eglise catholique [est] comme jamais précédemment”. De delegatie greep bovendien terug naar het geloof in “le pouvoir spirituel de la plus prestigieuse autorité religieuse du monde, comme d’ailleurs celui des autres organisations religieuses”. Door te focussen op het vertrouwen in spirituele krachten, hoopte de delegatie met dit discours het respect voor mensenrechten te bevorderen en te universaliseren.³⁵⁵ Daarbij leken de christendemocraten nog steeds veel belang te hechten aan het discours van de Heilige Stoel met betrekking tot de ontwikkeling van ‘de mensheid’, wat zich uitte in het veelvuldige citeren en verwijzen naar “une révolution en profondeur qui doit s’accomplir d’abord d’ordre intellectuel et éthique, sinon spirituel”.³⁵⁶ Ook de woorden van Paus Pius XII namen een belangrijke plaats in: “het is nodig deze wereld te veranderen van een onmenselijke in een menselijke en van een menselijke in een goddelijke”.³⁵⁷

De UVRM toonde evenwel aan dat kenmerken zoals medeleven en de eenheid van de mensheid niet enkel te gronden vielen in het christelijke geloof. De preambule van dit verdrag verwijst bijvoorbeeld naar “de erkenning van de inherente waardigheid en van de gelijke en onvervreembare rechten van alle leden van de menselijke familie”, dat gezien werd als “het fundament van vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld”.³⁵⁸ Hoewel deze menselijke familie niet enkel bestond uit christenen, werd de mensheid wel meer en meer één volgens de toespraak die Pierre Harmel gaf tijdens de Algemene Vergadering van de VN in 1969. Niet omdat het christendom volgens hem meer aanhangers kreeg,

³⁵⁴ *Official Report of Debates of the Consultative Assembly*, Raad van Europa (ed.), 3 (2), 20-28 januari 1971, 1024.

³⁵⁵ LEUVEN, KADOC, *Archief Jan de Meyer*, 55, Verslag van de Belgische delegatie tijdens het algemene debat op de internationale conferentie rond mensenrechten te Teheran, 29 april 1968.

³⁵⁶ Idem, *Archief Leo Tindemans*, 163(3), Memorie over het probleem ‘Westen – Derde Wereld’ voor de oprichting van een internationale associatie voor een universele ontwikkeling in een solidaire beschaving, juli 1964.

³⁵⁷ Idem, Memorandum voor medewerking van ITA I UNIDAD aan de socio-economische ontwikkeling van het volk in Latijns-Amerika, [1964].

³⁵⁸ ‘Universal Declaration of Human Rights (10 december 1948)’, *United Nations* (https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf). Geraadpleegd op 2 juni 2019; KRUIP, ‘The Unity of the Human Family’, 279.

maar juist omwille van “een intensievere vermenging van interesses, rassen, religies, politieke en sociale systemen”.³⁵⁹

De vrijheid van godsdienst vormde een belangrijk onderdeel van de mensenrechtenretoriek in de jaren 1960 en 1970. Het recht op godsdienstvrijheid steeg als een van de centrale symbolen van wat ‘West-Europa’ onderscheidde van de oprukkende communistische vijand. België stond er, naar eigen zeggen, resoluut achter “tezamen de waardigheid, de vrijheid en gelijkheid der mensen te beschermen, ongeacht hun levensomstandigheden, ras of godsdienst”.³⁶⁰ Niet enkel tegenover Europa, maar ook tegenover Congo was de regering het erover eens dat “de grondwetgevende macht zich moge laten leiden door de vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst”.³⁶¹ De Belgische ontwikkelingshulp was er immers niet meer op gericht ‘christenen’ te gaan beschermen, want volgens een politieke notitie van 1960 over de Belgische technische samenwerking in derdewereldlanden hadden “alle mensen, ongeacht hun ras, geloof of geslacht, het recht om hun materiële vooruitgang en hun spirituele ontwikkeling na te streven in vrijheid en waardigheid, in economische zekerheid en met gelijke kansen”.³⁶² Niettemin staat dit discours in contrast met het Belgische werkprogramma van de tweede helft van de jaren 1960 voor ontwikkelingssamenwerking, waarin werd gesteld dat België zijn hulp eerst ter beschikking zou stellen aan christendemocratiën in de wereld.³⁶³ Of België dus werkelijk al had gebroken met een eeuwenoude Europese focus op homogeniteit en angst voor diversiteit is twijfelachtig.

De christendemocratische verwijzingen van de jaren 1960 naar de christelijke wortels van het humanitarisme passen verder in het kader van de zoektocht naar een nieuwe identiteit. Het ging daarbij niet enkel om een Belgische humanitaire identiteit, maar ook een gemeenschappelijke Europese persoonlijkheid. Om zich verder te kunnen distantiëren van het verleden, was het belangrijk om Europa vorm te geven als ‘goed’ en ‘nobil’. Bovendien moest het een ethos van een nieuw soort gemeenschap kunnen bieden dat democratisch en gecultiveerd was, zowel socialistisch als kapitalistisch, christelijk en humanistisch, wetenschappelijk en vroom.³⁶⁴ Door de Europese eenheid te baseren op een gemeenschappelijke christelijke beschaving, konden de lidstaten op die

³⁵⁹ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 1604, Discours van Pierre Harmel op de 24ste Algemene Vergadering van de VN in New York, 25 september 1969.

³⁶⁰ Idem, *Archief Maurice Dewulf*, 396, Ontwerpverdrag ter instelling van een unie van staten, maart 1963.

³⁶¹ BRUSSEL, AMBZ/DA, Dossier Raad van Europa (1952-1979), 18.891/II/1, Memorie van toelichting over het ontwerp van fundamentele wet betreffende de openbare vrijheden, A.E. De Schrijver, 3 maart 1960.

³⁶² LEUVEN, KADOC, *Archief Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen*, 6.6.2, Nota met betrekking tot technische samenwerking in ontwikkelingslanden, december 1960.

³⁶³ Idem, *Archief Leo Tindemans*, 163(2), België's politiek inzake ontwikkelingssamenwerking: schets van een politiek en een werkprogramma voor de legislatuur 1965-1969, Jan Hendrickx, mei 1965.

³⁶⁴ WHITE, ‘The Discourse of Europe and the Search for a European Identity’, 67.

manier een gevoel van connectiviteit en solidariteit creëren op een gedeeld gevoel van verbondenheid.³⁶⁵

Terwijl Belgische politici op het einde van de jaren 1960 nog hadden verwezen naar een dubbel christelijk en humanistisch ideaal, verschoof de focus in de jaren 1970 meer en meer naar een “Europa van de mens” als erfgenaam van een Europees humanisme.³⁶⁶ Hoewel een gemeenschappelijk christelijk verleden voor een West-Europese identiteit belangrijk was, verwezen Europese staten tegen het einde van de jaren 1960 in toenemende mate naar de centraliteit van de menselijke persoon.³⁶⁷ De Belgische minister van Ontwikkelingssamenwerking, Raymond Scheyven (PSC), was daarbij overtuigd van de speciale verantwoordelijkheid die Europa toebehoorde met betrekking tot de mensheid. Europa was volgens hem immers altijd voorstander geweest van het ideaal van mensenrechten, dat de heiligheid van de menselijke persoon bevestigde.³⁶⁸ Geïnspireerd door een verder verleden, hoewel helemaal anders, pleitte de Raad van Europa voor een Europa van Staten dat nog dichterbij een humanistische opvatting moest komen te staan.³⁶⁹ Het “Europa van de mens” leek de ideale slogan voor de staten om afstand te nemen van het koloniale verleden.

3.3 “Europa van de mens”

“L’Europe a entamé depuis quelques années le processus difficile, mais fécond, qui doit la conduire à son unité. Animée par quelques précurseurs, elle a pris cette option, parce qu’elle a senti que c’était pour elle la seule chance d’échapper à la décadence.” (Boudewijn van België, 1970)³⁷⁰

Deze woorden die de Belgische koning uitsprak tijdens zijn bezoek aan Congo in 1970 geven duidelijk weer hoe een eengemaakt Europa een uitweg bood voor België, weg van “de decadentie”. Hoewel hij het zo niet expliciet vermeldde, bood een verenigd Europa op die manier een kans om afstand te nemen van het koloniale verleden. Voor een geïntegreerd Europa was er volgens Boudewijn immers

³⁶⁵ PASTURE, *Imagining European Unity after 1000 AD*, 199.

³⁶⁶ LEUVEN, KADOC, *Archief Jan de Meyer*, 55, Verslag van de Belgische delegatie tijdens het algemene debat op de internationale conferentie rond mensenrechten te Teheran, 29 april 1968; KEVERS, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 maart 1972*, 430.

³⁶⁷ BEKEMANS, ‘Identity and Identity-building in Europe’, 21.

³⁶⁸ DESCHAMPS, ‘Penser l’aide aux pays en voie de développement dans la Belgique coloniale des années 1950’, 287.

³⁶⁹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa: algemene zaken en ontwikkelingssamenwerking (1975)*, 18.778/I/2, Ontwerpverklaring van de Europese Raad over de CVSE, 1975.

³⁷⁰ Idem, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/I, Toespraak van de Belgische koning tijdens het koningsbezoek aan Congo, 18 juni 1970.

“une nouvelle mission historique” aangebroken.³⁷¹ Hoewel de dekolonisatie Europa’s universalistische pretenties had ondermijnd en het een ongemakkelijke erfenis was, waren de Europese staten toch in staat voor een deel hun koloniale nalatenschap af te schudden in de jaren 1960 en 1970. Door een nieuwe identiteit aan te nemen, gebaseerd op universele waarden die voorgesteld werden als diepgeworteld in de Europese geschiedenis, was het mogelijk om zich te gaan profileren als een normatieve macht op het internationale toneel. Toch is het belangrijk een onderscheid te maken tussen het institutionele geheugenverlies van de EG en dat van de verschillende voormalige koloniale rijken. Wanneer de EG het had over een abstract ‘Europa’, behoorden aldus ook de nationale Europese herinneringen – en amnesia’s – hiertoe. Naast de parallellen en verstrengelingen waren er eveneens duidelijke verschillen in koloniale herinneringen. Toch heeft het de EG niet belet een gemeenschappelijk historisch verhaal vast te leggen, wat opmerkelijk is en duidelijk weergeeft hoe de historische vertegenwoordiging van de EU niet los kan worden gezien van nationale herinneringen.³⁷²

De kolonisatie was ook niet volledig vergeten door Belgische politici, die het verleden, hoewel niet expliciet, hanteerden om in contrast te zetten met de nieuwe identiteit. Vanhaegendoren (VU), bijvoorbeeld, stelde in een debat van 1970 over een doelmatige en democratische ontwikkelingssamenwerking dat de Europese samenwerking iedere protectionistische uitbuiting van de ontwikkelingslanden moest vermijden.³⁷³ Ook koning Boudewijn maakte met zijn discours duidelijk dat het verenigd Europa geen Europa van de macht (meer) wilde zijn en dit ook niet (meer) zou worden. Het moest volgens hem weigeren directe of indirecte overheersing uit te oefenen over andere regio’s in de wereld.³⁷⁴ Net zoals Belgische politici gevoelig waren voor beschuldigingen van neokolonisatie aan het Belgische adres, verdedigden ze ook de EG als geheel. In een nota van de Marokkaanse ambassadeur verscheen ter illustratie hoe bovenmatig de Belgische minister van Buitenlandse Zaken het non-hegemoniale gezicht van Europa wel niet had benadrukt.³⁷⁵ Door de afschudding van het koloniale erfgoed, wat ‘vergeten’ impliceert, kon de EG zich herdefiniëren als een internationale speler die vrede, ontwikkeling en mensenrechten bevorderde.

Om dit nog meer tot uiting te brengen, begon de EG zich in het begin van de jaren 1970 te richten op betrekkingen met andere landen zoals Chili, Portugal en Zuid-Afrika. Deze keuzes waren bedoeld om de EG voor te stellen als een voorstander van de onafhankelijkheid van de Afrikaanse

³⁷¹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/I, Toespraak van de Belgische koning tijdens het koningsbezoek aan Congo, 18 juni 1970.

³⁷² PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 546-551.

³⁷³ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 25 januari 1970*, 855.

³⁷⁴ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/I, Toespraak van de Belgische koning tijdens het koningsbezoek aan Congo, 18 juni 1970.

³⁷⁵ Idem, *Dossier ontwikkelingssamenwerking (1969-1973) Marokko*, 17.205/1, Hoorzitting nota van de Marokkaanse ambassadeur aan afdelingshoofd M. Depasse, 7 maart 1972.

volkeren en van rassengelijkheid.³⁷⁶ Volgens het discours van de Belgische koning tijdens zijn bezoek aan Congo in 1970 ging de steun van Europa aan de “pays de la zone du sous-développement” daarbij over “la création d’un nouveau type de relations”. Hij verzekerde dat het allesbehalve draaide om “des tentatives détournées ou insidieuses de recolonisation”.³⁷⁷ Dit nieuw type van relatie was verder, volgens de Belgische premier Leo Tindemans (CVP), vooral bepaald “door het probleem van de verdeling van de economische hulpbronnen in de wereld”, en “in mindere mate, door de nasleep van het koloniale tijdperk”. Zijn nadruk op de Europese aandacht voor solidariteit onder de mensen en stabiliteit in de wereld gaf de EG een volledig nieuw imago dat brak met het discours ten tijde van kolonisatie.³⁷⁸ Volgens academicus Lorenzo Ferrari waren regeringen echter geïnteresseerd in nieuwe betrekkingen eerder voor de verbetering van hun eigen imago dan in het daadwerkelijk tot stand brengen van echte veranderingen.³⁷⁹

EG-lidstaten hadden niettemin verschillende belangen op het spel staan in Sub-Sahara-Afrika, evenals verschillende opvattingen over de rol van mensenrechten in het buitenlands beleid, wat het soms moeilijk maakte om op te treden als een ‘verenigd’ Europa. In de gevallen van Portugal, Chili en Zuid-Afrika had de EG zich meestal beperkt tot een defensieve houding ten aanzien van mensenrechten. Een van de belangrijkste redenen dat lidstaten mensenrechten buiten Europa wilden bevorderen, was immers om te reageren op binnenlandse en externe druk.³⁸⁰ Tot op zekere hoogte was een verbetering van de mensenrechtensituatie in derdewereldlanden een marginale doelstelling van het mensenrechtenbeleid van de EG zelf. De verschillen tussen retorische verklaringen en feitelijk beleid tonen aan dat de betrokkenheid van de EG bij mensenrechten een behoorlijk instrumenteel karakter had: EG-actoren bevorderden mensenrechten in derdewereldlanden bijvoorbeeld grotendeels niet als een manier om hun principiële overtuigingen te realiseren.³⁸¹

Een andere reden om de mensenrechten te bevorderen buiten Europa was om bij te dragen aan het onderscheidende karakter van de EG als internationale actor. Het was immers geen toeval dat de EG haar bezorgdheid over mensenrechten begon te uiten op hetzelfde moment dat het zich wilde laten gelden als een internationale speler.³⁸² De beslissing om mensenrechten buiten Europa te gaan bevorderen, maakte bovendien deel uit van de Europese poging om zich voor te doen als een actor die om mensen gaf en die werd gedreven door waarden en niet enkel door belangen.³⁸³

³⁷⁶ PASTURE, ‘The Invention of European human rights’, 497.

³⁷⁷ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier stand van de ontwikkelingssamenwerking in de Republiek Congo (1970)*, 18.808/I, Toespraak van de Belgische koning tijdens het koningsbezoek aan Congo, 18 juni 1970.

³⁷⁸ LEUVEN, KADOC, *Archief Alfred Bertrand*, 274, ‘De Europese Unie: Verslag aan de Europese Raad’, Leo Tindemans, december 1975.

³⁷⁹ FERRARI, ‘The European Community as a promotor of human rights in Africa and Latin America’, 223-225.

³⁸⁰ Ibidem.

³⁸¹ Idem, *Sometimes Speaking with a Single Voice*, 197.

³⁸² Idem, ‘The European Community as a promotor of human rights in Africa and Latin America’, 230.

³⁸³ Idem, *Sometimes Speaking with a Single Voice*, 172.

De versterking van het netwerk van multilaterale betrekkingen had volgens Renaat Van Elslande (CVP) echter andere redenen, althans zo blijkt uit het publieke discours. Economische, commerciële, culturele en militaire feiten hadden volgens hem aangetoond dat de idee van nationale soevereiniteit lang niet meer dezelfde was als tijdens de vorige eeuw. Een voortdurende versterking van het netwerk van multilaterale relaties zou naar zijn mening enkel kunnen leiden tot de groei van de verschillende naties. Toen als minister van Europese zaken stelde hij in de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa dat het bereiken van Europese eenheid een van de constante doelstellingen was van het Belgische beleid. “So far as Europe is concerned, the grand design remains an integrated Europe on the basis of the Rome Treaty. To reach that goal, we must ‘make Europe’ wherever that is possible”. Europa kon volgens hem niet verder evolueren als de grote landen niet op gelijke voet kwamen te staan. Hun samenwerking was tenslotte essentieel voor elke vooruitgang in Europa.³⁸⁴

De interne en externe projecties van een identiteitsgevoel werden tegen het einde van de jaren 1960 intenser. De voornaamste reden hiervoor was het succes van de Europese douane-unie, gerealiseerd in juli 1968.³⁸⁵ Ook de Praagse Lente, die de periode van januari tot augustus 1969 in de Tsjecho-Slowaakse geschiedenis aanduidt, toen Alexander Dubček het communistische land een meer gematigde koers uitstuurde, toonde volgens minister van Buitenlandse Zaken Harmel (PSC) “het onontbeerlijk karakter van de Europese solidariteit aan”. “Alleen de Europese eenmaking zou ons kunnen verlossen van dit gevoel van onmacht dat ons vandaag beklemmt”, stelde hij in een verklaring na de gebeurtenis in Tsjecho-Slowakije. Hij deelde hierin verder mee dat België had besloten “gans zijn diplomatieke inspanningen te wijden aan de versterking van de solidariteit der Europese staten”.³⁸⁶ Als slogan koos hij bovendien: “faire l’Europe partout où l’on peut”, Europa construeren en positief vooruithelpen waar dit mogelijk is.³⁸⁷

De actievere rol van de West-Europese staten op vlak van mensenrechten was daarbij parallel aan een verandering in de juridische context. Vanaf 1960 bevorderde ook het Europese Hof van Justitie (EHJ) mensenrechten als onderdeel van zijn beleid om Europese integratie te begunstigen. Hiervoor was het vooral het EHRM dat bevoegd was geweest in dit gebied en was de EHJ eerder terughoudend geweest. In diezelfde periode, niettemin, werd het EHRM eveneens veel actiever en transformeerden de Europese mensenrechten van een project dat voornamelijk verband hield met doelstellingen van de Koude Oorlog tot een onafhankelijke missie. In het kader van het

³⁸⁴ *Official Report of Debates of the Consultative Assembly*, Raad van Europa (ed.), 3, 23-27 januari 1967, 637-638.

³⁸⁵ WILLIAMS, *EU Human Rights Policies*, 174.

³⁸⁶ LEUVEN, KADOC, *Archief Maurice Dewulf*, 396, Historisch overzicht van de pogingen tot politieke eenmaking van Europa, 1968.

³⁸⁷ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 18 januari 1967*, 437.

EVRM wilde West-Europa namelijk gemeenschappelijke normen vaststellen en op zoek gaan naar een meer geloofwaardige bescherming van de mensenrechten.³⁸⁸ De lidstaten gebruikten daarbij een taal van mensenrechten om de Gemeenschap vorm te geven als een plaats van bestuur.³⁸⁹ Vooral vanaf het einde van de jaren 1960 hanteerde de EG aldus een taal van mensenrechten als een belangrijk instrument om de autoriteit in het opkomende institutionele kader uit te breiden.

De ministers van Buitenlandse Zaken van de lidstaten van de EG waren het verder eens dat een ‘Verenigd Europa’ niet alleen gebaseerd moest zijn op de rechten van de mens, maar eveneens op een gemeenschappelijk erfgoed van eerbied voor de vrijheid en dat het moest bestaan uit democratische staten met een vrij verkozen parlement. Allen waren ervan overtuigd dat toenadering tussen alle volken “en wel in de eerste plaats tussen de volken van het gehele Europese vasteland”, onontbeerlijk was “voor de instandhouding van een buitengewone bron van ontwikkeling, vooruitgang en beschaving voor het evenwicht in de wereld en voor de bescherming van de vrede”.³⁹⁰ Het superioriteitsgevoel, dat tijdens de koloniale periode zo aanwezig was geweest, bleek zodus nog te bestaan. Volgens van Elsanle was België zeer gemotiveerd om zo snel mogelijk deze definitie van een Europees standpunt ingang te laten vinden. Het moest naar zijn mening vooral betrekking hebben op de maatregelen die de EG moest nemen om de afhankelijkheid van olie te verminderen en om de doelstellingen vast te leggen die het tijdens de onderhandelingen met de olieproducerende landen en ontwikkelingslanden trachtte te bereiken. Ook Dewulf was ervan overtuigd dat de lidstaten de Europese integratie intern en de Europese identiteit naar buiten toe dienden te verstevigen. Volgens hem was het een bijzonder zware opgave, “een echte uitdaging”, vooral voor de sterke Europese landen, die de integratie misschien minder noodzakelijk achtten.³⁹¹ De eenmaking van Europa leek voor België, als een kleine natiestaat, als hoogstnoodzakelijk naar voren te komen, wat de indruk wekte dat het ‘ongeduldig’ wachtte op een alternatief voor het voormalig imperiale rijk.

De Verklaring van Kopenhagen over de Europese identiteit van 1973 bevestigt, hoewel niet expliciet, deze denkwijze. De EG verklaarde hiermee de ambitie te hebben “de beginselen van representatieve democratie, van de rechtsstaat, van sociale rechtvaardigheid en eerbiediging van de mensenrechten te beschermen”. De eerbiediging van deze principes achtten de staatshoofden en regeringsleiders van de zes lidstaten van de Gemeenschap daarbij als een fundamenteel onderdeel

³⁸⁸ MADSEN, ‘The challenging authority of the European Court of Human Rights’, 141-152.

³⁸⁹ WILLIAMS, *EU Human Rights Policies*, 128-141.

³⁹⁰ LEUVEN, *KADOC Archief Maurice Dewulf*, 396, Verslag van de ministers van Buitenlandse Zaken aan de staatshoofden of regeringsleiders van de lidstaten van de Europese gemeenschappen, 1-2 december 1969.

³⁹¹ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 15 januari 1975*, 758-762.

van hun gemeenschappelijke identiteit.³⁹² Het document vertoont echter wel een opmerkelijke dubbelzinnigheid die volledig in overeenstemming is met het discours dat sinds de Verdragen van Rome in gebruik was. Het verwijst bijvoorbeeld naar de “hechte banden” die Europese lidstaten “met veel andere delen van de wereld” hadden ontwikkeld. In tegenstelling tot de lange Europese traditie van imperiaal en koloniaal geweld presenteerde de EG zich als “een garantie voor vooruitgang en internationaal evenwicht”. Eufemistisch verwijst de tekst naar “langdurige banden” met “de mediterrane en Afrikaanse landen”. Hoewel de verklaring elke verwijzing naar de koloniale en de imperiale aard van de relaties vermijdt, gaf de verbintenis van de EG, om een actieve internationale rol te spelen, de ambitie weer om intense relaties met zijn voormalige kolonies te ontwikkelen. Terwijl het de internationale ambitie vooral voorstelde als een bevordering van gerechtigheid, gelijkheid, welvaart en veiligheid, kwam de koloniale hiërarchie niettemin terug in de ongelijke presentatie van verschillende regio’s en in de uitgesproken morele ondertoon, die herinnert aan de koloniale ‘beschavingsmissie’.³⁹³

Net zoals de mensenrechten waren gepromoot, kwam ook de Europese ontwikkelingssamenwerking op een vergelijkbare manier naar voor als hoeksteen van het nieuwe Europa. Aan het einde van de jaren 1960 stond de Europese gemeenschap hier dan ook als internationale speler voor model.³⁹⁴ De eenheid van de gemeenschappen werd verder benadrukt vanuit een ‘beschavings’-basis, wederom verwijzend naar een koloniaal concept, dat de superieure positie onderstreepte.³⁹⁵ West-Europa gaf zijn ontwikkeling weer als een bron van identiteit en trots, waardoor het zichzelf positioneerde als een ‘gelijkwaardige’ partner met de Derde Wereld. Volgens Harmel “la seule manière, de vivre dans l’amitié des peuples est de partager avec eux le souci de leur avenir économique, social, humain, chaque fois qu’ils nous le demandent”.³⁹⁶ Het publieke discours contrasteerde niettemin met de realiteit, aangezien het wederkerigheidsbeginsel dat de EG eiste, Europese lidstaten aanzienlijk meer ten goede kwam dan de Afrikaanse.³⁹⁷

Rond de jaren 1970 veranderde dit geleidelijk. Vooreerst zorgde de Overeenkomst van Lomé van 1975 ervoor dat ontwikkelingssamenwerking in het voordeel van Afrikaanse landen was. Tevens betrokken de EG-lidstaten voor het eerst ook de eerbiediging van mensenrechten in de Europese

³⁹² ‘Declaration on European Identity’, *Bulletin of the European Communities*, Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, december 1973, nr 12, 118-122; DE BÚRCA, ‘The Road not taken’, 669.

³⁹³ ‘Declaration on European Identity’, *Bulletin of the European Communities*, Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, december 1973, nr 12, 118-122; PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 560; GFELLE, *Building a European Identity*, 68.

³⁹⁴ HUBER, ‘Dialogue avec le Tiers Monde’, 21.

³⁹⁵ SCHMALE, *Geschichte und Zukunft der Europäischen Identität*, 121-126.

³⁹⁶ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 17 maart 1971*, 1089.

³⁹⁷ JONES en WEINHARDT, ‘Echos of colonialism in trade negotiations between the European Union and African, Caribbean and Pacific Countries’, 226-250.

associatiesteun.³⁹⁸ Naast de Overeenkomst toont ook een ontwerpverklaring van de Negen over ontwikkelingssamenwerking dit aan. De EG stelde hierin de bevordering van sociale en economische vooruitgang, humanitaire acties en de verdediging van de mensenrechten tot doel. De Negen wensten hiermee bij te dragen aan het waarborgen van de internationale verhoudingen op basis van meer gerechtigheid en hoopten zo op een betere bewaring van onafhankelijkheid en gelijkheid van staten, een betere verdeling en het waarborgen van welvaart en veiligheid. Speciale aandacht moest volgens hen in de toekomst daarbij in grotere mate uitgaan naar de problemen van de armste landen.³⁹⁹ Aangezien de ontwikkelingshulp voordien vooral gemotiveerd was vanuit het belang van de EG zelf, luidde dit zeker een keerpunt in. In een verslag van 1969 verklaarden de Europese ministers van Buitenlandse Zaken aan hun staatshoofden of regeringsleiders daarbij dat het ‘Verenigd Europa’ van plan was de inspanningen op te voeren ‘ten voordele’ van de ontwikkelingslanden, zodat vertrouwensvolle betrekkingen tot stand konden komen.⁴⁰⁰

De rest van de wereld overtuigen van een nieuwe identiteit bleef van prioritair belang en kwam in het discours tot uiting door zich af te zetten tegen de voordien imperiale doeleinden van de natiestaten. Op basis van de weergave van wat de EG volgens België *niet* was, werd zo een nieuwe identiteit opgetekend. Het samenwerkingsverband tussen “les civilisations méditerranéennes” en de EEG, en dan vooral met Marokko, waar België zo voor ijverde, geeft dit duidelijk weer. Voor België bleek het dan ook vooral van belang te zijn dat “het Europa van de Zes van vandaag, het grote Europa van morgen”, de samenwerking met Marokko zou harmoniseren en uitbreiden.⁴⁰¹ De EEG zou hier tenslotte bijdragen aan de politieke en economische stabilisatie “dans cette région déchirée par la guerre”. Europa diende volgens Harmel relaties aan te gaan met deze landen “dont le développement est une première nécessité”. De minister benadrukte tevens dat de overeenkomst tussen de EEG en Marokko van tijdelijke aard zou zijn en onderstreepte daarbij dat Europa beschikte over “un visage non-hégémoniste”.⁴⁰² Met deze woorden vervreemde hij Europa duidelijk van zijn koloniale verleden.

De eenmaking of de vorming van een gemeenschappelijke Europese identiteit, die als concept gebruikt kon worden om een gemeenschap en gevoelens van samenhang samen te stellen, bleek

³⁹⁸ PASTURE, ‘The Invention of European human rights’, 498.

³⁹⁹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Europese Raad: algemene zaken en ontwikkelingssamenwerking (1975)*, 18.778/l/2, Ontwerpverklaring met betrekking tot de VN, 1975.

⁴⁰⁰ LEUVEN, KADOC *Archief Maurice Dewulf*, 396, Verslag van de ministers van Buitenlandse Zaken aan de staatshoofden of regeringsleiders van de lidstaten van de Europese gemeenschappen, 1-2 december 1969.

⁴⁰¹ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier ontwikkelingssamenwerking (1969-1973) Marokko*, 17.205/1, Besprekingspunten over Marokko voor het onderhoud met de heer baron R. D’Anethan, ambassadeur van België in Rabat, 28 oktober 1971.

⁴⁰² Idem, Hoorzitting nota van de Marokkaanse ambassadeur aan afdelingshoofd M. Depasse, 7 maart 1972.

echter niet gemakkelijk te zijn.⁴⁰³ Tegen het begin van de jaren 1970 bevond de EG zich namelijk in een existentiële crisis dankzij de uitbreiding van 1973 met het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Denemarken.⁴⁰⁴ Hoewel de Britten pas lidmaatschap ontvingen na de derde aanvraag – door de weerspannige houding van Frankrijk – had al eerder enthousiasme geklonken aan Belgische zijde om de EG uit te breiden. Van Bogaert (CVP) was van mening dat de Britse industrie het potentieel van Europa zou verhogen. Tezamen zou het in staat zijn om “met zijn tradities van democratie, vrijheid, eerbied voor de rechten van de mens en de ideologie die daaraan verbonden was”, in de wereld een veel belangrijkere invloed te laten gelden.⁴⁰⁵ Opnieuw draaide het om de uitoefening van invloed in de wereld, iets waar België niet echt meer toe in staat was geweest na de dekolonisatie. Aangezien het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Denemarken een groeiende symbolische kracht toevoegden aan de gemeenschap, was het tevens vereist om institutionele en culturele aanpassingen door te voeren binnen de EG. Dit was noodzakelijk aangezien niet iedereen dezelfde ideeën had over de aard van de alliantie die bestond tussen de Europese lidstaten.⁴⁰⁶ Deze aanpassingen kwamen er onder meer met de Verklaring van 1973, die eveneens zorgde voor een gemeenschappelijk beleid als reactie op de oliecrisis. Kort na de Europese top in Kopenhagen, echter, demonstreerde de verwarde reactie van de lidstaten op de oliecrisis de moeilijkheden waarmee de EG te maken kreeg bij de politieke samenwerking.⁴⁰⁷

Belgische politici probeerden niettemin deze politieke samenwerking op de rails te krijgen. De permanente vertegenwoordiger van België bij de VN, Edouard Longerstae, maakte in 1970 bijvoorbeeld melding van het beeld van een verdeeld Europa binnen de internationale organisatie. In zijn correspondentie naar minister van Buitenlandse zaken Harmel (PSC) had hij het over Europa dat “à certains endroits, politiquement amputée” was.⁴⁰⁸ Om de geloofwaardigheid van de EG hoog te houden, was het volgens hem van belang zoveel mogelijk Europese lidstaten binnen de VN te volgen. In 1974 zorgde hij er zodoende voor dat België zich samen met de rest van de Negen onthield in de plenaire vergadering over de stemming met betrekking tot het recht van volkeren op zelfbeschikking: “il me semble indiqué d’agir comme la plupart – et peut-être l’unanimité de nos partenaires”.⁴⁰⁹ Volgens hem hadden de lidstaten hier vooral toe besloten vanwege de aanvallen op de NAVO die de

⁴⁰³ STRÅTH, *Europe and the Other and Europe as the Other*, 19.

⁴⁰⁴ PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 559.

⁴⁰⁵ *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 18 januari 1967*, 446.

⁴⁰⁶ TOSI, ‘Europe, the United Nations and dialogue with the Third World’, 161-191.

⁴⁰⁷ GARAVINI, *After Empires*, 184-185.

⁴⁰⁸ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa: algemeenheden*, 16.507/6c, Correspondentie van meneer E. Longerstae, permanente vertegenwoordiger van België bij de VN aan meneer P. Harmel, minister van Buitenlandse Zaken over de status van waarnemer bij de VN ten gunste van de secretaris-generaal van de Raad van Europa, 29 april 1970.

⁴⁰⁹ *Idem*, *Dossier VN-Commissie voor mensenrechten*, 18.805/1, Correspondentie van meneer E. Longerstae aan R. Van Elslande over het recht van volkeren op zelfbeschikking, 7 februari 1974.

resolutie bevatten. Voordien had België echter een meer actieve rol gespeeld. Het rapport van de Permanente Vertegenwoordiging van België bij de Raad van Europa van 1971, bijvoorbeeld, geeft het initiatief weer om de problemen van Europese samenwerking aan te pakken. Harmel stelde hierin een informele bijeenkomst voor van Europese ministers die als doel had “d’empêcher des discussion interminables sur des problèmes complexes et à un moment où la situation est en pleine évolution dans le domaine des institutions européennes”.⁴¹⁰ Na de mandaatperiodes van Spaak en Harmel, werd het Belgisch buitenlands beleid echter opnieuw grijs en onopvallend. Wanneer Renaat Van Elslande (CVP) in 1973 aantrad als nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, beperkte hij zich ertoe de bestaande consensus te volgen.⁴¹¹

Hoewel het beleid van Van Elslande dus weinig belangrijke initiatieven had voortgebracht, waren er andere belangrijke Belgische actoren die een grote rol speelden in de zoektocht naar een nieuwe identiteit en positionering van de EG in de postkoloniale wereldorde. Zes Europese ministers van Buitenlandse Zaken kregen in 1970 zo de opdracht om instrumenten uit te werken om de politieke eenmaking een stap dichterbij te brengen. Dit comité werd toevertrouwd aan Etienne Davignon (PSC), Belgische directeur-generaal van de politiek op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Zijn inspanningen zorgden mede voor de harmonisering van de West-Europese standpunten en leidden bijgevolg tot een begin van Europese politieke samenwerking met betrekking tot een buitenlands beleid.⁴¹² Het verslag dat het comité uitbracht over de politieke unie, beter bekend als het Davignon-rapport van 1970, beweerde dat “een verenigd Europa gebaseerd moet zijn op een gemeenschappelijke erfenis van respect, en op de vrijheid en de rechten van de mens, en het samenbrengen van democratische staten met vrij gekozen parlementen”. Hiermee bouwde het voort op de Verklaring van de Europese Commissie uit 1968, die handelde over de voltooiing van de douane-unie. Dit document had opgeroepen tot de volgende stappen in de richting van een politieke unie gebaseerd op “een Europa van de volkeren” en hield zich vooral bezig met “menselijke problemen”.⁴¹³

Belgisch premier Leo Tindemans (CVP) was duidelijk ook geïnspireerd door bovenstaande documenten. Hij beschouwde een gemeenschappelijk buitenlands en defensiebeleid als een van de belangrijkste componenten van een ‘Europese Unie’.⁴¹⁴ Zijn verslag uit 1975, bekend als het

⁴¹⁰ BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa: algemeenheden*, 16.507/5, Jaarlijks rapport van de Permanente Vertegenwoordiging van België bij de Raad van Europa, 1971.

⁴¹¹ COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 454.

⁴¹² Ibidem, 451.

⁴¹³ ‘Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970)’, *Bulletin of the European Communities*, november 1970, (https://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf). Geraadpleegd op 3 juni 2019; DE BÚRCA, ‘The road not taken’, 666.

⁴¹⁴ COOLSAET, *Idem*, 454.

Tindemans-rapport, was gericht op een gemeenschappelijke identiteitspolitiek en moest ervoor zorgen de sociale cohesie te bevorderen. Verder was het gebaseerd op een uitgebreide raadpleging van politici, instellingen, belangengroepen, academici en denktanks die vermoedelijk een soort Europese publieke opinie vertegenwoordigden. De premier beseftte dat de relatie tussen de EG en de Derde Wereld een groot probleem vormde en ijverde daarom ook voor een sterk Europees gemeenschappelijk beleid dat moest zorgen voor de uitbouw van een Europese mondiale macht. Hoewel hij het belang van de koloniale geschiedenis minimaliseerde, wat in overeenstemming was met de zelfgenoegzame Belgische houding ten opzichte van het koloniale verleden, waarschuwden sommigen van zijn gesprekspartners voor 'imperialistische' motieven.⁴¹⁵

Zijn verslag aan de Europese Raad, dat opgesteld was met het oog op de vernieuwing van de Europese instellingen na de uitbreiding, suggereerde echter wel dat de EG een meer menselijke dimensie moest aannemen:

“Europa kan en moet zich vereenzelvigen met een samenhangend en beter beheerst nastreven van het algemeen belang. Dan zullen wij een samenleving van een nieuw type in het leven hebben geroepen: een meer democratisch en solidair Europa, dat beter zorgt voor de mens.”⁴¹⁶

Volgens Tindemans was het van belang de Europese solidariteit concreet waarneembaar te maken “door uitwendige tekenen, tastbare werkelijkheid in het dagelijkse leven”. Zijn verslag was echter meer gericht op het vestigen van een meer humane maatschappij binnen Europa zelf, “waarin naast de eerbied voor elkaars nationale en culturele eigenheden, nadruk zou worden gelegd op wat ons verenigt, veeleer dan op wat ons scheidt”. Een gemeenschappelijke houding vormde volgens hem een onmisbaar element voor de opbouw van een betere wereld, “althans in Europa”.⁴¹⁷ De solidariteit van Europa en de gemeenschappelijke houding leken op die manier enkel van belang te zijn om zich te kunnen onderscheiden van de Derde Wereld en om zich als een sterk front hiertegenover te kunnen opstellen. Hoewel Tindemans dit niet vermeldde, leek de Europese integratie op die manier te fungeren als een alternatief voor het voordien imperiale rijk.

De détente in de Koude Oorlog vanaf de late jaren 1960 had voor de EG daarbij ook de weg vrijgemaakt om zich volledig te kunnen focussen op de zoektocht naar een Europese identiteit. Herhaaldelijk moedigden Belgische politici en diplomaten aan om pogingen voor toenadering tussen Oost en West verder te zetten, die dat doel zou kunnen bevorderen. Volgens Van Elslande, toen

⁴¹⁵ PASTURE, 'The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire', 560.

⁴¹⁶ LEUVEN, KADOC, *Archief Alfred Bertrand*, 274, Verslag aan de Europese Raad, Leo Tindemans, december 1975.

⁴¹⁷ Ibidem.

minister van Europese zaken, moest België als voorzittersland van de Raad van Europa, gedurende de eerste zes maanden van 1967, van de gelegenheid gebruik maken om dit te stimuleren.⁴¹⁸ In diezelfde maand sprak hij bovendien zelf voor de leden van de Raad van Europa in de context van de problemen die er waren op de weg naar de totstandkoming van Europese eenheid. Zijn mededeling in de Raadgevende Vergadering die uitging van het Comité van Ministers waarvan hij voorzitter was, klonk als volgt:

*“The Council of Europe should try to multiply and diversify its relations with European non-member states, whatever their political systems may be, to enable it to launch out into multilateral co-operation in a growing number of technical fields, including the legal, cultural en social on an intergovernmental basis. In these technical field the Council of Europe can serve as a testing-ground for the détente.”*⁴¹⁹

Evenals Longersaey deelde Van Elslande zijn mening mee in een brief aan Harmel. Volgens hem zou het beter zijn dat de Raad van Europa eerst een meer formele en gestructureerde politiek tot stand zou brengen en organische contacten zou leggen met de landen van Oost-Europa en met de andere landen van Europa die nog geen lid waren van de Raad. Dit was van belang, aangezien er naar zijn mening een reëel gevaar bestond dat de aard van de Europese eenmaking verkeerd begrepen zou worden of opzettelijk zou worden verstoord.⁴²⁰ Voor België speelde imago ook op Europees vlak een zeer belangrijke rol, met als gevolg dat het tussenkwam waar nodig. De inbreng van Tindemans op de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE), die plaatsvond in Helsinki in 1975, geeft dit bijvoorbeeld duidelijk weer.⁴²¹

Net zoals in zijn rapport kwam ook in de speech van Tindemans op de Conferentie de menselijke dimensie van Europa naar voor. Om een echte en duurzame détente te bereiken, was het volgens hem noodzakelijk om tussen alle landen een wederzijds vertrouwen te ontwikkelen dat niet enkel het resultaat van de staten was, maar dat ook gebaseerd moest zijn op wederzijdse kennis en waardering tussen alle mensen. Een dergelijke toenadering, in overeenstemming met de eerbiediging van het beginsel van de mensenrechten, moest een circulatie van ideeën en personen bewerkstelligen. Het was niet enkel de exclusieve verantwoordelijkheid van de staatsorganen, maar ook het individueel initiatief dat hier van belang was.⁴²² De verankering van een gemeenschappelijke,

⁴¹⁸ Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 18 januari 1967, 437.

⁴¹⁹ Official Report of Debates of the Consultative Assembly, Raad van Europa (ed.), 3, 23-27 januari 1967, 638.

⁴²⁰ BRUSSEL, AMBZ/DA, Dossier Raad van Europa: algemeenheden, 16.507/6c, Correspondentie van meneer E. Longersaey, permanente vertegenwoordiger van België bij de VN, aan meneer P. Harmel, minister van Buitenlandse Zaken, over de status van waarnemer bij de VN ten gunste van de secretaris-generaal van de Raad van Europa, 29 april 1970.

⁴²¹ COOLSAET, België en zijn buitenlandse politiek, 454-457.

⁴²² LEUVEN, KADOC, Archief Leo Tindemans, 698, Speech Tindemans op Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa, 1975.

solidaire identiteit in het dagelijkse leven van de burgers was bijgevolg de volgende strategie om het nieuwe imago van Europa overtuigend te maken, waar België grotendeels aan de basis van lag.⁴²³

Dat de ontspanning tijdens de Koude Oorlog, enigszins paradoxaal, ruimte had gemaakt voor onder meer mensenrechtenpolitiek, illustreerde de CVSE duidelijk. De EG had zich hier immers incidenteel als een sterk front gepresenteerd voor de mensenrechten, om zijn profiel als zodanig te differentiëren. Hoewel de Conferentie ook de Oost-West verdeling van Europa bevestigde, versterkte het niettemin de belangstelling voor mensenrechten over de hele wereld. Het maakte daarbij plaats voor de oprichting van een vereniging genaamd *Helsinki Watch*, later *Human Rights Watch*, dat vooral in Oost-Europa toezicht hield op de tenuitvoerlegging van de akkoorden van Helsinki en de schending van mensenrechten tegenging.⁴²⁴ De betrokkenheid van de EG bij de bevordering van de mensenrechten begon aldus reeds voordat Jimmy Carter ze in 1977 hoog op de internationale agenda plaatste.⁴²⁵ In zijn speech tijdens de slotfase van de CVSE op 31 juli 1975 herbevestigde Tindemans dan ook het West-Europese respect voor mensenrechten en fundamentele vrijheden, inclusief vrijheid van gedachte, geweten, godsdienst en overtuiging. Tevens herinnerde hij de rest van de aanwezige lidstaten eraan dat België hier altijd aandacht voor heeft gehad.⁴²⁶ De pioniersrol van België op het vlak van mensenrechten kreeg op die manier opnieuw vorm in het Belgische politieke discours.

⁴²³ THIEMEYER, *Europäische Integration*, 205.

⁴²⁴ PASTURE, 'The Invention of European human rights', 497-498; MAZOWER, *Governing the World*, 320.

⁴²⁵ FERRARI, *Sometimes Speaking with a Single Voice*, 172.

⁴²⁶ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 698, Speech Tindemans tijdens de slotfase van de CVSE in Helsinki, 31 juli 1975.

CONCLUSIE

Belgisch humanitarisme: andere naam, zelfde imperialisme? Hoewel het te ver gaat om te stellen dat het na de dekolonisatie hetzelfde imperialisme in zich droeg als tijdens de koloniale periode, behoeft het Belgische humanitaire discours wel enige nuancering. Gezien deze thesis aantoont dat het Belgische humanitarisme veranderde doorheen de tijd, volgt zij de meer recente werken in het debat zoals die van Andrew Thompson en Johannes Paulmann. In tegenstelling tot Lynn Hunt merkten deze academici eveneens een discontinuïteit op met betrekking tot de betekenis ervan.⁴²⁷ Reeds in de jaren 1960, maar vooral vanaf de jaren 1970, ging België zich vereenzelvigen met de rol van verdediger van universele mensenrechten, die vanaf dan in verbinding kwamen te staan met humanitarisme. Terwijl het zich voorstelde als een land dat zeer begaan was met de medemens, gaf het politieke discours nog steeds blijk van een superioriteitsgevoel, vergelijkbaar met het discours van de koloniale periode.

Hoewel deze masterproef het eens is met Samuel Moyn, die stelt dat mensenrechten pas vanaf de jaren 1970 geassocieerd kunnen worden met menselijke waardigheid, weerlegt het zijn nadruk op de plotse overgang van burgerrechten naar universele mensenrechten.⁴²⁸ Reeds in de jaren 1960 toonde het Belgische discours dat er geleidelijk aan meer aandacht kwam voor universele mensenrechten. Een universeel discours over de mensheid was immers interessant voor de nieuwe humanitaire identiteit die het na de dekolonisatie nastreefde. Hoewel het Belgische discours meer gebaseerd was op de verlichting van menselijk lijden in plaats van op de verdediging van rechten, slaagde België in zijn opzet. Op die manier kon het niet alleen afstand nemen van het koloniale verleden, maar ook zijn superioriteitspositie behouden tegenover de Derde Wereld. Pas rond het midden van de jaren 1970 werden mensenrechten en ontwikkelingssamenwerking samen geassocieerd, aangezien dit paste in het kader van een nieuwe missie van Europa.

Via *close reading* van Belgische politieke toespraken, correspondentie, rapporten en nota's bracht deze masterproef evenwel een discrepantie aan het licht tussen het publieke en interne Belgische discours. Terwijl in het publieke discours het belang van België als mensenrechtenpromotor centraal stond, gaf het interne discours eerder aan dat er nog een zeer lange weg af te leggen viel op vlak van de bevordering van mensenrechten en in het bijzonder met betrekking tot het internationale beleid. De Belgische Socialistische Partij was hiertegenover bijvoorbeeld zeer kritisch. Volgens socialistische politici had België immers veel belangrijke

⁴²⁷ THOMPSON, 'Humanitarian interventions, past and present'; PAULMANN, 'Humanity – Humanitarian Reason – Imperial Humanitarianism'; HUNT, *Inventing Human Rights*.

⁴²⁸ MOYN, *The Last Utopia*, 220.

mensenrechtenverdragen niet getekend.⁴²⁹ Ook in verband met ontwikkelingssamenwerking was er een discrepantie. Politici verklaarden in het publieke discours de Belgische acties vanuit een gemeenschappelijke menselijkheid, terwijl interne nota's en correspondentie eerder overwegingen van pragmatische aard benadrukten en daarmee aantoonde dat de humanitaire overwegingen niet primeerden. De overweging dat ontwikkelingshulp bijdroeg aan het verkrijgen van invloed in de wereld was daarbij nog steeds een van de doorslaggevende factoren. De Belgische regeringen waren na de dekolonisatie duidelijk van strategie veranderd: een expliciete nadruk op het uitdragen van beschaving was immers onmogelijk omwille van de koloniale dimensie die het bevatte.

Aan de hand van het publieke discours was het voor België toch mogelijk om zich een humanitair imago eigen te maken. Een goede naam was immers cruciaal om nog een zekere invloed in de wereld te kunnen uitoefenen zonder zich verdacht te maken van neokolonisatie. Aan de basis hiervan lagen vooral de partijen met een meerderheid in de regering en de ministers van Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking, gezien het vooral hun taak was om de Belgische humanitaire identiteit vorm te geven. Naast de CVP en de PSC, die vrijwel onafgebroken deelnamen aan de regering, waren het vanaf de beginjaren 1970 ook de socialistische ministers van Ontwikkelingssamenwerking die deze taak ter harte namen. Het humanitaire imago contrasteerde echter wel met de kritiek op de Belgische ontwikkelingssamenwerking die vooral kwam van de Liberale Partij en de Volksunie, partijen die niet in de regering zetelden. Volgens hen bleef de ontwikkelingssamenwerking inspelen op de verkeerde streefdoelen.⁴³⁰ Het discours weerspiegelde daarbij ook een zekere continuïteit met de koloniale ontwikkelingssamenwerking door het zeer paternalistische Belgische beleid.⁴³¹ Hoewel paternalisme gaat om het opleggen van zaken die als inherent 'goed' worden beschouwd, vormt dit een zeer problematisch begrip van de notie 'ontwikkeling'. De vraag kan bijvoorbeeld gesteld worden wat en voor wie het dan 'goed' is. Aan het andere uiteinde staat zelfbeschikking, of in politieke termen, soevereiniteit. Het concept slaat terug op het feit dat een natie zelf in staat is om te beslissen wat goed voor haar is. Ontwikkeling moet bijgevolg steeds in verbinding gebracht worden met deze twee begrippen die samen een spanningsveld vormen.

Hoewel België zich definieerde als humanitaire actor, valt het Belgische humanitaire discours van de jaren 1960 dus grotendeels te begrijpen als een verlengstuk van het koloniale discours. Het veelvuldige gebruik van woorden en zinsconstructies als "ontwikkelingspad", "van leerling naar

⁴²⁹ ROLIN, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 21 maart 1962*, 899; Idem, *sessie van 5 maart 1964*, 1000; DEHOUSSE, Idem, *sessie van 16 januari 1969*, 397.

⁴³⁰ COPPIETERS, Idem, *sessie van 7 juni 1973*, 1304; LAHAYE, Idem, *sessie van 23 januari 1969*, 397-436; RENARD en VLEUGELS, *Ontwikkelingshulp in theorie en praktijk*, 119.

⁴³¹ DEVELTERE, *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, 45.

volwassenheid” en “onderontwikkeld” staft dit argument.⁴³² Met deze woorden leek België, hoewel niet expliciet, de autonomie van de Derde Wereld te betwisten. Belgische politici kenden hun natie nog steeds de rol van meesters en leraren toe in het discours, terwijl derdewereldlanden opnieuw in hun ondergeschikte positie werden bevestigd. Het koloniale verleden zat bovendien nog te vers in het geheugen om resoluut over te gaan naar een humanitaire ruimte met totaal andere dimensies. Hoewel aanvankelijk niet alle Belgische politici negatief terugkeken op de koloniale ontwikkelingshulp, kwam dit verleden vanaf het einde van de jaren 1960 minder naar voor in het discours. Een groeiend besef van de Belgische koloniale misdaden zorgde ervoor dat de natie zich meer en meer ging distantiëren van dit verleden. Het koloniale verleden werd bijgevolg uit de collectieve herinnering gewist en werd vervangen door een nieuw verhaal dat Belgische politici over België wilden vertellen.

Vanuit strategische overwegingen definieerde België zichzelf na de dekolonisatie aldus als een humanitaire actor in het discours. Ten eerste was de nieuwe identiteit een strategisch instrument tijdens de Koude Oorlog, aangezien dit het westelijke blok in staat stelde afstand te nemen van het communisme en zich te distantiëren van Oost-Europa. Het discours herinnert bovendien aan dat van tijdens de koloniale periode, gezien België West-Europa afbeeldde als de zetel van beschaving, wat diende te contrasteren met het communistische kamp. Het Belgische discours duidt verder ook op het belang van ontwikkelingshulp als verdedigingsstrategie. De drijfveer van ontwikkelingshulp voor België had zo hoofdzakelijk te maken met de ‘aanwezigheid’ in de Derde Wereld om de Sovjetuitbreiding tegen te gaan, eerder dan met de intentie om wezenlijke veranderingen door te voeren vanuit humanitaire overwegingen. Het Belgische humanitarisme stond op die manier steeds in relatie met de Koude Oorlog, wat ook blijkt uit de keuze van ontwikkelingspartners zoals Cuba.

Ten tweede toonde bronnenonderzoek eveneens aan dat België met deze humanitaire identiteit de controle over Congo nog niet volledig trachtte te verliezen. Na het officiële verlies van het koloniale rijk benadrukten politici de Belgische humanitaire identiteit zonder gevoelens van schaamte. Hoewel enigszins contradictorisch, positioneerde België zich in het onafhankelijke Congo als een ‘ervaren mensenrechtenkenner’. Mensenrechten hadden in het Belgische discours dan wel een meer universeel karakter gekregen, toch werd er een tegenstelling in stand gehouden. België bood zijn hulp aan bij de creatie van een mensenrechtenbeleid, maar toch was de uitbreiding van het EVRM volgens politici onmogelijk. Hoewel dit juridisch verantwoord werd, hield België de ‘exclusieve

⁴³² LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 163(1) Verslag over het Belgische ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, 24 september 1965; Idem, Memorandum voor medewerking van ITA I UNIDAD aan de socio-economische ontwikkeling van het volk in Latijns-Amerika, [1964]; Idem, 156(2), Regeringsprogramma voor het beleid inzake ontwikkelingscoöperatie, 8 december 1967.

club' van West-Europa op die manier alsnog in stand. De Belgische humanitaire identiteit was in dit geval strategisch, aangezien het een zeer flexibele 'civilisatiemissie' rechtvaardigde.

Hoewel deze masterproef grotendeels de logica van Véronique Dimier en Guiliano Garavini volgt, die een continuïteit beschrijven met betrekking tot de koloniale ingesteldheid van West-Europese staten na de dekolonisatie, heeft deze thesis aangetoond dat deze stelling toch meer nuance behoeft.⁴³³ Veeleer onbewust slopen koloniale dimensies en concepten in het Belgische discours met betrekking tot de Derde Wereld. Belgische politici wilden het Belgische koloniale imago dan ook inruilen door het land in het discours expliciet als humanitaire actor te gaan definiëren. Mede als reactie op de beschuldigingen van neokolonisatie trachtte de regering de Belgische geloofwaardigheid daarbij hoog te houden door een meer gedifferentieerd ontwikkelingsbeleid in de Derde Wereld uit te voeren op het einde van de jaren 1960.⁴³⁴ De nadruk op universele solidariteit gaf België een nieuw doel en eveneens zelfvertrouwen op het internationale toneel. Niettemin baseerden politici de humanitaire identiteit op een verleden waarin er zagezegd altijd respect was geweest voor mensenrechten en waarbij de koloniale periode bewust niet vermeld werd.

Dat imago van zeer groot belang was, bleek onder meer uit het arrest van het EVRM met betrekking tot de Belgische taalwetten en uit de Belgische houding in de Griekse case.⁴³⁵ Beide gevallen toonden aan dat de werkelijke bescherming van mensenrechten van ondergeschikt belang was voor de regering. Hoewel de keuzes van de regering veel kritiek kregen binnen de Belgische politiek, had dit eerder te maken met de internationale opinie die schadelijk kon zijn voor het Belgische imago. De manier waarop het land na de dekolonisatie naar buiten toe overkwam, was op dat moment belangrijker dan de bevordering en bescherming van mensenrechten. Tijd verstreek echter: de koloniale dimensie verdween stilaan naar de achtergrond en België ging zich meer en meer schikken naar het beeld dat het van zichzelf schetste. In tegenstelling tot Dimier, die stelt dat de Europese postkoloniale agenda pas veranderde in de jaren 1980 en 1990 als gevolg van druk van de OESO en de Wereldbank⁴³⁶, toont deze thesis aan dat er reeds in de jaren 1970 een onbewuste mentale evolutie plaatsvond naast het strategische discours.

Tegen het einde van de jaren 1960 en zeker vanaf het begin van de jaren 1970 trad er inderdaad een verandering op in het Belgische humanitaire discours. Met betrekking tot ontwikkelingssamenwerking benadrukten politici in het publieke discours veel meer "een

⁴³³ DIMIER, *The Invention of a European development aid bureaucracy*; GARAVINI, *After Empires*.

⁴³⁴ LEUVEN, KADOC, *Archief Leo Tindemans*, 156(2), Regeringsprogramma voor het beleid inzake ontwikkelingscoöperatie, 1967.

⁴³⁵ *Yearbook of the European Convention on Human Rights*, Raad van Europa (ed.), 1968 (2), 1056; BRUSSEL, AMBZ/DA, *Dossier Raad van Europa – mensenrechten*, 15.948, Nota van L. Couvreur aan de minister van buitenlandse zaken, 13 september 1967.

⁴³⁶ DIMIER, *Idem*, 6.

samenwerking op voet van gelijkheid”, “zelfbeschikking” en “samenwerking” in plaats van “hulp”. Steeds minder lag de focus op een morele plicht vanwege de kolonisatie als motivatie voor ontwikkelingssamenwerking. Ditmaal gingen de humanitaire acties volgens het discours uit van een veronderstelde ‘menselijke solidariteit’. Op die manier verdween het koloniale verleden tegen de jaren 1970 volkomen naar de achtergrond, tot het niets meer voorstelde. Een taal die een onderscheid maakte tussen beschavingen maakte rond de decenniumwisseling plaats voor een gemeenschappelijke mensheid met universele waarden. Ondanks de aandacht voor ‘het universele algemene welzijn’ is er echter amper een vermelding terug te vinden van de bevordering of bescherming van mensenrechten. Hoewel het publieke discours iets anders suggereerde, bleef de ontwikkelingssamenwerking voor België in de praktijk draaien om het voordeel dat het er zelf uit kon halen, met name de verbetering van het eigen imago op het internationale toneel. Belgische politici en diplomaten gaven de discontinuïteit met het verleden duidelijk weer. Een nieuw tijdperk voor de mensheid was aangebroken, met een nieuwe historische missie voor België. Of het hier draaide om een missie die uitging van een wezenlijke bezorgdheid over de situatie in de Derde Wereld blijft echter twijfelachtig. Een missie om het aanzien van België in de wereld te herstellen lijkt meer plausibel. Pas tegen het midden van de jaren 1970 doken mensenrechten op in ontwikkelingsverband aangezien dit paste in het nieuwe kader van de EG, waar ze hun plaats kenden als voorwaarde in samenwerkingsregelingen.

Daarbij had een terugloop van christelijke overtuigingen op het einde van de jaren 1960 in Europa gezorgd voor een heruitvinding van de betekenis van mensenrechten en de drijfveren van ontwikkelingssamenwerking. Hoewel christendemocratische politici de Belgische acties en identiteit voordien vooral verklaard hadden vanuit een christelijk verleden, omdat het moeilijk was om terug te vallen op het koloniale verleden, veranderde uiteindelijk ook hun discours. Bijna een decennium na de dekolonisatie van Congo, werd het dan toch mogelijk geacht om in het publieke discours de centraliteit van de menselijke persoon eerder te gaan verbinden met een “Europees humanisme” dan aan de plicht van “het christelijke ontwikkelde volk”.⁴³⁷ De notie van superioriteit, eigen aan het koloniale discours en hoewel niet volledig verdwenen, maakte gaandeweg meer plaats voor acties die verklaard werden vanuit een gemeenschappelijke menselijkheid.

Het interne discours bewijst echter dat het humanitarisme na de dekolonisatie nog vaak misbruikt werd voor andere doeleinden dan de verbetering van de mensheid. De motivatie voor humanitaire interventies of de geografische spreiding van samenwerkingsverbanden was immers

⁴³⁷ BEKEMANS, ‘Identity and Identity-building in Europe’, 21; LEUVEN, KADOC, *Archief Jan de Meyer*, 55, Verslag van de Belgische delegatie tijdens het algemene debat op de internationale conferentie rond mensenrechten te Teheran, 29 april 1968; KEVERS, *Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 23 maart 1972*, 430.

nooit zuiver humanitair. Het Belgische buitenlandse beleid had een dubbele agenda, waarbij humanitaire motieven regelmatig geassocieerd waren met geostrategische of economische drijfveren en veiligheidskwesties. Pas wanneer veiligheid geen prioriteit meer leek te zijn, zoals het geval was bij de détente in de Koude Oorlog van de late jaren 1960 tot het midden van de jaren 1970, groeide de ruimte voor een efficiënt beleid rond ontwikkeling en een effectieve bescherming van mensenrechten. Vanaf de eerste helft van de jaren 1970 stonden zo mensenrechten en de eerbiediging van de fundamentele vrijheden centraal als voorwaarde voor een reële vrede in de Koude Oorlog. Mensenrechten en ontwikkelingssamenwerking, initieel gebruikt als strategie en gebaseerd op koloniale concepten, ontplooiden zich zo tot ware prioriteiten binnen het Belgische – maar ook Europese – buitenlandse beleid.

Dat het België lukte om een aanzienlijke rol te spelen in het kader van de West-Europese zoektocht naar een gemeenschappelijke identiteit, bewijst het succes van zijn humanitaire imago en zijn aanzien op het internationale toneel.⁴³⁸ Het Belgische discours op internationaal niveau toonde daarbij aan dat imagovorming niet alleen belangrijk was voor België zelf, maar eveneens voor de EG als organisatie. Hoewel de Belgische bijdrage aan de positionering van de EG in de postkoloniale wereldorde steeds onderbelicht is geweest in de literatuur, bewijst deze thesis niettemin de relevantie ervan. Als kleine staat had België immers ook baat bij een ‘alternatief’ voor zijn koloniale rijk en om nog van belang te zijn in de wereld. Mede daarom was het land zeer gemotiveerd om mee te werken aan Europese integratie en de totstandbrenging van een gemeenschappelijke Europese identiteit. De ‘deterritorialisatie’ van herinneringen onder het mom van de EG zorgde ervoor dat een nieuwe identiteit – parallel met de Belgische zoektocht ernaar – gebaseerd kon worden op solidariteit onder de mensheid en stabiliteit in de wereld.⁴³⁹ Als transnationale organisatie was dit immers veel gemakkelijker, aangezien deze niets te maken had met de koloniale praktijken van de afzonderlijke lidstaten.

Toch was het onmogelijk om de koloniale wortels helemaal te doen verdwijnen. De eenheid van de EG werd immers benadrukt vanuit een ‘beschavings’-basis en Europese verklaringen bevatten eveneens een morele ondertoon.⁴⁴⁰ Het gevaar bestond daarbij dat westerse staten concepten zoals mensenrechten in diskrediet zouden brengen door het te associëren met hun eigen buitenlands beleid en door het te beschouwen als ondergeschikt aan de eigen nationale belangen. Toch zijn argumenten dat mensenrechten enkel de belangen van het Westen of de rijken uitdroegen (en dit nog steeds zouden doen), over het algemeen weinig overtuigend. Het serieus nemen van mensenrechten komt immers zeker de meest onderdrukten ten goede. Hoewel het discours zeker

⁴³⁸ COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 454.

⁴³⁹ PASTURE, ‘The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire’, 554.

⁴⁴⁰ SCHMALE, *Geschichte und Zukunft der Europäischen Identität*, 121-126.

nog sporen van het verleden bevatte, deden Belgische politici er alles aan om geloofwaardig te zijn op het internationale toneel. Door duidelijk een breuk met het verleden weer te geven in het discours, was het mogelijk het humanitaire imago, van zowel België als van de EG, te beschermen.

Deze thesis toont aan dat België zichzelf expliciet definieerde als humanitaire actor na 1960 om zichzelf te kunnen distantiëren van het koloniale verleden. De bewuste amnesie met betrekking tot dit verleden, zorgde ervoor dat politici het nieuwe verhaal over België als humanitaire speler zo overtuigend brachten, dat er uiteindelijk ook op alle niveaus echt geloofd werd in de pioniersrol van België op dit vlak. Hoewel het Belgische humanitaire discours zeker imperiale echo's bevat, kan het Belgische humanitarisme desondanks niet gezien worden als een koloniaal verlengstuk. De nieuwe humanitaire identiteit speelde niet enkel in het voordeel van België, maar zorgde ook voor een bijdrage aan een evolutie naar universele mensenrechten, die rond 1975 ook in ontwikkelingsverbanden van belang werden. De Belgische regering slaagde daarbij wel in haar opzet om de herinnering van de kolonisatie af te leiden.

Deze masterproef hoopt ten slotte de aandacht te hebben gevestigd op de ambigue relatie tussen het donkere hoofdstuk uit de Belgische geschiedenis en het postkoloniale imago, die tezamen hebben bijgedragen tot een specifiek Belgisch buitenlands beleid na de dekolonisatie. Om zich werkelijk te kunnen opwerpen als humanitaire actor en nog geloofwaardiger te zijn op het internationale toneel, dienen echter nog officiële verontschuldiging voor het koloniale verleden te worden aangeboden. Moge deze masterproef een bijdrage zijn tot het doorbreken van de *wall of silence* over de rol van het koloniale verleden met betrekking tot de Belgische identiteitsvorming na de dekolonisatie.

BIBLIOGRAFIE

1. Gedrukte bronnen

1.1 Archivalische bronnen

BRUSSEL, Diplomatiek Archief FOD Buitenlandse Zaken:

Dossier 13.416
Dossier 14.314
Dossier 15.948
Dossier 16.507/5
Dossier 16.507/6c
Dossier 17.202/1
Dossier 17.214
Dossier 17.205/1
Dossier 17.224
Dossier 18.778/I/2
Dossier 18.805/1
Dossier 18.808/I
Dossier 18.891/II/1
Dossier 18.891/II/3

LEUVEN, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving:

Archief Alfred Bertrand: dossier 274
Archief André Dequae: dossier 900
Archief Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen: dossier 6.6.2
Archief Jan de Meyer: dossier 55
Archief Leo Tindemans: dossier 156(1), 156(2), 156(3), 163(1), 163(2), 163(3), 698, 1604
Archief Maurice Dewulf: dossier 396

1.2 Parlementaire handelingen

Senaat – parlementaire handelingen: sessie van 18 februari 1960, Brussel.

Ibid.: sessie van 28 juni 1961.
Ibid.: sessie van 21 maart 1962.
Ibid.: sessie van 7 februari 1963.
Ibid.: sessie van 4 maart 1964.
Ibid.: sessie van 5 maart 1964.
Ibid.: sessie van 4 maart 1965.
Ibid.: sessie van 11 maart 1965.
Ibid.: sessie van 26 mei 1966.
Ibid.: sessie van 18 januari 1967.
Ibid.: sessie van 11 juli 1968.
Ibid.: sessie van 16 januari 1969.

Ibid.: sessie van 23 januari 1969.
Ibid.: sessie van 25 februari 1970.
Ibid.: sessie van 17 maart 1971.
Ibid.: sessie van 23 maart 1972.
Ibid.: sessie van 7 juni 1973.
Ibid.: sessie van 17 juli 1974.
Ibid.: sessie van 15 januari 1975.

1.3 Uitgegeven en gedrukte bronnen

'Belgique et Tiers Monde', *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 43 (133), 1961, 1-19.
'La politique extérieure belge: Mai 1961 – Mai 1962', *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, 16 (150), 1962, 1-24.

'Declaration on European Identity', *Bulletin of the European Communities*, Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, december 1973, nr 12, 118-122.

Memo from Belgium 'Views and Surveys': Belgium and human rights, Belgian Ministry of Foreign Affairs, nr 190, Brussel, 1981.

Official Report of Debates of the Consultative Assembly, Raad van Europa (ed.), 3 (2), 23-27 januari 1967.
Ibid., 20-28 januari 1971.
Ibid., 19-26 januari 1972.

RENARD, R. en VLEUGELS, W., *Ontwikkelingshulp in theorie en praktijk*, Leuven, 1973.

Yearbook of the European Convention on Human Rights, Raad van Europa (ed.), 1961.
Ibid., 1967.
Ibid., 1968 (2).

2. Werken

AMOS, J., 'Embracing and contesting: the Soviet Union and the Universal Declaration of Human Rights, 1948-1978', in HOFFMANN, S.-L. (red.), *Human Rights in the Twentieth Century*, Cambridge, 2011, 147-165.

BARNETT, M., *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*, Ithaca, 2011.

BATES, E., *The Evolution of the European Convention on Human Rights: From its Inception to the Creation of a Permanent Court of Human Rights*, Oxford, 2010.

BEKEMANS, L., 'Identity and Identity-building in Europe: A Citizenship Perspective', in BOGNÁR, B. en ALMÁSI, Z. (red.), *Transfigurations of the European Identity*, 21-41.

BERGER, J., 'Une oeuvre internationale d'un caractère humanitaire?', in KLOSE, F. (red.), *Humanity: A History of European Concepts in Practice From the Sixteenth Century to the Present*, Göttingen, 2016, 51-70.

BERMAN, B. en LONSDALE, J., *Unhappy Valley: Conflict in Kenya*, Ohio, 1992.

BETHENCOURT, F., 'Humankind: From Division to Recomposition', in KLOSE, F. (red.), *Humanity: A History of European Concepts in Practice From the Sixteenth Century to the Present*, Göttingen, 2016, 29-50.

BETTS, P., 'Universalism and its Discontents: Humanity as a Twentieth-Century Concept', in KLOSE, F. (red.), *Humanity: A History of European Concepts in Practice From the Sixteenth Century to the Present*, Göttingen, 2016, 51-70.

BORGHS, J., *De Evolutie in het Belgische Ontwikkelingsdenken*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, department Geschiedenis, 2008.

BRIER, R., 'From Emancipation to Transcendence? Dignity, Catholicism, and the Changing imageries of Humanity in Post-War Europe', in KLOSE, F. (red.), *Humanity: A History of European Concepts in Practice From the Sixteenth Century to the Present*, Göttingen, 2016, 169-186.

BURKE, R., *Decolonization and the Evolution of Human Rights*, Pennsylvania, 2010.

CHIRIYANKANDATH, J., 'Colonialism and Post-Colonial Development', in BURNELL, P. en RANDALL, V., *Politics in the developing world*, Oxford, 2008, 36-51.

COOLSAET, R., *België en zijn buitenlandse politiek 1830-2000*, Leuven, 2001.

COOPER, *Decolonization and African Society: The Labor Question in French and British Africa*, Cambridge, 1996.

DAUVILLE, K., 'Verkiezingen cruciaal voor ontwikkelingssamenwerking: 'niet gebonden door koloniale reflex'', *MO* paper*, lente 2016, 12-17.

DE BÚRCA, 'G., 'The Road not taken: The European Union as a global human rights actor', *American Journal of International Law*, 105 (4), 2011, 649-693.

DE CLERCK, *Belgisch-Congo: recht op mensenrecht? Europese en Congolese invloeden op het koloniale mensenrechtenbeleid van België (1949-1960)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 2017.

DESCHAMPS, E. 'Penser l'aide aux pays en voie de développement dans la Belgique coloniale des années 1950', *Du Congo belge à la République du Congo 1955-1965*, Brussel, 2012.

DEVELTERE, P., *De Belgische ontwikkelingssamenwerking*, Leuven, 2005.

DEVELTERE, P. en MICHEL, A., *Een kroniek van een halve eeuw Belgische ontwikkelingssamenwerking*, Brussel, 2010.

DIBUA, J., *Modernization and the Crisis of Development in Africa: The Nigerian Experience*, Ashgate, 2006.

DIMIER, V., *The Invention of a European development aid bureaucracy: recycling empire*, Basingstoke, 2014.

DUMOULIN, M. (red), *Du Congo belge à la République du Congo 1955-1965*, Brussel, 2012.

DURANTI, M., *The Conservative Human Rights Revolution: European Identity, Transnational Politics, and the Origins of the European Convention*, Oxford, 2017.

EKBLADH, D., *The Great American Mission: Modernization and the Construction of an American World Order*, Princeton, 2011.

EYSKENS, G. en SMITS, J., *Gaston Eyskens, een biografie*, Tielt, 1994.

FERRARI, L., *Sometimes Speaking with a Single Voice. The European Community as an International Actor, 1969-1979*, Brussel, 2016.

FERRARI, L., 'The European Community as a promoter of human rights in Africa and latin America, 1970-80', *Journal of European Integration History*, 21 (2), 2015, 217-230.

FERREIRA, N., *The human face of the European Union: Are EU law and policy humane enough? An introduction*, Cambridge, 2016.

FISHER ONAR, N. en NICOLAÏDIS, K., 'The Decentring Agenda: Europe as a post-colonial power', *Cooperation and Conflict*, 48 (2), 2013, 283-303.

FORCHTNER, B. en KØLVRAA, C., 'Narrating a 'new Europe': From 'bitter past' to self-righteousness?', *Discourse & Society*, 23 (4), 2012, 377-400.

FREEMAN, M., *Human Rights*, Cambridge, 2017.

FUKUYAMA, F., *The End of History and the Last Man*, New York, 1992.

GARAVINI, G., *After Empires: European Integration, Decolonization, and the Challenge from the Global South 1957-1986*, Oxford, 2012.

GEYER, M., 'Humanitarianism and human rights: A troubled rapport', in KLOSE, F. (red.), *The Emergence of Humanitarian Intervention*, Cambridge, 2016, 31-55.

GFELLE, A.E., *Building a European Identity. France, The United States, and the Oil Shock, 1973-1974*, Oxford, 2012.

GOODRICH, R.E., *Making Wishes: Quotes, Thoughts, & a Little Poetry for Every Day of the Year*, 2015.

HANSEN, P. en JONSSON S., *Eurafrica: the untold history of European integration and colonialism*, Londen, 2013.

HOFFMANN, S.-L., 'Human Rights and History', *Past & Present*, 232 (1), 2016, 279-310.

HUBER, S., 'Dialogue avec le Tiers Monde: l'Europe communautaire à la recherche d'une identité postcoloniale', *Relations internationales*, 140 (4), 2009, 19-36.

HUNT, L., *Inventing Human Rights: A History*, New York, 2008.

JENSEN, S., *The Making of International Human Rights: The 1960s, Decolonization and the Reconstruction of Global Values*, Cambridge, 2016.

JONES, E. en WEINHARDT, C., 'Echos of colonialism in trade negotiations between the European Union and African, Caribbean and Pacific Countries', in NICOLAÏDES, K. (red.), *Echoes of Empire: Memory, identity and Colonial Legacies*, Londen, 2015, 226-250.

KARAGIANNIS, N., *Avoiding Responsibility: the politics and discourse of European development policy*, Londen, 2004.

KLOSE, F., "'A War of Justice and Humanity': Abolition and Establishing Humanity as an International Norm", in KLOSE, F. (red.), *Humanity: A History of European Concepts in Practice From the Sixteenth Century to the Present*, Göttingen, 2016, 169-186.

KLOSE, F., 'Europe as a colonial project: a critique of its anti-liberalism', in GOSEWINCKEL, D. (red.), *Anti-liberal Europe: A Neglected Story of Europeanization*, Oxford, 2014, 50-71.

KLOSE, F., "'Source of Embarrassment", Human Rights, State of Emergency, and the Wars of Decolonization', in HOFFMAN, S. (red.), *Human Rights in the Twentieth Century*, Cambridge, 2011.

KRUIP, G., 'The Unity of the Human Family: A Foundation for Global Justice', in KLOSE, F. (red.), *Humanity: A History of European Concepts in Practice From the Sixteenth Century to the Present*, Göttingen, 2016, 267-284.

LEBOVICS, H., *Bringing the Empire Back Home. France in the Global Age*, Londen, 2004.

MACDONALD, M.S., 'Lord Vivian's tears: The moral hazards of humanitarian intervention', in KLOSE, F. (red.), *The Emergence of Humanitarian Intervention: Ideas and Practice from the Nineteenth Century to the Present*, Cambridge, 2016, 121-141.

MACQUEEN, N., 'Cold war peacekeeping versus humanitarian intervention: Beyond the Hammarskjöldian model', in KLOSE, F. (red.), *The Emergence of Humanitarian Intervention: Ideas and Practice from the Nineteenth Century to the Present*, Cambridge, 2016, 231-252.

MADSEN, M.R., 'Human rights and European integration: from institutional divide to convergent practice', in KAUPPI, N., *A Political Sociology of Transnational Europe*, Colchester, 2013, 147-161.

MADSEN, M.R., *Law and the Formation of Modern Europe: perspectives from the Historical Sociology of Law*, Cambridge, 2014.

MADSEN, M.R. 'The challenging authority of the European Court of Human Rights: from Cold War legal diplomacy to the Brighton Declaration and backlash', *Law and Contemporary Problems*, 79 (1), 2016, 141-178.

MAZOWER, M., *Governing the World: The History of an Idea*, New York, 2012.

MICHEL, A., '50 jaar Belgisch-Congolese samenwerking', *Dimensie 3: het magazine van de Belgische ontwikkelingsamenwerking*, 3, 2010, 14-16.

- MOORE, L. en SIMPSON, B., 'Ghosts of colonialism in the European Convention on Human Rights', *British Year Book of International Law*, 76, 2005, 121-193.
- MOYN, S., *Christian Human Rights*, Philadelphia, 2015.
- MOYN, S., *The Last Utopia: human rights in history*, Cambridge, 2010.
- NICOLAÏDIS, K., 'Southern barbarians', A Post-colonial critique of EU universalism', in NICOLAÏDIS, K. (red.), *Echoes of Empire: Memory, identity and Colonial Legacies*, Londen, 2015, 283-304.
- PASTURE, P., 'The EC/EU between the Art of Forgetting and the Palimpsest of Empire', *European Review*, 26 (3), 2018, 545-581.
- PASTURE, P., 'The Invention of European Human Rights', *History*, 103 (356), 2018, 485-504.
- PASTURE, P., *Imagining European Unity after 1000 AD*, Basingstoke, 2015.
- PATEL, P., 'Provincializing European Union: Co-operation and Integration in Europe in a Historical Perspective', *Contemporary European History*, 22 (4), 2013, 649-673.
- PAULMANN, J., 'Humanity – Humanitarian Reason – Imperial Humanitarianism: European Concepts in Practice', in KLOSE, F. (red.), *Humanity: A History of European Concepts in Practice From the Sixteenth Century to the Present*, Göttingen, 2016, 287-312.
- PORS DAM, H., 'Human rights and European identity since World War II: Vergangenheitsbewältigung through law', in SPIERING, M. en WINTLE, M. (red.), *European Identity and the Second World War*, Basingstoke, 2011, 21-36.
- RIDDELL, R., *Does Foreign Aid Really Work?*, Londen, 2008.
- RIST, G., *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*, Londen, 1997.
- RUTTEN, M., LELIVELD, A. en FOEKEN, D., *Inside Poverty and Development in Africa*, Leiden, 2008.
- SAID, E., *Orientalism*, New York, 1978.
- SCHMALE, W., *Geschichte und Zukunft der Europäische Identität*, Stuttgart, 2008.
- SIMMS, B. en TRIM, D.J.B., *Humanitarian Intervention: A History*, Cambridge, 2011.
- STRÅTH, B., 'A European Identity: to the historical limits of a concept', *European Journal of Social Theory*, 5 (4), 2002, 387-401.
- STRÅTH, B., *Europe and the Other and Europe as the Other*, Brussel, 2000.
- TÄNGERSTAD, E., "The Third World" as an Element in the Collective Construction of a Post-Colonial European Identity', in STRÅTH, B., *Europe and the Other and Europe as the Other*, 157-193.
- TERRETTA, M., "'We had been fooled into thinking that the UN watches over the entire world": Human Rights, UN Trust Territories, and Africa's Decolonization', *Human Rights Quarterly*, 34 (2), 2012, 329-360.

- THIEMEYER, G., *Europäische Integration: Motive – Prozesse – Strukturen*, Keulen, 2010.
- THOMSETT, C, *War and conflict quotations*, Londen, 2008, 67.
- THOMPSON, A., 'Humanitarian interventions, past and present', in KLOSE, F. (red.), *The Emergence of Humanitarian Intervention: Ideas and Practice from the Nineteenth Century to the Present*, Cambridge, 2016, 331-356.
- TOSI, L., 'Europe, the United Nations and dialogue with the Third World', in MIGANI, G. (red.), *Europe in the International Arena in the 1970s: Entering a Different World*, Brussel, 2011, 161-191.
- VAN DAM, P., 'Moralizing postcolonial consumer society: Fair Trade in the Netherlands, 1964-1997', *International Review of Social History*, 61(2), 2016, 223-248.
- VAN DEN WIJNGAERT, M. (red.), *Van een unitair naar een federaal België: 40 jaar beleidsvorming in gemeenschappen en gewesten (1971-2011)*, Brussel, 2011.
- VAN KEMSEKE, P., *België in de Veiligheidsraad (1946-2006)*, Leuven, 2007.
- VAN KEMSEKE, P., *Towards an Era of Development: The Globalization of Socialism and Christian Democracy 1945-1965*, Leuven, 2006.
- VAN MOLLE, P., *Het Belgisch parlement 1894-1972*, Antwerpen, 1972.
- VANTHEMSCHE, G., *La Belgique et le Congo: L'impact de la colonie sur la métropole*, Brussel, 2010.
- VANTHEMSCHE, G., *Belgium and the Congo 1885-1980*, Cambridge, 2012.
- VERMEULEN, G., *Europese en internationale instellingen en organisaties*, Antwerpen, 2006.
- WEITZ, E., 'Self-Determination: How a German Enlightenment Idea Became the Slogan of National Liberation and a Human Rights', *The American Historical Review*, 120 (2), 2015, 462-496.
- WHITE, H., 'The Discourse of Europe and the Search for a European Identity', in STRÅTH, B. (red.), *Europe and the Other and Europe as the Other*, Brussel, 2000, 67-86.
- WILLIAMS, A., *EU Human Rights Policies: A study in Irony*, Oxford, 2004.

3. Digitale informatie

'Communisme en socialisme', Vlaams Belang, 13 februari 2005 (<https://www.vlaamsbelang.org/communisme-en-socialisme-2/>). Geraadpleegd op 12 april 2019.

'Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970)', *Bulletin of the European Communities*, november 1970 (https://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf). Geraadpleegd op 3 juni 2019.

KWANTEN, G., 'August-Edmond De Schryver, Minister van Staat (1898-1991)', *Vlaamse Stam* (<https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/AEDSbiografie.pdf>). Geraadpleegd op 15 april 2019.

'La Convention de Yaoundé (20 juillet 1963): Convention d'association entre la Communauté économique européenne et les Etats africains et malgache associés à cette Communauté', *Journal Officiel des Communautés européennes (OCE)*, 11 juni 1964 (<http://www.cvce.eu/obj/la-convention-de-yaounde-20-juillet-1963-fr-52d35693-845a-49ae-b6f9-ddbc48276546.html>). Geraadpleegd op 31 mei 2019.

'Maurice Dewulf', *ODIS*, 12 april 2017 (http://www.odis.be/lnk/PS_3387). Geraadpleegd op 26 mei 2019.

'Text of Modified Brussels Treaty (Paris, 23 October 1954)', *Brussels: Western European Unions*, 6 oktober 2000 (<https://www.cvce.eu/en/obj/modified-brussels-treaty-paris-23-october-1954-en-7d182408-0ff6-432e-b793-0d1065ebe695.html>). Geraadpleegd op 31 mei 2019.

'Treaty of Rome (EEC)', *EUR-Lex: Access to European Union Law*, 14 maart 2017 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-NL/TXT/?uri=URISERV:xy0023&from=EN>). Geraadpleegd op 31 mei 2019.

'Universal Declaration of Human Rights (10 december 1948)', *United Nations*, (https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf). Geraadpleegd op 2 juni 2019.

VANDERSCHOOT, K., 'VN-werkgroep: "België moet excuses aanbieden voor wreedheden tijdens koloniaal verleden', *VRT NWS*, 11 februari 2019 (<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/02/11/belgie-moet-excuses-aanbieden-voor-koloniaal-verleden/>). Geraadpleegd op 25 maart 2019.

QUAGHEBEUR, P., 'Gerard Philips', *ODIS*, 2 juli 2014 (http://www.odis.be/lnk/PS_3913). Geraadpleegd op 16 april 2019.